

Η γυναίκα **συμμετέχει**
Η πολιτική **αλλάζει!**

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ & ΦΥΛΟΥ

3^η ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

ΣΥΓΓΡΑΦΗ: Ιωάννα Αθανασάτου

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΓΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ΙΣΟΤΗΤΑΣ (ΚΕΘΙ)

3^η

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Πολιτική Επικοινωνία Ζητήματα Επικοινωνίας και Φύλου

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΓΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ΙΣΟΤΗΤΑΣ (ΚΕΘΙ)

3^η

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Πολιτική Επικοινωνία Ζητήματα Επικοινωνίας και Φύλου

ΣΥΓΓΡΑΦΗ

Ιωάννα Αθανασάτου

ΑΘΗΝΑ 2014

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

III. Πολιτική Επικοινωνία - Ζητήματα Επικοινωνίας και Φύλου

ΣΥΓΓΡΑΦΗ

Ιωάννα Αθανασάτου

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΓΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ΙΣΟΤΗΤΑΣ (ΚΕΘΙ)

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ-ΠΑΡΑΓΩΓΗ

ACCESS ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ Α.Ε.

ΣΧΗΜΑ

17.5 x 25

ΣΕΛΙΔΕΣ

88

ISBN

978-960-6737-32-9

A Θ Η Ν Α 2 0 1 4

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΓΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ΙΣΟΤΗΤΑΣ (ΚΕΘΙ)

Χαρ. Τρικούπη 51 & Βαλτετσίου, 106 81 Αθήνα

Τηλ.: 210 3898000, Fax: 210 3898058

E-mail: kethi@kethi.gr, kethi@gynaikes-politiki.gr

www.kethi.gr

www.gynaikes-politiki.gr

Το Έργο: «Ενθάρρυνση και υποστήριξη της συμμετοχής των γυναικών σε θέσεις πολιτικής ευθύνης και εκπροσώπησης σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο πολιτικής» υλοποιείται από το Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας και εντάσσεται στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα: «Διοικητική Μεταρρύθμιση 2007-2013» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ).

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Κέντρου Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	σελ.
Πρόλογος της Γενικής Γραμματέως Ισότητας των Φύλων	9
Πρόλογος της Προέδρου του ΔΣ του Κέντρου Ερευνών για Θέματα Ισότητας	11
Λίγα Λόγια για το Έργο	13
Εισαγωγή	15
Κεφάλαιο 1	
Στερεοτυπικές Αναπαραστάσεις	19
α. Βασικές Εννοιολογήσεις	21
β. Οι Μύθοι της Πατριαρχίας στις Τέχνες και τον Κινηματογράφο	24
Κεφάλαιο 2	
Η Διάχυση των Σεξιστικών Προϊδεάσεων στα ΜΜΕ - Προσεγγίσεις και Έρευνες	
για το Φύλο και την Επικοινωνία	29
α. Αυτοαντίληψη, Αυτοεικόνα, Κοινωνικό Βλέμμα	31
β. Προσεγγίσεις στα Παραδοσιακά Μέσα Επικοινωνίας	33
β1. Φιλελεύθερη Προσέγγιση	33
β2. Η Προσέγγιση του Ριζοσπαστικού Φεμινισμού - Η Ελληνική Περίπτωση	34
β3. Η Προσέγγιση του Σοσιαλιστικού Φεμινισμού	40
γ. Αναθεωρήσεις των Μοντέλων Επικοινωνίας	42
δ. Τηλεοπτική Δεοντολογία στον Τομέα της Ισότητας των Φύλων	45
ε. Τύπος: Μία Μελέτη Περίπτωσης	49
στ. Η Πολιτιστική Διαχείριση των Νέων Τεχνολογιών της Εικόνας	50
Κεφάλαιο 3	
Αναπαραστάσεις των Φύλων στο πεδίο της Πολιτικής	55
α. Η Προκατάληψη της Ψυχανάλυσης	57
β. Η Προκατάληψη της «Μεσογειακής Κουλτούρας»	58
γ. Καλές Πρακτικές	59
δ. Ζητήματα Τηλεοπτικής Κάλυψης Προεκλογικών Περιόδων - Κοινωνικό Φύλο και Πολιτική επικοινωνία ..	61
Κεφάλαιο 4	
Επικοινωνιακές Διαστάσεις της Πολιτικής - Νέες δυνατότητες	67
α. Μεσοποίηση της Πολιτικής	69
β. Νέες Δυνατότητες για την Προαγωγή της Ισότητας - Εκστρατείες Ευαισθητοποίησης	72
γ. Δημιουργία Έργων Πολιτισμού	74
Επίλογος	79
Βιβλιογραφικές Αναφορές	83

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ

Συμπληρώνονται φέτος 60 χρόνια από τη στιγμή που για πρώτη φορά η Ελληνίδα κρατά εκλογικό βιβλιάριο στα χέρια της με το οποίο μπορεί να συμμετέχει στην εκλογική διαδικασία. Ήταν οι εκλογές του 1953 που ανέδειξαν την Ελένη Σκούρα πρώτη Ελληνίδα Βουλευτή. Μόλις τον προηγούμενο χρόνο είχε κατοχυρωθεί διά νόμου το δικαίωμα του «εκλέγειν» και «εκλέγεσθαι» για τις Ελληνίδες.

Ο πολυετής αγώνας για τη σημαντική αυτή κατάκτηση βρήκε σθεναρή αντίσταση από το ανδρικό φύλο. Αρκετοί ήταν εκείνοι που επωνύμως και δημοσίως δε δίστασαν να χλευάσουν τη διεκδίκηση ενός δικαιώματος που σήμερα φαίνεται αυτονόητο. Η ελληνική κοινωνία δεν αποδέχθηκε τη γυναίκα ως κοινωνικά και πολιτικά ενήλικο άτομο, παρά μετά τα μέσα του 20^{ου} αιώνα.

Σήμερα, η γυναικεία υποψηφιότητα και συμμετοχή σε ανώτατα αξιώματα της δημόσιας ζωής ή θέσεις ευθύνης σε εθνικούς και ευρωπαϊκούς θεσμούς δεν προκαλεί βεβαίως μειδιάματα. Συχνά δε αποτελεί θεσμική απαίτηση με τη μορφή των ποσοστώσεων και παρακολουθείται, ρητά ή άρητα, ως δείκτης προόδου του πολιτικού μας πολιτισμού και της ποιότητας της δημοκρατίας.

Τις τελευταίες δεκαετίες αρκετές Ελληνίδες έχουν επιδιώξει, με μικρότερη ή μεγαλύτερη επιτυχία, να αναμετρηθούν με άρρενες συν-υποψηφίους τους για μια θέση στη δημόσια ζωή. Κάποιες επιτυγχάνουν τον στόχο τους, κάποιες όχι, λυγίζοντας από το βάρος πολλαπλών ευθυνών, χωρίς ουσιαστική υποστήριξη και συνθήκες συμφιλίωσης επαγγελματικής και προσωπικής ζωής. Κάποιες για να επιβιώσουν υιοθετούν «ανδρικά» πρότυπα που δεν ανανεώνουν επί της ουσίας τον πολιτικό λόγο, αλλά και δεν προωθούν το γυναικείο αίτημα. Όλες όμως αργά ή γρήγορα θα συναντήσουν «γυάλινες οροφές» που καθιστούν σχεδόν ανέφικτη την ισότιμη πρόσβαση σε όλες τις βαθμίδες της ιεραρχίας, στη διοίκηση, στην οικονομία, στους θεσμούς, στην κοινωνία των πολιτών.

Διερωτάται κανείς, υπάρχει τρόπος να διαρραγεί αυτό το αόρατο εμπόδιο; Υπάρχει τρόπος να «μάθει» μια γυναίκα να διεκδικεί αποτελεσματικά στο σύγχρονο πολιτικό τοπίο; Η απάντηση είναι «ναι», και αυτό επιτυγχάνεται με γνώση, με δικτύωση και με τις κατάλληλες προσωπικές δεξιότητες επικοινωνίας και άσκησης ηγεσίας.

Οι γυναίκες που θα διεκδικήσουν θέσεις πολιτικής ευθύνης και εκπροσώπησης σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο πολιτικής, θα χρειαστούν αποθέματα αυτοπεποίθησης, δύναμης και δημιουργικότητας.

Θα πρέπει στην καθημερινότητα να αγωνιστούν για να αναδείξουν και να πείσουν ότι λέξεις όπως «πολίτνης» και «πολιτικός» αναφέρονται και στα δύο φύλα.

Στην προσπάθεια αυτή αφιερώνεται μια σειρά τεσσάρων εκπαιδευτικών εγχειριδίων που απευθύνεται σε γυναίκες που επιθυμούν να συμμετέχουν ενεργά στη δημόσια ζωή, σε εθνικούς ή ευρωπαϊκούς θεσμούς. Τα εγχειρίδια είναι αφιερωμένα στις θεματικές ενότητες «Φύλο - Κοινωνία - Πολιτική», «Δομές Πολιτικής Εξουσίας», «Πολιτική Επικοινωνία» και «Εθνικές και Ευρωπαϊκές Πολιτικές» και θα αξιοποιηθούν σε ειδικά σχεδιασμένα σεμινάρια που θα «ταξιδέψουν» σε όλη την Ελλάδα. Η σειρά εκδίδεται από το ΚΕΘΙ, στο πλαίσιο του Έργου που υλοποιεί με τίτλο: «Ενθάρρυνση και υποστήριξη της συμμετοχής των γυναικών σε θέσεις πολιτικής ευθύνης και εκπροσώπησης σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο πολιτικής».

Η Ελλάδα χρειάζεται τις γυναίκες της, το ήμισυ του δυναμικού της, στα πολιτικά κέντρα αποφάσεων. Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση πολιτικών χρειάζονται τη γυναικεία οπτική για να εκφράσουν την κοινωνική ποικιλία και πολυμορφία.

Εύχομαι θερμά τόσο τα εγχειρίδια όσο και το ευρύτερο επιμορφωτικό έργο που έχει αναλάβει να υλοποιήσει το ΚΕΘΙ για λογαριασμό της Γενικής Γραμματείας Ισότητας των Φύλων να εκπληρώσουν τους στόχους τους, όχι μόνον ως προς το γνωστικό, αλλά και ως προς το βιωματικό μέρος.

Οι δυσκολίες είναι αρκετές, αλλά το όφελος πολύ μεγαλύτερο.

Βάσω Κόλλια
Γενική Γραμματέας Ισότητας των Φύλων
Υπουργείο Εσωτερικών

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΟΥ ΔΣ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΩΝ ΓΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ΙΣΟΤΗΤΑΣ

Το Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ) αποτελεί τον συντονιστή φορέα του Δικτύου φορέων, οργανώσεων και προσωπικοτήτων για την ίση συμμετοχή των γυναικών στις πολιτικές διαδικασίες και στα κέντρα λήψης αποφάσεων με το όνομα «Ελένη Σκούρα».

Επιλέξαμε την παρούσα ιστορική συγκυρία, κατά την οποία επιρρίπτεται στην πολιτική, στους πολιτικούς και τις επιλογές τους η βασική ευθύνη για τη σύγχρονη οικονομική, κοινωνική αλλά και ηθική κρίση, να μιλήσουμε ξανά για ενασχόληση με την πολιτική. Με πεποίθηση ότι η πολιτική δεν είναι συνώνυμο της αμαρτίας και ότι όσοι ασχολούνται με την πολιτική δεν είναι συνέταιροι της διαφθοράς, ανοίξαμε το διάλογο για τη διεκδίκηση της ίσης και ισότιμης συμμετοχής των γυναικών σε θέσεις πολιτικής ευθύνης στο ελληνικό και ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.

Σε μια τέτοια περίοδο, εκμεταλλευόμενοι τις δυνατότητες που μας παρέχονται από τη χρήση συγχρηματοδοτούμενων ευρωπαϊκών εργαλείων, αποφασίσαμε ότι πρέπει να ενώσουμε τις δυνάμεις μας.

Επιλέξαμε να δικτυώσουμε όσους φορείς, οργανώσεις και προσωπικότητες συμφωνούν με την αρχή ότι η αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην πολιτική ζωή και η μεγαλύτερη αντιπροσώπευσή τους στα κέντρα λήψης πολιτικών αποφάσεων επιβάλλεται για λόγους αξιοπιστίας του πολιτικού συστήματος. Αξιοποιείται, έτσι, το σύνολο της κοινωνικής εμπειρίας που συνιστά το σημαντικότερο ίσως μέσο ενίσχυσης της δημοκρατικής διακυβέρνησης.

Επιλέξαμε να οργανώσουμε τον ιστό πάνω στον οποίο θα κατατεθεί η σκέψη, η εμπειρία και η δύναμη των φορέων, οργανώσεων και προσωπικοτήτων που πιστεύουν ότι η ίση και ισότιμη συμμετοχή των γυναικών στα κέντρα λήψης πολιτικών αποφάσεων δεν αποτελεί πλέον ευκαιριακή ή απλώς επικοινωνιακή προτεραιότητα, αλλά συνιστά κοινωνική επιταγή, που θα πρέπει να διέπεται από το κριτήριο της κοινωνικής προσφοράς και της αξιοκρατίας, ιδιαίτερα σε μια τόσο δύσκολη οικονομικοκοινωνική συγκυρία, όπως η σύγχρονη.

Επιλέξαμε να ονομάσουμε το Δίκτυο με το όνομα της πρώτης ελληνίδας που εκλέχτηκε στο εθνικό κοινοβούλιο, της Ελένης Σκούρα.

Η ισόρροπη συμμετοχή των γυναικών και των ανδρών στην πολιτική συνδέεται άμεσα με την εμπάθυση της δημοκρατίας, τη δικαιότερη εκπροσώπηση μιας κοινωνίας και την ενσωμάτωση γνώσεων, αξιών και εμπειριών που η γυναικεία φύση αλλά και ο ρόλος της εμπεριέχει.

Είναι ένα ζήτημα που υπερβαίνει κάθε έννοια κομματικής ή άλλης αγκύλωσης. Είναι, επίσης, μια διαρκής προσπάθεια που δε σημαίνει ότι φιλοδοξούμε να την τελειώσουμε. Έχουμε

πλήρη συναίσθηση ότι μπορούμε να συνεχίσουμε μόνο την προσπάθεια αυτών που την ξεκίνησαν, ώστε να βρουν το δικό μας κόπο εκείνοι που θα 'ρθουν.

Γνωρίζουμε ότι το θέμα της ισότητας είναι ζήτημα κοινωνικό, οικονομικό, αναπτυξιακό, αλλά κυρίως πολιτικό. Γιατί η πολιτική είναι η σύνθεση της κοινωνικής, οικονομικής και αναπτυξιακής πραγματικότητας, την οποία πραγματικότητα η πολιτική επιχειρεί να επηρεάσει.

Επισημαίνουμε την ευθύνη που έχουν τα πολιτικά κόμματα για την προώθηση της ισότητας των φύλων σε θέσεις πολιτικής ευθύνης και εκπροσώπησης. Δεν αρκεί να την εμπεριέχουν στα προγράμματα και να την προτάσσουν στη δράση τους. Οφείλουν να προωθούν τις γυναίκες στα κέντρα λήψης των αποφάσεων στο εσωτερικό τους. Όχι για να καλύψουν έναν αριθμό που επιβάλλεται από επικοινωνιακούς ή λόγους δήθεν ηθικούς. Τα κόμματα πρέπει να δώσουν τον αέρα στη γυναικεία συμμετοχή, ώστε αυτή να ξεθαρρέψει.

Γιατί το ζήτημα δεν είναι αν είναι άνδρας ή γυναίκα πολιτικός σε μια θέση. Το θέμα είναι αν υπάρχει η κρίσιμη μάζα των γυναικών να αλλάξει τα δεδομένα. Χρειαζόμαστε αυτήν την κρίσιμη μάζα που δίνει τη δυνατότητα στις γυναίκες να παίξουν διαπραγματευτικό ρόλο με βάση τα διαφορετικά τους βιώματα και τις διαφορετικές τους ανάγκες.

Αυτήν την κρίσιμη μάζα των γυναικών προσπαθούμε να διαμορφώσουμε και να τη μεταφέρουμε σε ανώτερα επίπεδα εθνικής κι ευρωπαϊκής πολιτικής.

Η μαζική είσοδος των γυναικών στην πολιτική και η ισόρροπη συμμετοχή των φύλων είναι κατά την άποψή μου, η μοναδική ελπίδα για εξανθρωπισμό της πολιτικής. Γι αυτό κάναμε σύνθημα του Δικτύου το: «ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΥΝ - Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΛΛΑΖΕΙ!».

Οι γυναίκες πρέπει να είναι ισότιμα μέλη της κοινωνίας των πολιτών. Αλλά δεν μπορεί να γίνει αυτό αν δε γίνουν ισότιμα μέλη της πολιτικής κοινωνίας. Και για να γίνει αυτό πρέπει να συμμετέχουν ισότιμα. Ακόμη κι αν αυτό επιβάλλεται λόγω ποσοστώσεων.

Η ισότητα δεν πραγματώνεται μόνο με νόμους και διατάγματα, τα οποία συχνά υπάρχουν για να υπάρχουν. Η ισότητα πραγματώνεται με αλλαγή της νοοτροπίας, με μια άλλη φιλοσοφία και μια ευαισθησία που θέλει την ισότητα «είναι και παρούσα» και όχι «δέον γενέσθαι και μέλλουσα».

Ιφιγένεια Καρτσιώτου
Πρόεδρος ΔΣ του Κέντρου Ερευνών για Θέματα Ισότητας
Ιούλιος, 2013

ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟ

Το Έργο «**Ενθάρρυνση και υποστήριξη της συμμετοχής των γυναικών σε θέσεις πολιτικής ευθύνης και εκπροσώπησης σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο πολιτικής**», που υλοποιεί το Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ) και χρηματοδοτείται από το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «**ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ 2007-2013**» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ), μέσω της Ειδικής Υπηρεσίας Συντονισμού Διαχείρισης και Εφαρμογής Συγχρηματοδοτούμενων Δράσεων του Υπουργείου Εσωτερικών (ΕΥΣΥΔΕ-ΥΠΕΣ), σχεδιάστηκε λαμβάνοντας υπόψη τη μειωμένη συμμετοχή των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων, καθώς επίσης και επιστημονικά και ερευνητικά δεδομένα που αποκαλύπτουν τους βασικούς λόγους αυτού του φαινομένου. Οι κεντρικοί στόχοι του Έργου συνοψίζονται στα ακόλουθα:

- Ανάπτυξη συνεργασιών και διαμόρφωση στοχευμένων προτάσεων για την ενίσχυση της συμμετοχής των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων, μέσα από τη δικτύωση φορέων.
- Υποστήριξη και εμπύχωση των γυναικών μέσα από δράσεις επιμόρφωσης και συμβουλευτικής, προκειμένου να αναπτύξουν πολιτική δράση και να ξεπεράσουν τα εμπόδια που τις αποτρέπουν να συμμετάσχουν στις εκλογικές διαδικασίες.
- Ευαισθητοποίηση και ενημέρωση του ευρύτερου κοινού σχετικά με την αναγκαιότητα της ισότιμης συμμετοχής των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων.
- Παραγωγή σημαντικού έργου που θα συμβάλλει στην επιστημονική προσέγγιση του ζητήματος της συμμετοχής των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων.

Το Έργο απευθύνεται σε γυναίκες που είναι ήδη αιρετές ή που επιθυμούν να συμμετέχουν σε εκλογικές διαδικασίες (σε εθνικό ή ευρωπαϊκό επίπεδο), με στόχο την ενίσχυση και εμπύχωση των ίδιων των γυναικών, προκειμένου να διεκδικήσουν και να επιτύχουν όχι μόνο τη συμμετοχή τους στις εκλογικές διαδικασίες, αλλά και την εκλογή τους σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων το Έργο περιλαμβάνει τις ακόλουθες δράσεις:

- **Δράσεις δικτύωσης:** Δημιουργείται το Δίκτυο «Ελένη Σκούρα» για την ίση συμμετοχή των γυναικών στις πολιτικές διαδικασίες και στα κέντρα λήψης αποφάσεων. Το Δίκτυο λειτουργεί ως μόνιμος μηχανισμός ανταλλαγής απόψεων, εμπειρογνωμοσύνης και δικτύωσης μεταξύ ενδιαφερόμενων φορέων, για ζητήματα που αφορούν την ίση συμμετοχή των γυναικών στις πολιτικές διαδικασίες και την ισότιμη πολιτική αντιπροσώπευση των γυναικών σε όργανα, θέσεις και διαδικασίες εξουσίας.
- **Επιμόρφωση και Ενδυνάμωση:** Σχεδιάζεται η διοργάνωση διήμερων εκπαιδευτικών σεμιναρίων (Α' και Β' Κύκλος) σε όλες τις περιφέρειες της χώρας με τη συμμετοχή αιρετών γυναικών ή γυναικών που επιθυμούν να λάβουν μέρος στις εκλογικές διαδικασίες. Τα εκπαιδευτικά σεμινάρια, το περιεχόμενο των οποίων βασίζεται σε εκπαιδευτικό πακέτο που εκπονείται ειδικά για τον σκοπό αυτόν, περιλαμβάνουν θεωρητικό και βιωματικό μέρος, παρέχοντας στις γυναίκες όλα τα απαραίτητα εφόδια για την εμπύχωσή τους.

- **Συμβουλευτική Στήριξη και Mentoring:** Προβλέπεται η λειτουργία Γραφείου συμβουλευτικής στήριξης, το οποίο θα υποστηρίζει αιρετές ή γυναίκες που επιθυμούν να ασχοληθούν με τα κοινά σε εθνικό ή ευρωπαϊκό επίπεδο. Παράλληλα, στο πλαίσιο του Έργου αναπτύσσονται δράσεις mentoring για την υποστήριξη των γυναικών και τη συμβουλευτική τους καθοδήγηση από έμπειρες γυναίκες που επιθυμούν να μεταφέρουν την τεχνογνωσία τους και τις συμβουλές τους.
- **Εκπόνηση Μελετών-Ερευνών:** Σχεδιάζεται η εκπόνηση μελετών-ερευνών οι οποίες αναμένεται να συμβάλουν σημαντικά τόσο στην επιστημονική προσέγγιση του φαινομένου της μειωμένης συμμετοχής των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων, όσο και στη συγκέντρωση χρήσιμων πηγών, αρχείων και ιστορικού υλικού για την ανάδειξη του κοινοβουλευτικού έργου και της κοινοβουλευτικής πορείας των γυναικών.
- **Δημόσιες Εκδηλώσεις και Ευαισθητοποίηση του κοινού:** Προγραμματίζεται η πραγματοποίηση Ημερίδων σε όλες τις περιφέρειες της χώρας, καθώς επίσης και η διοργάνωση Συνεδρίων, με στόχο την ενημέρωση του κοινού για τη σημασία της ενίσχυσης της συμμετοχής των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η σχέση φύλου και δημόσιου χώρου προσδιορίζεται στη σύγχρονη πραγματικότητα από τις νέες εννοιολογήσεις και των δύο όρων, τόσο του φύλου, όσο και του πεδίου του δημόσιου χώρου.

Είναι γνωστό ότι με τη συμβολή της φεμινιστικής παρέμβασης τόσο στο επίπεδο των αγώνων και των διεκδικήσεων, όσο και σε εκείνο των θεωρητικών επεξεργασιών, η έννοια του φύλου απέκτησε από τη δεκαετία του 1980 ένα νέο περιεχόμενο, που ανταποκρίνεται στην ιστορική και κοινωνική/πολιτισμική διάσταση του όρου και απομακρύνεται από τον βιολογικό ντετερμινισμό. Σύμφωνα με την προσέγγιση της G. Bock (1993) η έννοια του gender (στα ελληνικά επεκράτησε η μετάφραση «κοινωνικό φύλο») *«εισάγεται στην ιστορία των γυναικών και τις γυναικείες σπουδές τη δεκαετία του 1970 ως μία κοινωνική, πολιτισμική, πολιτική και ιστορική κατηγορία με στόχο να εκφράσει την ιδέα ότι η υποταγή, κατωτερότητα και αδυναμία των γυναικών δεν προέρχονται από τη φύση, αλλά είναι πολιτισμικές και ιστορικές κατασκευές».*

Αντίστοιχες μεταβολές έχουν καταγραφεί στις έννοιες τόσο του πολιτικού, όπου οι έμφυλες διαστάσεις του έχουν αναδειχθεί σε όλες τις σύγχρονες προσεγγίσεις, όπως και του δημόσιου χώρου με την ειδικότερη αναφορά στη δημόσια σφαίρα. Η ανάπτυξη ενός συστημικού και αξιόπιστου προβληματισμού στα θέματα του φύλου τα τελευταία χρόνια και στη χώρα μας, επέτρεψε τη μελέτη περιπτώσεων όπου διερευνάται το επικοινωνιακό πεδίο από την οπτική του φύλου.

Αξιοποιώντας τις διεπιστημονικές προσεγγίσεις από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους, όπως η Πολιτική Επιστήμη, η Θεωρία της Επικοινωνίας, η Κοινωνική Ανθρωπολογία, η Ψυχανάλυση και η Θεωρία Κινηματογράφου, προτείνονται εργαλεία και μοντέλα ανάλυσης, τα οποία συντελούν στη μελέτη των στερεοτυπικών αναπαραστάσεων και των μηχανισμών αναπαραγωγής τους, καθώς και στη συγκρότηση εναλλακτικών λόγων περί φύλων.

Το πεδίο της πολιτικής, ως κατ' εξοχήν χώρος ανδροκρατούμενος επί σειρά αιώνων, όπου αναδεικνύονται οι διχοτομικές προσεγγίσεις των φύλων (ιστορική αντιστοιχία των ανδρών με τον δημόσιο χώρο, ενώ οι γυναίκες θεωρούνταν συνδεδεμένες με τον ιδιωτικό), αποτελεί ένα ιδιαίτερο πεδίο μελέτης ως προς τη συγκρότηση των λόγων και των επικοινωνιακών πρακτικών οι οποίες αναπαράγουν ή αμφισβητούν τους κυρίαρχους λόγους για τα φύλα.

Το εγχειρίδιο αυτό αναφέρεται σε σύγχρονες όψεις και προσεγγίσεις των ζητημάτων Επικοινωνίας και Φύλου και απευθύνεται σε γυναίκες οι οποίες επιθυμούν να συμμετάσχουν στην πολιτική ζωή ως υποψήφιες σε εκλογικές αναμετρήσεις.

Βασικοί στόχοι της μελέτης των έμφυλων διαστάσεων του επικοινωνιακού πεδίου είναι:

- Η εξοικείωση των ενδιαφερόμενων γυναικών με τις βασικές σύγχρονες προσεγγίσεις, οι οποίες μελετούν την κατασκευή και αναπαραγωγή στερεοτυπικών αναπαραστάσεων για το φύλο και λειτουργούν περιοριστικά κυρίως για τις γυναίκες.
- Η μελέτη των Μέσων Επικοινωνίας, παραδοσιακών και σύγχρονων, και η διάχυση σεξιστικών προϊδεάσεων και προκαταλήψεων στα κοινωνικά ακροατήρια.
- Οι φεμινιστικές προσεγγίσεις για τα Μέσα Επικοινωνίας (προσέγγιση ριζοσπαστικού φεμινισμού, φιλελεύθερη προσέγγιση, σοσιαλιστικός φεμινισμός).

Οι επί μέρους στόχοι της μελέτης αναφέρονται:

- στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του πολιτικού λόγου και των επικοινωνιακών πρακτικών οι οποίες τείνουν να αναπαράγουν τις έμφυλες διακρίσεις στον χώρο της πολιτικής,
- στη διερεύνηση δυνατοτήτων προβολής εναλλακτικών λόγων και επικοινωνιακών πρακτικών που θα προάγουν την ισότητα των φύλων, καθώς και την αξιοπρεπή και ισότιμη συμμετοχή τους στη δημόσια σφαίρα.

Η φεμινιστική προβληματική αποτελεί μία σοβαρή πρόκληση για ορισμένες βασικές έννοιες των κοινωνικών επιστημών και μπορεί να οδηγήσει σε επαναριοθέτησή τους. Ειδικότερα, στη σύγχρονη κριτική θεωρία η σκοπιά του φύλου αποτελεί μια ιδιαίτερα γόνιμη οπτική από την οποία απορρέουν ριζοσπαστικές θεωρήσεις για το έμφυλο υποκείμενο. Με βάση τα δύο (2) εγχειρίδια που προηγούνται από πλευράς εκπαιδευτικής διαδικασίας (για τις θεματικές ενότητες «Φύλο, Κοινωνία, Πολιτική» και «Δομές Πολιτικής Εξουσίας») είναι χρήσιμη και απαραίτητη η εξοικείωση με τις κοινωνικές διαστάσεις και επιπτώσεις του φύλου, τόσο από κοινωνιολογική, όσο και από πολιτολογική σκοπιά. Στη συνέχεια προσεγγίζονται σε αυτό το εγχειρίδιο ειδικότερα θέματα του επικοινωνιακού πεδίου σε ότι αφορά τη σχέση τους με τον παράγοντα φύλο.

Οι κυριότερες θεματικές που περιλαμβάνονται στο πλαίσιο αυτό είναι οι ακόλουθες:

- **Στερεοτυπικές Αναπαραστάσεις:** Με αφετηρία το θεμελιώδες ερώτημα «είναι η γυναίκα για τον άνδρα ότι η φύση για τον πολιτισμό;», εξετάζονται όψεις των γυναικείων αναπαραστάσεων στην Τέχνη. Ειδικότερα, αναλύεται η κατασκευή της θηλυκότητας στον κλασικό Κινηματογράφο και ο τρόπος θέασης σύμφωνα με τον οποίο θεωρείται η γυναίκα ως αντικείμενο του ανδρικού βλέμματος και της ανδρικής επιθυμίας.
- **Διάχυση των σεξιστικών προϊδεάσεων στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας:** Γίνεται σχετική αναφορά στα παραδοσιακά Μέσα (τηλεόραση, ραδιόφωνο, εφημερίδες, περιοδικά), ενώ παράλληλα ιδιαίτερο τομέα ενδιαφέροντος αποτελεί το φύλο στο διαδίκτυο (σώμα, τεχνολογία, σεξουαλικότητα) και η πολιτιστική διαχείριση των Νέων Τεχνολογιών της εικόνας. Αφιερώνεται, επίσης, μία μεγάλη ενότητα στο θέμα της τηλεοπτικής δεοντολογίας στον τομέα της ισότητας των φύλων- ζήτημα που απασχολεί και τις κατευθύνσεις των Ευρωπαϊκών πολιτικών. Ζητήματα όπως οι εικόνες των γυναικών στη διαφήμιση, στις τηλεοπτικές εκπομπές κ.λπ. διαμορφώνουν όρους του δημόσιου λόγου για τα φύλα, προβάλλουν πρότυπα για τα φύλα και αποτελούν αντικείμενο κανονιστικών ρυθμίσεων σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο.
- **Νέες προσεγγίσεις για το Φύλο και την Επικοινωνία:** Γίνεται λόγος για την έννοια της συμβολικής βίας (Bourdieu) και την αναθεώρηση της έννοιας της δημόσιας σφαίρας (Habermas). Επίσης, με βάση το μοντέλο κωδικοποίησης/αποκωδικοποίησης του

Stuart Hall (Κέντρο Σύγχρονων Πολιτισμικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Birmingham) στρέφεται το ενδιαφέρον προς το εμπειρικό κοινό και μελετώνται οι τρόποι πρόσληψης των κειμένων από τις γυναίκες με βάση την καθημερινή τους εμπειρία.

- **Κυρίαρχες Αναπαραστάσεις των Φύλων στο πεδίο της Πολιτικής:** Προσεγγίζονται θέματα όπως: διχοτομικές αντιλήψεις, ανδροκεντρισμός του πεδίου, η «προσωποποίηση» της πολιτικής μέσω των αισθητικών κωδίκων του θεάματος, η μεταφορά μοντέλων και τρόπων αναπαράστασης των φύλων, ο πολιτικός λόγος στο Κοινοβούλιο. Παρουσιάζονται ακόμα οι συνηθέστερες εκφάνσεις των πρακτικών έμφυλων διακρίσεων στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης κατά τη διάρκεια των προεκλογικών περιόδων. Επίσης παρουσιάζονται οι επιπτώσεις του φαινομένου της «μεσοποίησης» της πολιτικής.
- **Νέες δυνατότητες συγκρότησης εναλλακτικών Κοινωνικών Λόγων:** Κριτικές διαφοροποιήσεις και επικοινωνιακές πρακτικές που προάγουν την ισότητα και την κατάργηση των έμφυλων διακρίσεων στη δημόσια σφαίρα και στον χώρο της πολιτικής. Στην κατεύθυνση αυτή καταγράφονται: η αξιοποίηση του ευρωπαϊκού κεκτημένου στο χώρο της νομοθεσίας της ισότητας, η δυνατότητα θετικών δράσεων και εκστρατειών ευαισθητοποίησης, η δημιουργία και προβολή πολιτισμικών προϊόντων τα οποία προάγουν την αξία της ισότητας των φύλων, η άρση στερεοτύπων στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, καθώς επίσης και παραδείγματα από τη διεθνή και ελληνική εμπειρία.

Στο πλαίσιο των παραπάνω θεματικών παρατίθενται παραδείγματα και μελέτες περίπτωσης, όπως ενδεικτικά αναφέρονται παρακάτω:

- Παραδείγματα από τον Κινηματογράφο: Αρχέτυπες εικόνες γυναικών, έμφυλα πρότυπα στον μεταπολεμικό ελληνικό κινηματογράφο, η κατασκευή της θηλυκότητας στον κλασικό κινηματογράφο του Χόλλυγουντ, η μαρτυρία της κινηματογραφικής εικόνας για τις σύγχρονες μορφές εμπορευματοποίησης και έμφυλης καταπίεσης.
- Παρουσίαση των εγκλημάτων βιασμού από τον Τύπο (μελέτη του περιοδικού «Δίνη», αναλύσεις γυναικείων ομάδων, παρουσίαση σύγχρονων περιστατικών στα ΜΜΕ).
- Ο πολιτικός λόγος στο Κοινοβούλιο.
- Ο «ήπιος» σεξισμός των lifestyle περιοδικών.
- Εικόνες γυναικών δημοσιογράφων στην τηλεόραση.
- Ο φεμινιστικός λόγος στο διαδίκτυο, η πορνογραφία στο διαδίκτυο και η εξάπλωση της παγκοσμιοποιημένης κουλτούρας του σεξ και οι επιπτώσεις της.

Στο τέλος του κειμένου παρατίθεται βιβλιογραφία, ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Σtereοτυπικές Αναπαραστάσεις

α. Βασικές Εννοιολογήσεις

Είναι η γυναίκα για τον άνδρα ότι η φύση για τον πολιτισμό;

Η πολιτισμική ιστορία της ανθρωπότητας έχει διαδραματίσει έναν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στο φαινόμενο της διαχρονικής και παγκόσμιας καταπίεσης των γυναικών σε όλους σχεδόν τους γνωστούς ιστορικούς πολιτισμούς. Όπως παρατηρούσε το 1974 η ανθρωπολόγος Sherry B. Ortner σε ένα από τα θεμελιακά άρθρα της φεμινιστικής θεωρίας: «*η υποδεέστερη θέση των γυναικών στην κοινωνία είναι ένα γεγονός παγκόσμιας εμβέλειας, παρά τις ποικίλες πολιτισμικές μορφές με τις οποίες απαντάται*» (Ortner, 1974: 68-87). Αναφερόμενη στον αρχαίο κινεζικό πολιτισμό σαν «*αρχέτυπο πατριαρχικής κοινωνίας*» επισημαίνει ότι μία θεμελιώδης αρχή η οποία συντελεί στην επικράτηση και τη διαιώνιση της πατριαρχίας είναι ότι η γυναίκα είναι συνδεδεμένη με τη φύση ενώ ο άνδρας με τον πολιτισμό, κατά συνέπεια η γυναίκα θεωρείται για τον άνδρα ότι η φύση για τον πολιτισμό (Ortner, 1974).¹ Η πρωταρχική αυτή προκατάληψη νομιμοποίησε βέβαια τον ανά τους αιώνες αποκλεισμό των γυναικών από κάθε δραστηριότητα η οποία δεν συνάδει με τη «*φύση*» τους, από όλες δηλαδή τις δραστηριότητες του δημοσίου χώρου, ιδιαίτερα εκείνες που συνδέονταν με την πολιτική, τη διακυβέρνηση, τον πόλεμο, αλλά και τον λόγο, καλλιτεχνικό και επιστημονικό. Η ικανότητά τους να γεννούν παιδιά και να δημιουργούν τη ζωή έγινε εν τέλει μία περιοριστική παγίδα, υπό το κράτος της αντίληψης ότι η κύρια αποστολή τους ήταν «*να δίνουν ζωή*», ενώ οι άνδρες «*να διακινδυνεύουν στη ζωή*» ασχολούμενοι με υψηλές και πάντως ιεραρχημένες ως ανώτερες δραστηριότητες.

Το ιδρυτικό, για τη φεμινιστική σκέψη, έργο της Γαλλίδας φιλοσόφου Σιμόν Ντε Μπωβουάρ «*Το Δεύτερο φύλο*» είχε ήδη θέσει από το 1949 το πρόβλημα. Στο πλαίσιο του πατριαρχικού συστήματος των φύλων, ο άνδρας αναγνωρίζεται ως το Υποκείμενο/Εαυτός, ενώ αντίθετα η γυναίκα ορίζεται ως το Αντικείμενο/Άλλος, αυτό που δεν είναι ο άνδρας. Οι διαδικασίες και οι μηχανισμοί της πατριαρχίας τοποθετούν τις γυναίκες στη θέση της απαξιωμένης ετερότητας, του «*δεύτερου φύλου*», θεωρώντας ότι η ιδιότητα του γυναικείου ετεροπροσδιορίζεται από την έλλειψη, με συνέπεια η ιδιότητα του οικουμενικού να μονοπωλείται από το ανδρικό. Η Γαλλίδα φιλόσοφος, επεξεργαζόμενη κριτικά απόψεις προερχόμενες από το ρεύμα του Υπαρξισμού και της Φαινομενολογίας, υπογραμμίζει ότι ουσιώδης όρος της γυναικείας υποτέλειας είναι η περιχαράκωση των γυναικών στον βιολογικό τους ρόλο, στις διαδικασίες της αναπαραγωγής (μητρότητα, ανατροφή παιδιών, φροντίδα οίκου).

1. "Women are being identified symbolically associated with nature as opposed to men who are identified with culture" στο άρθρο: Ortner, Sh. (1974), "Is female to Male as Nature is to Culture?" in: M. Zimbalist Rosaldo & L. Lamphere, (eds.), *Woman, Culture and Society*, Stanford University Press, pp. 67-87.

Η γλώσσα είναι ένα πεδίο όπου κατ' εξοχήν αποτυπώνεται η μονοπώληση του οικουμενικού από το ανδρικό και η απροθυμία να παραχωρηθούν στις γυναίκες δικαιώματα συμμετοχής σε χώρους, όπου παραδοσιακά θεωρούνται ανδρικοί. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η γαλλική γλώσσα, όπου -όπως επισημαίνει η Συλβιάν Αγκασενσκι- χρησιμοποιεί την ίδια λέξη –“homme”– με την έννοια τόσο του άνδρα, όσο και του ανθρώπου, ενώ δεν αναγνωρίζει θηλυκό γένος σε ορισμένα επαγγέλματα και αξιώματα (Αγκασενσκι, 2000: 28).

Παρά το γεγονός ότι η υποτιμητική άποψη της Μπωβουάρ για τη μητρότητα έχει δεχθεί κριτική σε μεταγενέστερο χρόνο,² το έργο της έχει καταστατική σημασία για την πορεία της φεμινιστικής σκέψης και τους αγώνες χειραφέτησης των γυναικών. Είναι εκείνη που άνοιξε τον δρόμο για την αποδέσμευση από τη «φυσικοποίηση» της γυναικείας υπόστασης και κατέδειξε με την περίφημη φράση της «**Δεν γεννιέσαι γυναίκα, γίνεσαι**» ότι το φύλο μπορεί να εννοηθεί ως προϊόν ιστορικών διεργασιών κοινωνικής κατασκευής και πολιτισμικής δράσης (Αθανασίου, 2006: 20).

Η εννοιολόγηση του φύλου διέγραψε μία μακρά πορεία ώσπου να αποκτήσει κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980 ένα νέο περιεχόμενο, που ανταποκρίνεται στην ιστορική και κοινωνική/πολιτισμική διάσταση του όρου και απομακρύνεται από τον βιολογικό ντετερμινισμό.³ Σύμφωνα με την προσέγγιση της G. Bock, η έννοια του **gender** (στα ελληνικά επεκράτησε η μετάφραση **κοινωνικό φύλο**) «*εισάγεται στην ιστορία των γυναικών και τις γυναικείες σπουδές τη δεκαετία του 1970 ως μία κοινωνική, πολιτισμική, πολιτική και ιστορική κατηγορία με στόχο να εκφράσει την ιδέα ότι η υποταγή, κατωτερότητα και αδυναμία των γυναικών δεν προέρχονται από τη φύση, αλλά είναι πολιτισμικές και ιστορικές κατασκευές*» (Bock, 1993).

Το δεύτερο κύμα του φεμινισμού συνέβαλε αποφασιστικά τόσο στο επίπεδο των αγώνων και των διεκδικήσεων, όσο και σε εκείνο των θεωρητικών επεξεργασιών στις νέες νοηματοδοτήσεις της έννοιας του φύλου. Οι αγώνες των αρχών της δεκαετίας του 1960 και των αρχών της δεκαετίας του 1970 αφορούσαν τόσο τη διεκδίκηση της ισονομίας και της ισότιμης πρόσβασης στους κοινωνικούς και πολιτικούς θεσμούς, όσο και της αναζήτησης μιας νέας γυναικείας αυτονομίας και κουλτούρας, με ριζικό μετασχηματισμό των δομών της πατριαρχικής σεξουαλικής ηθικής. Στη χώρα μας οι φεμινιστικές διεκδικήσεις του δεύτερου κύματος έρχονται, με κάποια καθυστέρηση, δυναμικά στο προσκήνιο αμέσως μετά την πτώση του δικτατορικού καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου,⁴ όπου το γυναικείο κίνημα καταθέτει στην

2. Ένας ενδιαφέρων αντίλογος στη Μπωβουάρ από φεμινιστικές θέσεις διατυπώνεται για το συγκεκριμένο θέμα από τη Γαλλίδα φιλόσοφο Συλβιάν Αγκασενσκι (2000, 67-82). Ειδικότερα, η Αγκασενσκι υποστηρίζει ότι η μητρότητα αποτελεί μία δυνατότητα για τις γυναίκες, οι οποίες έχουν πλέον την ελευθερία να την νοηματοδοτήσουν διαφορετικά την επιλογή τους να γίνουν μητέρες. Αναγνωρίζει «στην κατάφαση της μητρότητας ένα πάθος που δεν έχει τίποτα το παθητικό και από το οποίο οι γυναίκες αντιλούν μεγάλο μέρος της δύναμής τους». Η θεώρησή της είναι σαφώς επηρεασμένη από την προσέγγιση της Julia Kristeva, η οποία μίλησε πρώτη για το μητρικό «πάθος». Για τις απόψεις της Kristeva οι οποίες έχουν ιδιαίτερη σημασία για την πολιτισμική μελέτη του φύλου βλ. και: Αθανασίου, Α. (επιμ.) (2006), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, μτφρ. Π. Μαρκέτου, Μ. Μηλιώρη, Αι. Τσεκένης, Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος, 76 κι επ.
3. Ο όρος «κοινωνικό φύλο» συνδέεται ιστορικά με το έργο της Βρετανίδας κοινωνιολόγου Ann Oakley με τίτλο: «*Sex, Gender and Society*» (1972). Στη δεκαετία του 1980 η έμφαση που δόθηκε από την Κοινωνική Ανθρωπολογία στην πολιτισμική κατασκευή του φύλου συνεισέφερε αποφασιστικά στη φεμινιστική θεωρία.
4. Βλ. αναλυτικά για τις διεργασίες του φεμινιστικού κινήματος της μεταπολίτευσης στο: Αθανασίου, Ι. (1995), «Η επανεμφάνιση φεμινιστικών διεκδικήσεων στη μεταδικτατορική Ελλάδα και η άσκηση πολιτικών του κράτους. Μεταξύ παράδοσης και εκσυγχρονισμού», στο: Κ. Σπανού (επιμ.), *Κοινωνικές διεκδικήσεις και κρατικές πολιτικές*, Αθήνα: Εκδόσεις Σάκουλα, σελ. 295-307, και: Βαρίκα, Ε. (1985), “Les femmes grecques face a la modernization institutionelle. Un feminisme difficile”, *Les Tempes Modernes*, 41.

ελληνική κοινωνία μία καινούργια ατζέντα για την αλλαγή των αναχρονιστικών πατριαρχικών νόμων και δομών (Βαρίκα, 1985, Αθανασάτου, 1995).

Η σημασία της αναλυτικής κατηγορίας του κοινωνικού φύλου είναι μεγάλη όσον αφορά την «αποφυσικοποίηση» και την ανάδειξη του χαρακτήρα μιας σειράς **στερεοτυπικών αντιλήψεων ως πολιτισμικών και κοινωνικών κατασκευών**, τις οποίες τα υποκείμενα μπορούν επομένως να αλλάξουν και να υπερβούν.

Εξ άλλου και **πρόσφατες μελέτες και έρευνες δείχνουν ότι η εσωτερίκευση των έμφυλων στερεοτύπων, προκαταλήψεων και συμπεριφορών αποτελεί βασικό αποτρεπτικό παράγοντα για την ενασχόληση των γυναικών με την πολιτική** (Abdela, 2005). Ειδικότερα, η Lesley Abdela παρουσιάζει στη σχετική μελέτη της έξι (6) αποτρεπτικούς παράγοντες οι οποίοι συνιστούν εμπόδια για την ενασχόληση των γυναικών με την πολιτική: α) έμφυλα στερεότυπα, προκαταλήψεις και συμπεριφορές, β), δημιουργία ανδρικών δικτύων από τα οποία αποκλείονται οι γυναίκες, γ) έλλειψη χρηματοοικονομικής στήριξης λόγω δυσχερέστερης πρόσβασης των γυναικών σε σχετικά κονδύλια, δ) έλλειψη αυτοπεποίθησης, ε) έλλειψη χρόνου λόγω των αυξημένων υποχρεώσεων που απορρέουν από τον θεωρούμενο «κοινωνικό ρόλο» των γυναικών (επίβλεψη και εργασία στον οικο, φροντίδα παιδιών και ηλικιωμένων) και τη δυσκολία συμφιλίωσης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, και στ) εμπόδια σταδιοδρομίας. Από τη σύντομη αυτή περιγραφή προκύπτει ότι στην πραγματικότητα οι λόγοι α, δ και ε συνδέονται με την αποδοχή των *έμφυλων στερεοτύπων* (Abdela, 2005).

Για τη συνολική θεώρηση των πιθανών λόγων μειωμένης πολιτικής συμμετοχής των γυναικών στην πολιτική θα πρέπει όμως να ληφθεί υπόψη και η απροθυμία των γυναικών λόγω του έντονα ανδροκεντρικού χαρακτήρα της πολιτικής όπως ασκείται σήμερα, καθώς και της γενικότερης απαξίωσής της κατά την πρόσφατη περίοδο, όπως καταδεικνύουν και οι σχετικές έρευνες κοινής γνώμης. Οι μελέτες της Μάρως Παντελίδου Μαλούτα προσφέρουν μια αναλυτική σφαιρική και τεκμηριωμένη προσέγγιση του φαινομένου της μειωμένης συμμετοχής των γυναικών στις δομές λήψης πολιτικών αποφάσεων στη χώρα μας, τονίζοντας ότι: *«η μειωμένη παρουσία των γυναικών στις πολιτικές γνητικές ομάδες προβάλλει ως δομικό χαρακτηριστικό της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας»* (Παντελίδου Μαλούτα 2002: 55 κ.ε.). Η συγγραφέας επισημαίνει ότι η Ελλάδα παρουσιάζει σημαντική υστέρηση στη γυναικεία παρουσία στα Εθνικά Κοινοβούλια, τοποθετούμενη στις τελευταίες σχετικές θέσεις ως προς το σύνολο των χωρών μελών της ΕΕ. Χαρακτηριστικά, η Ελλάδα με **8,7%** απέχει πολύ από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο **22,5%** (στοιχεία από το European Data base “Women in Decision Making”). Η απόκλιση είναι πολύ μεγάλη από τις χώρες του Ευρωπαϊκού Βορρά (Σουηδία 44,3%, Δανία 38,3%, Φιλανδία 37% και Ολλανδία 34,7%), αλλά είναι επίσης σημαντική και από τις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου (Ισπανία 27,7%, Πορτογαλία 20%, Ιταλία 21,3%). Δεν θα πρέπει πάντως, όπως τονίζει και η συγγραφέας, να διαφύγει της προσοχής μας ότι οι Ελληνίδες έχουν δυναμική παρουσία στους Εθνικοασελευθερωτικούς αγώνες και στους αγώνες για τη Δημοκρατία (Παντελίδου Μαλούτα 2002: 53, Βερβενιώτη, 1994), δηλαδή στους *«αγώνες από τα κάτω»*.

Αξίζει να σημειώσουμε και τα τρία σημαντικά ιστορικά ντοκιμαντέρ που παρουσίασε πρόσφατα η σκηνοθέτις Αλίντα Δημητρίου, καταγράφοντας προφορικές μαρτυρίες γυναικών που συμμετείχαν στην πρώτη γραμμή των πολιτικών αγώνων στην *τριλογία γυναικών*.⁵ Δεν θα πρέπει επίσης να παραβλέψουμε το γεγονός ότι παρουσιάζεται μία διαφορετική εικόνα

5. Πρόκειται για τις ταινίες α) *Πουλιά στο Βάλτο (2008)* που αναφέρεται στην Αντίσταση των γυναικών τον κατακτητή, β) *Ζωή στους Βράχους (2009)* εαμικό κίνημα και εξορία, και γ) *Κορίτσια της βροχής (2011)* για τη συμμετοχή των γυναικών στην αντιδικτατορική πάλη.

σε ό,τι αφορά κάποιες άτυπες δομές συμμετοχής σε δομές λήψης οικονομικών αποφάσεων (συμβοηθούντα μέλη οικογενειακών επιχειρήσεων) (Παντελίδου Μαλούτα 2002: 53). Θα διερευνήσουμε σε επόμενο Κεφάλαιο ποιες στερεοτυπικές κατασκευές και αντιλήψεις, αλλά και ποια δομικά στοιχεία της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας συμβάλλουν ενδεχομένως σε τέτοιες αντιφατικές πολιτικές συμπεριφορές.

β. Οι μύθοι της πατριαρχίας στις Τέχνες και στον Κινηματογράφο

Η κατασκευή της θηλυκότητας στον Κλασσικό Κινηματογράφο

Η κατανόηση των μηχανισμών και των τρόπων μέσω των οποίων οι στερεοτυπικές κατασκευές του φύλου εγγράφονται στο ασυνείδητο, είναι επομένως μεγάλης σημασίας για την υπέρβαση του συγκεκριμένου παράγοντα και την ενθάρρυνση της πολιτικής συμμετοχής των γυναικών. Από αυτήν την άποψη παρουσιάζει ενδιαφέρον μία σύντομη ανασκόπηση των κριτικών φεμινιστικών προσεγγίσεων στην Ιστορία της Τέχνης στα πεδία των εικαστικών αναπαραστάσεων (Ζωγραφική, Γλυπτική) αλλά και των νεότερων Οπτικοακουστικών Τεχνών, ιδίως του Κινηματογράφου.

Σύμφωνα με την επισήμανση της Michell Barrett «στην περασμένη δεκαετία είδαμε να συντελείται μέσα στο φεμινισμό μιας μεγάλης κλίμακας μετατόπιση προς την κουλτούρα» (Barrett, 1994). Στο πλαίσιο αυτής της γενικής μετατόπισης μπορούμε να δούμε ένα έντονο ενδιαφέρον για την ανάλυση διαδικασιών συμβολοποίησης και αναπαράστασης -το πεδίο της κουλτούρας- και προσπάθειες για την ανάπτυξη μιας καλύτερης κατανόησης της υποκειμενικότητας, της ψυχής και του Εγώ.

Όπως ήδη είχε επισημάνει η Σιμόν Ντε Μπωβουάρ στο «Δεύτερο Φύλο», κατανοώντας τις ρίζες της γυναικείας καταπίεσης «οι κοινωνικοί μύθοι μεταφέρονται μέσω της κουλτούρας -θρησκείες, παραδόσεις, γλώσσα, μύθοι, τραγούδια, ταινίες- η οποία με τη σειρά της κατασκευάζει τον τρόπο με τον οποίο το άτομο αρχίζει να γνωρίζει, να αντιλαμβάνεται και να δοκιμάζει την εμπειρία του υλικού κόσμου. Επιπλέον η αναπαράσταση του κόσμου ... είναι δουλειά των ανδρών, οι οποίοι τον περιγράφουν από την δική τους οπτική γωνία και τη ταυτίζουν με την απόλυτη αλήθεια» (1984: 175).⁶

Αυτή η δύναμη του πατριαρχικού λόγου, τον οποίο διέδωσαν οι μύθοι, οι θεωρίες, οι γνώμες, οι φιλοσοφίες ανά τους αιώνες, αποβλέποντας στη διατήρηση των σχέσεων ιεραρχίας και ανισότητας μεταξύ των φύλων συνοψίζει τη θέση της παραδεκτής σοφίας... (Ντε Μπωβουάρ, 1984: 23). Και μέσα από αυτούς τους λόγους, προσθέτει η Ντε Μπωβουάρ, «οι γυναίκες μαθαίνουν να είναι αντικείμενα παρά υποκείμενα: η αληθινή γυναίκα υποχρεώνεται να γίνει αντικείμενο, να γίνει Άλλος» (1984: 291).

Αξιοποιώντας τις διεπιστημονικές προσεγγίσεις από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους, όπως η Πολιτική Επιστήμη, η Θεωρία της Επικοινωνίας, η Κοινωνική Ανθρωπολογία, η Ψυχανάλυση και η Θεωρία Κινηματογράφου προτείνονται μοντέλα ανάλυσης τα οποία αρθρώνουν κριτικό αντίλογο στις συμβατικές πολιτισμικές παραδοχές «περί γυναικείας φύσης» και διερευνούν τη δυνατότητα εναλλακτικών λόγων ... Όλα τα πεδία του ανθρώπινου πολιτι-

6. Η επιλογή των αποσπασμάτων είναι από την αγγλική έκδοση του *Δεύτερου φύλου*: De Beauvoir S., (1984), *The Second Sex*, Penguin: London, όπως παρατίθενται στο: McCabe, J. (2009), *Κινηματογράφος και Φεμινισμός*, επιμ. Ι. Αθανασάτου, μτφρ. Ει. Πυρπάσου, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, σελ. 20.

σμού -λογοτεχνία, κινηματογράφος, τέχνες- επαναθεωρούνται από την οπτική της φεμινιστικής αμφισβήτησης, «**από τη σκοπιά του φύλου**».

Οι γυναίκες ιστορικοί της Τέχνης έθεσαν το ερώτημα της φεμινιστικής οπτικής και αμφισβήτησης κατά την ανάλυση των εικαστικών **αναπαραστάσεων**, αποκαλύπτοντας πώς αυτές υπέβαλαν και προωθούσαν αντιλήψεις **κατωτερότητας των γυναικών**.

Για παράδειγμα, η Linda Nochlin αναλύει τον πίνακα του David «Ο όρκος των Ορατιών» για να δείξει πως το έργο δομείται και αναπαριστά σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στα φύλα. Η ίδια προσδιορίζει ως εξής τους άξονες του προβληματισμού της: «*Αυτό που κυρίως με ενδιαφέρει σε αυτήν την ανάλυση είναι οι συσχετισμοί εξουσίας στο ιδεολογικό πεδίο που εκφράζονται (με τρόπο πολύ πιο ασαφή, πιο απόλυτο και παραδόξως πιο ρευστό και πιο διάχυτο από αλλού) στον λόγο εκείνο που θα μπορούσε να ονομασθεί ιδεολογικός λόγος για τη διαφορά των κοινωνικών φύλων. Αναφέρομαι φυσικά στους τρόπους με τους οποίους οι αναπαραστάσεις των γυναικών στην Τέχνη θεμελιώνονται πάνω σε αυτονόητες και αναπαράγουν αυτονόητες παραδοχές, αντιλήψεις δεκτές χωρίς αντίρρηση από την κοινωνία γενικά, τους καλλιτέχνες ειδικότερα για την αντρική εξουσία, ανωτερότητα, διαφορά και τον αναγκαίο έλεγχο πάνω στις γυναίκες. Οι παραδεκτές αυτές αντιλήψεις προβάλλονται στις οπτικές δομές όσο και στις θεματικές επιλογές των πινάκων*» (Nochlin, 1990: 78).⁷

Εξετάζοντας τη θεματογραφία και τη σύνθεση του πίνακα, η Nochlin δείχνει πώς οι δυνατές, σταθερές και ενεργητικές φιγούρες των ανδρών σε πρωτεύουσα θέση στον πίνακα, ενισχύονται από την πλήρη αντίθεσή τους με τις σωριασμένες στο βάθος, παθητικές και αδύναμες γυναίκες τους (Ιγγλέση & Αβδελά, 1990: 76). Σύμφωνα με την παρατήρηση της φεμινίστριας ιστορικού Τέχνης: «*Η εντυπωσιακή αποτελεσματικότητα της οπτικής επικοινωνίας οφείλεται με τον πιο παραστατικό δυνατό τρόπο σε μια παγκόσμια αυτονόητη αλήθεια, που δε χρειάζεται σκέψη και που άρα αναγνωρίζεται αμέσως σαν αλήθεια*».

Οι γυναίκες θεωρητικοί της Τέχνης «της πρώτης γενιάς» στο πλαίσιο μιας περιόδου έντονης, πολιτικής, ερευνητικής και εκδοτικής δραστηριότητας, επανεκτιμούν τα έργα ανδρών και γυναικών ζωγράφων, αναδεικνύοντας διαστάσεις και προτείνοντας αναγνώσεις που δεν περιλαμβάνονταν στις προηγούμενες κλασικές κριτικές προσεγγίσεις. Ανιχνεύουν επίσης τις νέες τάσεις που επικρατούν στο έργο σύγχρονων γυναικών καλλιτεχνίδων, την στρατηγική ρήξης με τις πατριαρχικές αναπαραστάσεις στο πλαίσιο των οποίων οι γυναίκες ορίζονται ως αντικείμενα, και στη δημιουργία νέων που εμπεριέχουν τη φεμινιστική συνειδητοποίηση και τη συνείδηση φύλου. Στην πορεία συγκρούστηκαν με κατεστημένες αντιλήψεις, αποδόμησαν έργα διάσημων ανδρών δημιουργών (βλ. σχόλια της Nochlin στο έργο του Balthus, 1990: 90), αλλά και ανέδειξαν έργα πρωτοπόρων γυναικών καλλιτεχνίδων που προτείνουν ανατρεπτικές αναπαραστάσεις του κοινωνικού φύλου.

Για παράδειγμα, η Hannah Hoch, μέλος του κινήματος Νταντά του Βερολίνου, κατασκευάζει το 1920 το περίφημο φωτογραφικό κολλάζ της με τίτλο: «*Η όμορφη κοπέλα*», αμφισβητώ-

7. Η Nochlin είχε θέσει για πρώτη φορά το 1971 το θέμα της καλλιτεχνικής δημιουργίας των γυναικών στο πλαίσιο της Ιστορίας της Τέχνης, στο βιβλίο: Nochlin, L. (1973), "Why have there been no great Women Artists?", in: T. Hess & E. Baker (eds), *Art and Sexual Politics*, New York. Το βιβλίο αυτό μεταφράστηκε στα ελληνικά από την Μαριλίτσα Μπτσού-Παπά στο περιοδικό «Σκούπα για το γυναικείο ζήτημα» (1981, τεύχος 5, σελ. 55-67). Το 1988 εκδόθηκε το βιβλίο της *Women, Art and Power* και το πρώτο δοκίμιο από αυτό το βιβλίο δημοσιεύθηκε σε μετάφραση Άννας Φραγκουδάκη στο φεμινιστικό περιοδικό «Δίνη» (1990, τεύχος 5, σελ. 78-93).

ντας τα καταναλωτικά πρότυπα της γυναικείας ομορφιάς, λέγοντάς μας: «στην Ουτοπία, ναι, αλλά κάτω από την πατριαρχία στην καταναλωτική κοινωνία όχι».

Ειδικότερα η **φεμινιστική θεωρία και κριτική του κινηματογράφου** συνέβαλε αποφασιστικά στη μελέτη των αναπαραστάσεων των φύλων και στην κατανόηση των τρόπων κατασκευής της «θηλυκότητας». Μελετώντας συστηματικά τις εικόνες των γυναικών και τους τρόπους ένταξης των φύλων στην αφήγηση, προσέφερε νέες θεωρήσεις και οπτικές σε ευρύτερα πολιτισμικά ζητήματα. Όπως παρατηρεί η Ann Kaplan, αυτή η κριτική ενεπλάκη άμεσα με το γυναικείο κίνημα και σχεδόν αναπόφευκτα ξεκίνησε με μια κοινωνιολογική και πολιτική μεθοδολογία (Kaplan, 1983).

Βασικές προϋποθέσεις τόσο επιστημονικές όσο και κοινωνικοπολιτικές αποτέλεσαν:

- Τα εργαλεία της ψυχανάλυσης και της σημειολογίας, τα οποία κατέστησαν ικανές τις γυναίκες να αποκωδικοποιήσουν την πατριαρχική κουλτούρα, όπως εκφράστηκε στις κυρίαρχες αναπαραστάσεις του κινηματογράφου.
- Τα ποικιλόμορφα *κινήματα για την ταυτότητα* της δεκαετίας του 1960, τα οποία διεκδίκησαν και εν μέρει πέτυχαν ριζοσπαστικές πολιτιστικές αλλαγές, και ιδίως το κίνημα για την απελευθέρωση των γυναικών, το οποίο ενθάρρυνε τις γυναίκες να διεκδικήσουν την αυτονομία τους και να αποκτήσουν τον έλεγχο της σεξουαλικότητάς τους.

Σημείο αφετηρίας αποτέλεσε η **ιδέα της χειραφέτησης των γυναικών** από τον ρόλο του σεξουαλικού αντικειμένου. Οι πρώτες προσεγγίσεις πραγματοποιήθηκαν στο πεδίο των κλασικών χολιγουντιανών αφηγήσεων από τη φεμινίστρια κριτικό κινηματογράφου Claire Johnston. Ειδικότερα, η Johnston ήταν εκείνη που διερεύνησε το «*μύθο της γυναίκας μέσα στο χολιγουντιανό κινηματογράφο*», προσφέροντας μία νέα ανάγνωση και αποκρυπτογράφηση του μύθου. Εφαρμόζοντας της σημειολογική μέθοδο του Roland Barthes⁸ αποκάλυψε τον τρόπο με τον οποίο οι συμβάσεις των κινηματογραφικών αναπαραστάσεων του Χόλλυγουντ κατασκευάζουν τη γυναίκα *ως σημείο*. Κρίσιμη ήταν η παρατήρησή της σύμφωνα με την οποία παρά την *«τεράστια έμφαση που αποδίδεται στη γυναίκα ως κινηματογραφικό θέαμα, η γυναίκα ως πραγματικό υποκείμενο είναι μεγάλο βαθμό απύσχα»* (Johnston, 1973 στο: Mc Cabe, 2009: 54). Η γυναίκα υπάρχει μόνο ως σημείο/εικόνα που έχει νόημα για τους άνδρες, σε σχέση με τον εαυτό της δεν σημαίνει τίποτα. Με τις παρατηρήσεις της αυτές η Johnston αποκαλύπτει τους τρόπους που το σημείο «γυναίκα» εκκενώνεται από κάθε νόημα πέραν εκείνου που του αποδίδουν οι ανδρικές φαντασιώσεις και φόβοι. Στην πρωτοποριακή έρευνά της διέκρινε κειμενικές ρωγμές στον πατριαρχικό λόγο του Χόλλυγουντ στο έργο των ελάχιστων γυναικών σκηνοθέτιδων, όπως η Dorothy Arzner και η Ida Lupino, των οποίων το έργο καταγράφεται ως μία πρώτη απόπειρα έκφρασης γυναικείου λόγου.

8. Ο Roland Barthes προτείνει τη μελέτη των σημείων/σημειολογία ως μία μέθοδο για να εκθέσει πως η ιδεολογία εγγράφεται στα πολιτισμικά κείμενα και τις πρακτικές. Βασική ιδιότητα του μύθου, μέσω του οποίου διαδίδεται η ιδεολογία, είναι η απόκρυψη του μηχανισμού δημιουργίας του. Στον κινηματογράφο και ευρύτερα στον οπτικοακουστικό χώρο λειτουργεί το σημείο-εικόνα. Βλ: Barthes, R. (1979), *Μυθολογίες*, επιμ. Γ. Κρητικός, μτφρ. Κ. Χατζηδήμου, Ι. Ράλλη, Αθήνα: Εκδόσεις Ράππα, και: Barthes, R. (1988), *Εικόνα μουσική Κείμενο*, πρόλογος Γ. Βέλτσος, μτφρ. Γ. Σπανός, Αθήνα: Πλέθρον.

Η παρέμβαση της Laura Mulvey. Η κριτική της απόλαυσης: Η γυναίκα ως αντικείμενο του ανδρικού βλέμματος και της ανδρικής επιθυμίας.

Το κείμενο που επρόκειτο να έχει τη μεγαλύτερη επίδραση στη θεμελίωση και ανάπτυξη της φεμινιστικής κριτικής φιλμικής θεωρίας αλλά και ευρύτερα στις πολιτισμικές σπουδές από την οπτική του φύλου, ήταν το μαχητικό άρθρο της φεμινίστριας ιστορικού Κινηματογράφου Laura Mulvey με τίτλο: «Οπτική απόλαυση και αφηγηματικός κινηματογράφος» (“Visual Pleasure and Narrative Cinema”), το οποίο δημοσιεύθηκε το 1975 στο κινηματογραφικό περιοδικό *Screen*, το θεωρητικό βήμα στο οποίο συναντήθηκαν οι πειθαρχίες του μαρξισμού και της ψυχανάλυσης (Mulvey, 1975). Προχωρώντας τη μελέτη των τρόπων θέασης με την οποία είχαν ασχοληθεί με βάση ψυχαναλυτικές προσεγγίσεις και άλλοι κριτικοί, όπως ο Metz και ο Bellour, επεδίωξε, κάνοντας «μία πολιτική χρήση της ψυχανάλυσης» να ανακαλύψει και να ασκήσει κριτική στους κώδικες με τους οποίους παράγεται η φιλμική γοητεία. Η Mulvey βασίζεται στη θεμελιώδη υπόθεση ότι ο κλασικός κινηματογράφος αντανάκλα, αποκαλύπτει ή εκμεταλλεύεται την **κοινωνικά καθιερωμένη ερμηνεία της διαφοράς του φύλου, η οποία ελέγχει εικόνες, ερωτικούς τρόπους κοιτάγματος και θέαμα**. Χρησιμοποιώντας παραδείγματα από τις ταινίες του κλασικού Χόλλυγουντ, επιχειρεί να αποκαλύψει τους ασυνείδητους τρόπους με τους οποίους η πατριαρχική κοινωνία έχει δομήσει τη φιλμική φόρμα και τους φιλμικούς κώδικες. Με αφετηρία τη φροϋδική έννοια της σκοποφιλίας (Freud, 1906/1991), δηλαδή την απόλαυση να βλέπει κανείς τα σώματα των άλλων ανθρώπων ως (ερωτικά) αντικείμενα, η Mulvey φθάνει σε μία κριτική της **απόλαυσης η οποία παράγεται παραδειγματικά από τον κινηματογράφο** του Χόλλυγουντ και βασίζεται στην περιοριστική συνθήκη «*η γυναίκα (παθητικό) αντικείμενο του βλέμματος, ο άνδρας (ενεργητικός φορέας του βλέμματος και της απόλαυσης)*». Στο πλαίσιο αυτής της προσέγγισης, η αναπαράσταση της γυναίκας ως ερωτικού αντικειμένου στον κινηματογράφο συνδέεται είτε με το άγχος του ευνουχισμού, το οποίο εξουδετερώνεται, είτε με την ενοχή και την τιμωρία της, είτε με την φετιχιστική αλλοτρίωση. Η γυναίκα, παρά την κεντρική της θέση στην κλασική κινηματογραφική αναπαράσταση, καθίσταται ο αντικειμενικοποιημένος Άλλος, που αποκτά υπόσταση μέσω του ανδρικού **βλέμματος**. Υπάρχει μόνο ως «βλεπόμενο αντικείμενο» (“to be looked at”).

Τα ανδρικό βλέμμα νοείται ως:

- βλέμμα της κάμερας καθώς αυτή εγγράφει τα προφιλμικά γεγονότα
- βλέμμα του άνδρα πρωταγωνιστή/των ανδρικών χαρακτήρων, μέσα στην αφήγηση
- βλέμμα του κοινού (καθώς παρακολουθεί το φιλμ).

Μέσα σε ένα τέτοιο σύστημα αναπαραστάσεων, είναι πλήρως κωδικοποιημένοι τόσο οι κώδικες κοιτάγματος, όσο και οι κώδικες του ερωτισμού. «*Όντας αδιαμφισβήτητος ο κλασικός κινηματογράφος κωδικοποίησε τον ερωτισμό μέσα από τη γλώσσα της κυρίαρχης πατριαρχικής τάξης*». Το θεμελιώδες άρθρο της Laura Mulvey («Οπτική απόλαυση και αφηγηματικός κινηματογράφος» - “Visual Pleasure and Narrative Cinema”) δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά στο περιοδικό *Screen* (16, No 3) το φθινόπωρο του 1975 (σελ. 6-18). Έκτοτε, γνώρισε πολλές αναδημοσιεύσεις και μεταφράσεις διεθνώς και στη χώρα μας.⁹

9. Αναφέρουμε ενδεικτικά: Περιοδικό Φιλμ (1979) *Περιοδική έκδοση ανάλυσης και θεωρίας του Κινηματογράφου*, 17, Αθήνα: Καστανιώτης, σελ. 113-131, Αθανασάτου, Ι. (2003/2013), *Φεμινιστικές προσεγγίσεις στην Κινηματογραφική Αφήγηση. Παραδόσεις εαρινού εξαμήνου*, Αθήνα: Τμήμα Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και Διατμηματικό Πρόγραμμα Φύλου και Ισότητας Πανεπιστημίου Αθηνών, σελ. 4-13. Επίσης: Mulvey, L. (2005), *Οπτικές και άλλες απολαύσεις*, μτφρ. Μ. Κουλεντιανού, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Η θεωρητικός αναφέρει ως χαρακτηριστικό παράδειγμα των τρόπων αυτών αναπαράστασης τα φιλμ νουάρ (film noir). Χρησιμοποιώντας ως παραδείγματα ταινίες όπως το «Vertigo» του μετρ του είδους Χίτσκοκ, δείχνει πως η απειλή που συνιστά μία τέτοια καταστροφική γυναίκα εξουδετερώνεται με την τιμωρία της. Στο «Vertigo» (1952) το σχήμα της αφήγησης περιλαμβάνει τον άνδρα-εκπρόσωπο της τάξης και του νόμου (αστυνομικός Scotty), ο οποίος ερωτεύεται το αντικείμενο της παρακολούθησής του (Μαντελέν), *«τέλεια γυναικεία εικόνα μυστηρίου και ομορφιάς»*. Όταν η Μαντελέν σκοτώνεται, συναντά την Τζούντυ την οποία χειραγωγεί απόλυτα, ώστε να μεταμορφωθεί με κάθε λεπτομέρεια (ενδυμασία, χτένισμα) στην εμφάνιση της νεκρής. Εκείνη υποτάσσεται, προκειμένου να κρατήσει το ερωτικό ενδιαφέρον του Scotty. Στο τέλος, ανακρίνει την Τζούντυ μέχρι να παραδεχθεί την ενοχή της και να ακολουθήσει η τιμωρία της. *«Ο άνδρας από την πλευρά του νόμου και της τάξης, η γυναίκα φορέας αταξίας και αμαρτίας»*. Στην αφήγηση, η οποία είναι κατασκευασμένη με την τεχνική της υποκειμενικής κάμερας από την πλευρά του άνδρα πρωταγωνιστή, λειτουργούν όλοι οι κώδικες του ανδρικού ηδονοβλεπτικού βλέμματος, της φετιχοποίησης της σαγηνευτικής γυναίκας, του γυναικείου μαζοχισμού/υποταγής και τελικά της τιμωρίας της. Είναι εντυπωσιακό -σχετικά με την αντοχή των διαχρονικών στερεοτύπων τα οποία εκφράζει η συγκεκριμένη ταινία- ότι πρόσφατα, το 2012, κατατάσσεται πρώτη στον πίνακα των καλύτερων ταινιών του παγκόσμιου κινηματογράφου.

Μία εφαρμογή του σχήματος της Mulvey για την ελληνική περίπτωση του film noir, έχω επιχειρήσει στην ταινία του Γιάννη Δαλιανίδη «Κατήφορος» (Αθανασάτου, 2001: 249-264). Οι γυναίκες, έχοντας πλησιάσει με ψυχαναλυτικούς όρους το πρόβλημα και γνωρίζοντας τις ρίζες της καταπίεσής τους, καλούνται να υπερβούν αυτές τις περιοριστικές αναπαραστάσεις και να απεγκλωβιστούν από τις λογικές της πατριαρχικής απόλαυσης, ερχόμενες αντιμέτωπες με την τελική πρόκληση *«πώς να πολεμήσουμε το ασυνείδητο που είναι δομημένο σαν μια γλώσσα που διαμορφώθηκε συγχρόνως με τη γέννηση της ίδιας της γλώσσας, ενώ ακόμη παλεύει εγκλωβισμένο μέσα στη γλώσσα της πατριαρχίας»*. Αργότερα, στο κινηματογραφικό έργο τους «Αινίγματα της Σφίγγας» (1977), οι Laura Mulvey και Peter Wollen εκφραζόμενοι και σαν κινηματογραφικοί δημιουργοί, θέτουν τη θεμελιώδη δυσκολία την οποία αντιμετωπίζουν όσοι/ες προσπαθούν να ορίσουν εναλλακτικούς τρόπους αναπαράστασης των γυναικών στον χώρο της δημιουργίας, αλλά και ευρύτερα των Μέσων: *«Οι γυναίκες στην πατριαρχία αντιμετωπίζουν μία ατέλειωτη σειρά απειλών και διλημμάτων που τους είναι δύσκολο να λύσουν γιατί η κουλτούρα που μέσα στα πλαίσιά της πρέπει να σκεφθούν δεν είναι δική τους»*.

Ο Κινηματογράφος διακρίνεται για τη δυνατότητα παραγωγής **ιδεωδών του Εγώ**, κυρίως με βάση το star system. Με αυτήν την αφετηρία θεωρώ ότι η παραπάνω θέση των Mulvey και Wollen θα μπορούσε να συνδέεται με την επιφυλακτική στάση με την οποία πολλές γυναίκες αντιμετωπίζουν την πολιτική, θεωρώντας την μία ανδροκεντρική δραστηριότητα *η οποία δεν τις αφορά*. Θα επανέλθουμε στη μελέτη αυτής της αντίληψης και στη συνέχεια.

Η κριτική φεμινιστική Θεωρία Κινηματογράφου **έθεσε πρωταρχικά ερωτήματα** για τους τρόπους αναπαράστασης των γυναικών, την αναζήτηση ταυτοτήτων και τις δυνατότητες διαμόρφωσης μιας νέας εναλλακτικής αντιπατριαρχικής κουλτούρας και αισθητικής. Με αυτήν την έννοια αποτελεί ένα σημαντικό πεδίο, όχι μόνο για όσους και όσες έχουν ειδικό ενδιαφέρον για τον Κινηματογράφο, αλλά και γενικότερα για τις κοινωνικές αναπαραστάσεις του φύλου σε όλα τα πεδία της σύγχρονης ζωής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η Διάχυση των Σεξιστικών Προϊδεάσεων στα ΜΜΕ Προσεγγίσεις και Έρευνες για το Φύλο και την Επικοινωνία

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Ο σεξισμός είναι μία ουσιοκρατία: όπως ο ρατσισμός, εθνικός ή ταξικός, αποβλέπει στο να καταλογίζει τις ιστορικά θεσπισμένες κοινωνικές διαφορές σε μία βιολογική φύση η οποία λειτουργεί ως μία ουσία απ' όπου επάγονται κατά απόλυτο τρόπο όλα τα ενεργήματα της ύπαρξης. Και ανάμεσα σε όλες τις μορφές ουσιοκρατίας, αυτή είναι, χωρίς αμφιβολία, δυσκολότερο να ξεριζωθεί (Bourdieu, 2007: 31)¹⁰.

Ο Bourdieu στο δοκίμιό του για τη διαιώνιση της ανδρικής κυριαρχίας και των σεξιστικών προκαταλήψεων αναφέρεται στην οξυδερκή παρατήρηση της Virginia Woolf, η οποία επισημαίνει ότι οι γυναίκες είναι περιορισμένες σε έναν ρόλο *θεατών, κολακευτικών καθρεφτών*, που επιστρέφουν στον άνδρα την μεγαλοποιημένη και ωραιοποιημένη εικόνα αυτού του ίδιου, ενδυναμώνοντας έτσι τη ναρκισσιστική του επένδυση σε μία εξιδανικευμένη εικόνα της ταυτότητάς του (Woolf, 2005).

Οι ερευνητές και ερευνήτριες του πεδίου των ΜΜΕ έχουν μιλήσει για «*εικονογραφική προπαγάνδα*» μέσω των αναπαραστάσεων των φύλων και ειδικότερα των γυναικών, οι οποίες ανταποκρίνονται και *οπτικοποιούν* τις σεξιστικές αντιλήψεις στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, διαχέοντας τελικά τα κυρίαρχα πρότυπα μέσω της κυκλοφορίας και της δύναμης της εικόνας. Διερευνώντας τα επί μέρους Μέσα, τόσο τα παραδοσιακά (τηλεόραση, τύπος, εφημερίδες/περιοδικά), όσο και τα νέα (διαδίκτυο, Νέες Τεχνολογίες τον 21ο αιώνα), διαπιστώνουμε σαν κύρια τάση την αναπαραγωγή των προτύπων με νέους σύνθετους τρόπους, οι οποίοι προκύπτουν από τη σύνδεση και αλληλεξάρτηση οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών παραγόντων στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Σε αντίθεση με αυτές αναδύονται και συγκροτούνται εναλλακτικοί κοινωνικοί λόγοι, οι οποίοι εκφράζονται με διαφορετικές επικοινωνιακές πρακτικές αποσκοπώντας στην υπονόμηση και εν τέλει την κατάργηση των έμφυλων διακρίσεων, πλην όμως παρόμοιες κριτικές διαφοροποιήσεις απέχουν πολύ από το να καταστούν κυρίαρχες (σχετικές αναφορές και παραδείγματα βλ. στο Κεφάλαιο VI).

α. Αυτοαντίληψη, Αυτοεικόνα, Κοινωνικό βλέμμα

Σύμφωνα με την προσέγγιση του κλασσικού κινηματογραφικού θεάματος από την οπτική φύλου, στην οποία αναφερθήκαμε στο προηγούμενο Κεφάλαιο, η γυναίκα στον κινηματογράφο υπάρχει *ως βλεπόμενο αντικείμενο* (“to be looked at”) (Mulvey, 1975). Η προσέγγιση της *ανδρικής κυριαρχίας* από μία ευρύτερη κοινωνιολογική σκοπιά (Bourdieu, 2007) προσφέρει μία επιβεβαίωση και κατανόηση της παραπάνω θέσης όπως συναντάται και εφαρμόζεται στο

10. Για τη διαιώνιση της ανδρικής κυριαρχίας και των σεξιστικών διακρίσεων ανά τους αιώνες βλέπε το πεντάτομο έργο με τίτλο: “L' Histoire des femmes” (1991) υπό τη διεύθυνση των Georges Duby και Michele Perrot.

πεδίο των κοινωνικών και μνησιακών αναπαραστάσεων, οι οποίες ορίζουν την *δεοντική, αρμόζουσα θηλυκότητα*.

Η ανδρική κυριαρχία καθιστά τις γυναίκες συμβολικά αντικείμενα, τις τοποθετεί «*ακατάπαυστα κάτω από το βλέμμα των άλλων*», υπάρχουν ως προσλαμβανόμενα αντικείμενα μέσα από και για το βλέμμα των άλλων, δηλαδή ως αντικείμενα δεκτικά, ελκυστικά, διαθέσιμα. Περιμένουμε από αυτές να είναι «θηλυκές», δηλαδή χαμογελαστές, συμπαθητικές, γεμάτες φροντίδα, υποταγμένες, διακριτικές, συγκρατημένες, χαμηλών τόνων κ.λπ. Κατά τον τρόπο αυτόν, η θηλυκότητα συγκροτείται ως *ετερονομία, αφού ορίζεται και εξισώνεται με τη συγκατάβαση απέναντι στις ανδρικές προσδοκίες*.

Οι γυναίκες μέσω του κυρίαρχου συστήματος αντιλήψεων και αναπαραστάσεων είναι παγιδευμένες σε μία κατάσταση διαρκούς σωματικής ανασφάλειας, στοιχείο που έχει **σοβαρές επιπτώσεις στην αυτοαντίληψή τους, στη διαμόρφωση της αυτοεικόνας τους και εν τέλει στην αυτοεκτίμησή τους**.

Οι εδραιωμένες αυτές προϋδεάσεις έχουν σαν αποτέλεσμα, κάθε φορά που οι γυναίκες επιχειρούν να συμμετάσχουν σε ένα πεδίο εξουσίας, η προσπάθειά τους συνοδεύεται από αυτήν τη συμβολική επιβάρυνση, η οποία εν τέλει συνιστά ένα διχασμό. Η πρόσβαση στην εξουσία τοποθετεί τις γυναίκες σε μία κατάσταση **double bind (διπλού δεσμού)**: Αν συμπεριφέρονται όπως οι άνδρες, εκτίθενται στον κίνδυνο να χάσουν τα υποχρεωτικά γνωρίσματα της «θηλυκότητας» (πέραν του ότι θέτουν σε αμφισβήτηση το «φυσικό» προνόμιο των ανδρών στις θέσεις εξουσίας). Αν συμπεριφέρονται ως γυναίκες, μοιάζουν ανίκανες και μη προσαρμοσμένες στις απαιτήσεις της κατάστασης (Bourdieu, 2007: 131). Αυτές οι **αντιφατικές προσδοκίες** λειτουργούν πειστικά για όσες γυναίκες αποφασίζουν να εμπλακούν στη σφαίρα της πολιτικής και παράγουν ένα δυσβάστακτο ψυχικό κόστος, το οποίο λειτουργεί αποθαρρυντικά στην εμπλοκή τους.¹¹ Η **υπέρβαση** αυτών των **διχοτομικών αντιλήψεων** είναι, επομένως, όρος για τη συμμετοχή των γυναικών στις **πολιτισμικά απαγορευμένες σφαίρες της εξουσίας**.

Παρά τη μεγάλη σημασία των Μέσων Επικοινωνίας στην αναπαραγωγή των έμφυλων στερεοτύπων, ακόμα ως τα τέλη της δεκαετίας του 1970 οι επικοινωνιολόγοι δεν ενδιαφέρονταν ιδιαίτερα για τις αναπαραστάσεις των γυναικών. «*Και γιατί να ενδιαφέρονται; Πριν εμφανιστεί το γυναικείο κίνημα, όλα αυτά τα στερεότυπα των σεξουαλικών ρόλων έμοιαζαν με κάτι φυσικό, δεδομένο*» (Tuchman, 1978: 5, παρατίθεται στο: Van Zoonen, 2001: 53). Άλλωστε και οι ίδιες οι γυναίκες επιστήμονες αντιμετώπιζαν δυσκολίες και καθεστώς διακρίσεων στην προσπάθειά τους να εντάξουν το ενδιαφέρον του φύλου στην κριτική μελέτη των Μέσων Επικοινωνίας και να το νομιμοποιήσουν ως θεμιτό ακαδημαϊκό αντικείμενο (Women Take Issue, 1978: 11, στο: Van Zoonen, 2001: 54)¹². Δεν είναι τυχαίο που ακόμη και στις αρχές της δεκαετίας του 1990 σε γενικές επισκοπήσεις του τοπίου της παγκόσμιας επικοινωνι-

11. Βλ. για την ελληνική περίπτωση τη σημαντική έρευνα: Ιγγλέση, Χ. (1990), *Πρόσωπα γυναικών, προσωπεία της συνειδησης. Συγκρότηση της γυναικείας ταυτότητας στην Ελληνική κοινωνία*, Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας. Κεντρική θέση στα ερωτήματα και τις απαντήσεις των ερωτώμενων -από την ερευνήτρια- γυναικών ήταν το *ψυχικό κόστος που επωμίζονταν οι γυναίκες κάθε φορά που ανελάμβαναν «αντίθετους» έμφυλους ρόλους*.

12. Η Ομάδα Γυναικείων Σπουδών του Κέντρου Σύγχρονων Πολιτισμικών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Μπέρμινγχαμ (CCCS) καταθέτει την εμπειρία της: «*η συμμετοχή στις ομάδες του CCCS ήταν πολύ δύσκολη εμπειρία. Νοιώσαμε, χωρίς να μπορούμε να το εκφράσουμε, ότι αυτό οφειλόταν στο ότι η πνευματική εργασία και το περιβάλλον όπου διεξαγόταν κυριαρχούνταν από άνδρες*», παρατίθεται στο: Van Zoonen (2001: 54).

ας σε σημαντικά επιστημονικά περιοδικά της Επικοινωνίας, όπως το *European Journal of Communication* και το *Media, Culture and Society* απουσιάζουν σχεδόν εντελώς αναφορές στο φύλο και τον φεμινισμό.

Το γυναικείο κίνημα του δεύτερου κύματος του φεμινισμού εντόπισε από νωρίς, στις αρχές της δεκαετίας του 1970, τη σημασία της πάλης κατά του σεξισμού στα ΜΜΕ, ως έναν από τους κύριους χώρους παρέμβασης του κινήματος. Μία από τις πρώτες κινήσεις της *Εθνικής Οργάνωσης Γυναικών (National Organization of Women- NOW)* με επικεφαλής την Μπέτυ Φρήνταν, ήταν η κατάληψη των γραφείων του περιοδικού *The Ladies home Journal*, την άνοιξη του 1970 από εκατό γυναίκες. Τα αιτήματα αποσκοπούσαν στον έλεγχο του περιεχομένου του επικοινωνιακού μηνύματος και είναι ενδεικτικά της εποχής: ζητούν γυναίκα αρχισυντάκτρια, παιδικό σταθμό για τη διευκόλυνση των εργαζόμενων στο περιοδικό (αναγνωρίζοντας ότι η φροντίδα των παιδιών αποτελεί αρμοδιότητα των γυναικών και κατά κάποιο τρόπο νομιμοποιώντας τη σχετική αντίληψη) και την έκδοση ενός τεύχους, την ύλη του οποίου θα καθόριζαν οι ίδιες. Κατάφεραν να εκδοθεί ένα φεμινιστικό ένθετο.

Ένα άλλο δυναμικό βήμα αποτέλεσε η πραγματοποίηση πανεθνικής έρευνας για να διαπιστωθεί **ποιοι σταθμοί, πανεθνικής ή εθνικής εμβέλειας, μετέδιδαν σεξιστικά προγράμματα**, προκειμένου στη συνέχεια τα σχετικά πορίσματα να χρησιμοποιηθούν **κατά τη διαδικασία επανεξέτασης και ανανέωσης των ραδιοτηλεοπτικών αδειών** από την Ομοσπονδιακή Επιτροπή Επικοινωνιών (Hole & Levine, 1972, στο: στο Van Zoanen, 2001: 55). Παρά το γεγονός ότι το περιεχόμενο των αιτημάτων απηχεί μερικές φορές αντιλήψεις οι οποίες έχουν ξεπεραστεί από την εξέλιξη των πραγμάτων (π.χ. σήμερα γνωρίζουμε ότι δεν αρκεί η κατάληψη μιας διευθυντικής θέσης από γυναίκα σε ένα Μέσο για να υπάρξει αλλαγή πλεύσης στο περιεχόμενο των μηνυμάτων), δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι διατηρούν μέχρι και σήμερα τη επικαιρότητά τους. Παραδείγματος χάριν, ποιος θα μπορούσε σήμερα στην Ελλάδα του 2013 να θέσει θέμα σεξιστικών εκπομπών από τηλεοπτικούς σταθμούς ως ένα από τα κριτήρια χορήγησης αδειών;

β) Προσεγγίσεις στα Παραδοσιακά Μέσα Επικοινωνίας

Στη συνέχεια θα χρησιμοποιήσουμε ως βάση των θεωρητικών αναλύσεων για τα παραδοσιακά Μέσα Επικοινωνίας (τηλεόραση, τύπος, περιοδικά/εφημερίδες), τη διάκριση των φεμινιστικών προσεγγίσεων στα Μέσα σε τρία είδη, όπως προτείνει η Van Zoanen (2001: 56). Σύμφωνα με αυτήν, ο **φεμινιστικός λόγος για τα Μέσα** διακρίνεται σε: α) **Φιλελεύθερο**, β) **Ριζοσπαστικό**, και γ) **Σοσιαλιστικό**, κατά αντιστοιχία των διακριτών ιδεολογικών ρευμάτων στο πλαίσιο του φεμινισμού.

β1. Φιλελεύθερη Προσέγγιση

Σύμφωνα με τις αρχές του φιλελεύθερου φεμινισμού, οι γενικές αρχές της ελευθερίας και της ισότητας πρέπει να εφαρμόζονται και στις γυναίκες ως μέλη του πολιτικού σώματος. Βασικές πολιτικές οι οποίες αντιστοιχούν σε αυτές τις αρχές, είναι η διεκδίκηση *ίσων δικαιωμάτων*, η πολιτική των *θετικών διακρίσεων*, η αλλαγή του νομοθετικού πλαισίου στις παραπάνω κατευθύνσεις, αλλά και η αλλαγή σε επίπεδο νοοτροπίας. Ειδικότερα, οι γυναίκες παροτρύνονται στην ανάληψη ευθυνών και ρόλων που θεωρούνταν «ανδρικοί» και σε αποστασιοποίηση από παραδοσιακούς γυναικείους ρόλους. Η φιλελεύθερη προσέγγιση για τα Μέσα θεωρεί ότι αυτά δαιωνίζουν τα στερεότυπα σεξουαλικής συμπεριφοράς *αντικατοπτρίζοντας* τις κυρίαρχες σεξιστικές αξίες, αλλά και *λόγω της σύνθεσης* στο επαγγελματι-

κό πεδίο, όπου άνδρες παραγωγοί και στελέχη αποφασίζουν. Σχετικές προτάσεις που έχουν προωθηθεί (Van Zoonen, 2001: 57, όπου και σχετικές παραπομπές σε άλλες έρευνες) είναι οι ακόλουθες:

- Η παρουσίαση μεγάλου αριθμού ανδρών και γυναικών σε μη παραδοσιακούς ρόλους στα Μέσα Επικοινωνίας.
- Η χρήση μη σεξιστικής γλώσσας.
- Η διδασκαλία μη σεξιστικής επαγγελματικής δεοντολογίας στις Σχολές Δημοσιογραφίας.
- Η ενημέρωση δημοσιογράφων και παρουσιαστών/τριών για τα στερεότυπα και τις επιπτώσεις τους.
- Η άσκηση καταναλωτικής πίεσης προς τους/τις διαφημιστές/τριες για την αποφυγή χρήσης σεξιστικών μηνυμάτων.
- Διεκδίκηση θετικών διακρίσεων από τους Οργανισμούς στον Τομέα των Επικοινωνιών.

Η κατά καιρούς εφαρμογή των προτάσεων αυτών δεν οδήγησε σε έναν παράδεισο ισότητας. Παρά το γεγονός ότι οι γυναίκες δημοσιογράφοι αυξήθηκαν σημαντικά τα τελευταία χρόνια, ιδίως στις ΗΠΑ, οι έρευνες έδειξαν ότι το πρόβλημα είναι *δομικό* και *όχι ποσοτικό*. Σύμφωνα με σχετική έρευνα, η αλλαγή της σύνθεσης με αύξηση του αριθμού των γυναικών δημοσιογράφων δεν οδήγησε σε αύξηση της γυναικείας εξουσίας, αλλά σε κάποιες περιπτώσεις σε μείωση των μισθών και του κύρους του χώρου λόγω εκθήλυνσης του επαγγέλματος (Creedon, 1989: 3).

β2. Η Προσέγγιση του Ριζοσπαστικού Φεμινισμού - Η Ελληνική Περίπτωση

Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός βασίζεται στην υπόθεση ότι η ιεραρχική σχέση εξουσίας μεταξύ των φύλων απορρέει από το *σύστημα της πατριαρχίας*, το οποίο υφίσταται αυτοτελώς και παράλληλα με το ταξικό σύστημα παραγωγής. Τα θέματα που ανέδειξε αυτό το ρεύμα του κινήματος ανήκαν στη λεγόμενη σφαίρα του ιδιωτικού. Η παρέμβαση όμως των φεμινιστριών τα πολιτικοποίησε και τα έφερε στην πρώτη γραμμή ενδιαφέροντος των διεκδικήσεων στη βάση του συνθήματος **«το προσωπικό είναι πολιτικό»**: άσκηση σεξουαλικής βίας κατά των γυναικών, κακοποίηση εντός και εκτός οικογένειας, πορνογραφία, και πιο πρόσφατα σεξουαλικός τουρισμός και παράνομη διακίνηση γυναικών με σκοπό τη σεξουαλική εκμετάλλευση (trafficking γυναικών).

Χαρακτηριστικό στοιχείο της ριζοσπαστικής θεώρησης των Μέσων αποτελεί η επικέντρωση του ενδιαφέροντος στην *πορνογραφία*, ως έναν μηχανισμό αλλοτρίωσης ανδρών και γυναικών, αφού οι πορνογραφικές αναπαραστάσεις επηρεάζουν τόσο την ανδρική συμπεριφορά, όσο και τη γυναικεία συνείδηση και αυτοεικόνα. Όπως το εξέφρασε η Dworkin, πορνογραφία υπάρχει διότι οι άνδρες καταφρονούν τις γυναίκες, ενώ οι άνδρες καταφρονούν τις γυναίκες διότι υπάρχει πορνογραφία (Dworkin, 1982: 289). Παρά το ότι δεν αποδεικνύεται πάντοτε μία ευθεία συσχέτιση μεταξύ σεξιστικών αναπαραστάσεων των Μέσων και σεξιστικών συμπεριφορών από πλευράς των ανδρών (καθώς και αντίστοιχες εσωτερικεύσεις από πλευράς των γυναικών), είναι αναμφίβολο ότι η παρόμοια λειτουργία των Μέσων συμβάλλει στο κλίμα παραμόρφωσης των ερωτικών σχέσεων, υποτίμησης και διακρίσεων σε βάρος των γυναικών (Davis, Dickey & Stratford, 1988: 6, στο: Van Zoonen, 2001: 59).

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να αναφερθώ στη ριζοσπαστική θεώρηση ενός άνδρα σκνηοθέτη του κινηματογράφου, και ειδικότερα του Γαλλικού Νέου Κύματος (Nouvelle Vague), του Jean Luc Godard, και στην προσέγγιση της φεμινίστριας κριτικού Laura Mulvey στο έργο του από την οπτική του φύλου. Σε μία σκηνή της ταινίας του Godard «Αρσενικό θηλυκό» (1966), ένα ζευγάρι νέων στο Παρίσι λίγο πριν το Μάη του '68, παρακολουθεί μία ταινία όπου η ερωτική συνεύρεση των πρωταγωνιστών αναπαρίσταται στην οθόνη με όρους πορνογραφίας: ο άνδρας σε ρόλο βίαιου κυρίαρχου εξευτελίζει τη γυναίκα καταφρονώντας την και αναγκάζοντάς την να υποταχθεί στις σεξουαλικές ορέξεις του. Το ζευγάρι των νέων εγκαταλείπει απδιασμένο την αίθουσα ενώ ακούγεται η φωνή του νεαρού πρωταγωνιστή (ο τρυφερός και εύθραυστος Ζαν Πιερ Λεό): *«Πάμε να φύγουμε. Αυτή δεν είναι η ταινία που είχαμε μέσα μας, η ταινία που θέλαμε να ζήσουμε»*. Θα μπορούσε αυτή η σκηνή να θεωρηθεί ως μία **αντιθετική αναπαράσταση του κινηματογράφου**, νοούμενου και ως Μέσου Επικοινωνίας, προς ένα πρότυπο σχέσεων των φύλων εμπνεόμενο από το πορνογραφικό ιδεώδες. Μπορεί να διατυπωθεί η υπόθεση, δεδομένης της απήκησης και της εμβέλειας την οποία είχαν οι ταινίες της Nouvelle Vague, ότι τέτοιες αναπαραστάσεις θα μπορούσαν να διαδώσουν σε ευρύτερα ακροατήρια, ανδρών και γυναικών, αξίες απόρριψης των πατριαρχικών προτύπων και υιοθέτησης σεξουαλικών συμπεριφορών αμοιβαιότητας και ισότητας.

Όπως σημειώνει και η θεωρητικός του κινηματογράφου Laura Mulvey, η οπτική του Godard έχει ενδιαφέρον και εμπεριέχει κριτική της θέσης των γυναικών στην πατριαρχική κοινωνία. *«Ο Godard περισσότερο από κάθε άλλον έδειξε την εκμετάλλευση της γυναίκας ως εικόνας στην καταναλωτική κοινωνία»* (Mulvey, 2005: 109). Όμως, όπως σημειώνει η ίδια, παρέμεινε και αυτός εγκλωβισμένος σε μια περιοριστική αντίληψη σύμφωνα με την οποία οι εικόνες γυναικών είναι συνδεδεμένες κυρίως με τη σεξουαλικότητα και τη δύναμη που αποκτούν οι γυναίκες μέσω αυτής. Η ριζοσπαστική προσέγγιση της Mulvey επισημαίνει ότι σε πολλές ταινίες του Γάλλου σκνηοθέτη υπάρχει οξεία και αυστηρή κριτική των πολιτισμικών στερεοτύπων που σχηματοποιούν και αλλοτριώνουν τις γυναίκες στο πλαίσιο της οικονομικής και πατριαρχικής καταπίεσης, ιδίως όσον αφορά τη *σχέση ανάμεσα στη διαφήμιση και το γυναικείο σώμα*. Παρά ταύτα, οι εικόνες γυναικών στις ταινίες του ακολουθούν σε πολλές περιπτώσεις το πρότυπο της απειλητικής, καταστροφικής γυναίκας ή της εξίσωσης της γυναίκας με τη σεξουαλικότητα. *«Οι αθέατες γυναίκες στα εργοστάσια, στα σπίτια, στα σχολεία, στα νοσοκομεία είναι άμορφες και μη παρουσιάσιμες»* (Mulvey, 2005: 116).

Το παράδειγμα αυτό μας δείχνει, μεταξύ άλλων, ότι στην πρώτη «μετωπική» φάση των φεμινιστικών αναζητήσεων και διεκδικήσεων του δεύτερου κύματος των δεκαετιών 1960 και 1970, οι συνειδητοποιημένες, ως προς την καταπίεση του φύλου τους, γυναίκες αντιλαμβάνονται ότι η *άρθρωση του δικού τους λόγου* για το γυναικείο ζήτημα είναι αναγκαία, αφού ακόμη και προοδευτικοί άνδρες με ριζοσπαστική θεώρηση έτειναν να επηρεάζονται από τις πολιτισμικές καταβολές και να αναπαράγουν στερεότυπα αιώνων πατριαρχικής καταπίεσης.

Η απόκτηση δημόσιου βήματος ήταν μια βασική στρατηγική του ριζοσπαστικού φεμινισμού, ως μέσο έκφρασης και διάδοσης των φεμινιστικών ιδεών, οι οποίες αλλιώς θα είχαν αποκλεισθεί από τα κυρίαρχα Μέσα. Η δημιουργία και ανάπτυξη *Μέσων Επικοινωνίας των ίδιων των γυναικών στο πλαίσιο μιας αντίληψης αυτονομίας*, με συλλογική ευθύνη και εθελοντική εργασία, αποτέλεσε για ένα διάστημα, τρόπο αντιμετώπισης του κυρίαρχου λόγου των Μέσων. Υπήρξε μια αξιόλογη παραγωγή περιοδικών, ραδιοτηλεοπτικών εκπομπών και κινηματογραφικών ταινιών, οι οποίες απηχούσαν τις αναζητήσεις για έναν *γυναικείο λόγο*

απαλλαγμένο από τις πατριαρχικές προκαταλήψεις και προσανατολισμένο σε νέα *γυναικεία ταυτότητα*.

Στην Ελλάδα είχαμε μία αξιόλογη παραγωγή φεμινιστικών εντύπων και περιοδικών συνδεδεμένων με την ανάπτυξη του γυναικείου κινήματος, κυρίως στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1980. Η εξέλιξη αυτή συνδέεται τόσο με την ανάπτυξη μαζικών γυναικείων οργανώσεων συνδεδεμένων με τα κόμματα, όσο και με την εμφάνιση πολλαπλότητας φεμινιστικών ομάδων στην Αθήνα και στις υπόλοιπες μεγάλες πόλεις (Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Ιωάννινα, Κρήτη κ.ά.).

Όπως σημειώνω σε άρθρο μου για την εμφάνιση του φεμινιστικού κινήματος της μεταπολίτευσης *«αξιοσημείωτη ιδιομορφία της ελληνικής περίπτωσης αποτέλεσε η ύπαρξη μεγάλων μαζικών οργανώσεων γυναικών συνδεδεμένων άμεσα με τα πολιτικά κόμματα, των οποίων η ανάπτυξη και το μέγεθος δεν βρίσκουν αντίστοιχο στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες της Δύσης που γνώρισαν μαζικές φεμινιστικές κινητοποιήσεις»* (Αθανασάτου, 1995: 300).

Η δράση των οργανώσεων αυτών επέδρασε και συνέβαλε στην ανάπτυξη κοινωνικής ευαισθησίας για τη θέση των γυναικών, ιδίως στην «εκτός κέντρου» Ελλάδα, στις πόλεις και τα χωριά της ελληνικής επαρχίας, όπου επικρατούσαν συντηρητικές και πατριαρχικές αντιλήψεις, με δεδομένη την απροθυμία των κρατικών υπηρεσιών για ευνοϊκές ρυθμιστικές παρεμβάσεις και την ανυπαρξία δικτύων για τη θεωρητική και πρακτική υποστήριξη των γυναικών.

Παράλληλα όμως με τις γυναικείες οργανώσεις, εμφανίζεται στο προσκήνιο ένα ολιγάριθμο αλλά δυναμικό *αυτόνομο φεμινιστικό* κίνημα με τη μορφή μικρών ομάδων γυναικών που δραστηριοποιούνται κυρίως στο πλαίσιο πανεπιστημιακών χώρων και συνοικιών/γειτονιάς. Ακολουθώντας την διεθνή πρακτική του κινήματος, τα επί μέρους πολιτικά υποκείμενα που δημιουργήθηκαν λειτούργησαν σαν:

- **Ομάδες αυτογνωσίας και συνειδητοποίησης** προς τα μέσα (ανίχνευση της κοινής εμπειρίας και βιώματος)
- **Ομάδες δημοσιοποίησης και πίεσης** προς τα έξω, για την αλλαγή της πατριαρχικής ιδεολογίας και πρακτικής που διέπει τον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό (Αθανασάτου, 1995: 301).

Οι νέες συζητήσεις, παρεμβάσεις, αναλύσεις και δράσεις του κινήματος χρειάζονταν ένα *νέο πεδίο δημοσιότητας*, το οποίο αποτέλεσαν μια πληθώρα εντύπων και φυλλαδίων, καθώς και η έκδοση περιοδικών. Σημαντικές στιγμές αυτών των ιστορικών διαδικασιών αποτέλεσαν:

- Η συγκρότηση της **Εκδοτικής Ομάδας Γυναικών** που εκδίδει το 1981 έναν τόμο όπου συγκεντρώνονται *«οι φωνές έξι γυναικών οι οποίες έβαλαν τα θεμέλια του νεότερου προβληματισμού για την απελευθέρωση των γυναικών»* (Βαρίκα & Σκλαβενίτη 1981: 15). Πρόκειται για μια σειρά από κείμενα πρωτοπόρων γυναικών συγγραφέων που εκδίδονται για πρώτη φορά στα ελληνικά, με προλόγους και σχόλια των εκδοτριών και αποκαλύπτουν πώς οι γυναίκες, κατά τη φάση συγκρότησης των μεγάλων αστικών επαναστάσεων (1789), αποκλείονται από την πολιτική διαδικασία, παρά την ύπαρξη των οικουμενικών προταγμάτων *«Ελευθερία-Ισότητα-Αδελφότητα»*. Θίγονται επίσης στα κείμενα της ανθολογίας ζητήματα όπως ο χαρακτήρας της γυναικείας σεξουαλικότητας, που αποτελούσαν μέχρι τότε «ταμπού» για τον δημόσιο λόγο. Τα κείμενα που παρτίθενται σε μετάφραση στη σημαντική αυτήν έκδοση έχουν γραφεί από τις: Olympe de Gouges, Mary Wollstonecraft, Claire Demar, Margaret Fuller και Stella Browne.

- Η έκδοση του περιοδικού «**Σκούπα για το γυναικείο ζήτημα**» τον Ιανουάριο του 1979. Το περιοδικό εκδίδεται από εννεαμελή συντακτική Ομάδα Γυναικών, οι οποίες θέτουν για πρώτη φορά στη δημόσια συζήτηση, στο πρώτο τεύχος του περιοδικού, σημαντικά ιδεολογικά ζητήματα που αφορούν τόσο τα πρότυπα της θηλυκότητας τα οποία διαδίδονται από τα εμπορικά «γυναικεία περιοδικά», όσο και τον ιδιαίτερο ρόλο που επιφυλάσσεται στις γυναίκες όταν επιχειρούν να εισέλθουν στο πεδίο της πολιτικής (γυναίκες και δημοτικές εκλογές). Διερευνάται επίσης και ο κυρίαρχος πολιτικός λόγος στο Κοινοβούλιο όταν έρχονται προς συζήτηση θέματα που αφορούν κυρίως τις γυναίκες (π.χ. συζήτηση στο Ελληνικό Κοινοβούλιο για την άμβλωση). Η «**Σκούπα για το γυναικείο ζήτημα**» παρά το γεγονός ότι εξέδωσε μόνο πέντε (5) τεύχη (1979-1981), καταγράφεται ως η πρώτη συστηματική προσπάθεια άρθρωσης πολιτικού και θεωρητικού φεμινιστικού λόγου την Ελλάδα και αποτέλεσε σημείο διαχρονικής αναφοράς στο φεμινιστικό εγχείρημα.¹³

Παραδείγματα

Περιοδικό «Σκούπα για το γυναικείο ζήτημα» (1979, τχ. 1)

Η συσχέτιση έμφυλου ρόλου και πολιτικής «αρμοδιότητας» εντοπίζεται στο άρθρο της Αγγέλικας Ψαρρά «*Θηλυκό μυαλό στα προβλήματα του Δήμου. Γυναίκες και δημοτικές εκλογές*» (Σκούπα, 1979, τχ. 1, σελ.74-79). Η συμμετοχή των γυναικών ως υποψήφιων στις δημοτικές εκλογές παρουσιάζεται στα προγράμματα των υποψηφίων και στη σχετική αρθρογραφία ως θεμιτή, αφού συνδυάζεται με στοιχεία χαρακτηριστικά των παραδοσιακών έμφυλων ρόλων των γυναικών: «ο Δήμος θέλει νοικοκυριό, άρα θέλει μια γυναίκα», «τα πλεονεκτήματα προέρχονται από την ψυχосύνθεση και τον τρόπο συμπεριφοράς που χαρακτηρίζουν εκ φύσεως τη γυναίκα. Η υπομονή, η ζεστασιά της γυναικείας παρουσίας, το πείσμα και η επιμονή είναι τα στοιχεία της γυναικείας προσωπικότητας που θα συμβάλουν στην καλύτερη πορεία του Δήμου», «όπως βάζουμε λουλούδια στο σπίτι μας, έτσι θα στολίσουμε με πράσινο τις παιδικές χαρές την Αθήνα». Μία υποψήφια, η μετέπειτα Δήμαρχος Ζωγράφου, Φωτεινή Σακελλαρίδου τονίζει στο φυλλάδιό της: «η ως τα τώρα δραστηριότητά μου στον Δήμο μας, η συμπεριφορά των συναδέλφων μου και η συμπαράσταση των γυναικών της περιοχής μας, μου δίνουν την πίστη ότι θα τα καταφέρω χωρίς να νοιώθω άσχημα για το φύλο μου».

Η αντίληψη ότι η συμμετοχή των γυναικών στην πολιτική αποτελεί προέκταση των «γυναικείων» οικιακών ρόλων και ιδιοτήτων που τους αποδίδονται «εκ φύσεως» ουσιοκρατικά, αποτελεί και σήμερα μία διαδεδομένη προκατάληψη. Η πολιτική συμμετοχή των γυναικών ως προέκταση του οικιακού τους ρόλου λειτουργεί καθησυχαστικά και περιοριστικά για τις δυνατότητές τους.

13. Βλ. και: Μιχοπούλου, Α. (1995-1996), «Τα πρώτα βήματα της φεμινιστικής θεωρίας στην Ελλάδα και το περιοδικό Σκούπα για το γυναικείο ζήτημα (1979-1981)», *Δίπλη*, τχ. 8 (1995-1996), Αφιέρωμα Είκοσι χρόνια μετά, Αθήνα, σελ. 30-72, και: Michopoulou, A. (1994), “Skoupa” Magazine. A broom that swept Feminist Theory in Greece, 1979-1981, ανέκδοτη πτυχιακή εργασία ΜΑ στις Γυναικείες Σπουδές, Πανεπιστήμιο του York, Ηνωμένο Βασίλειο.

Η ανάγκη να καθυστερηθούν όσοι θα ανησυχήσουν από την ενδεχόμενη ανατροπή των κυρίαρχων σχέσεων ιεραρχίας των φύλων και στον χώρο της πολιτικής, προκύπτει από το αποκαλυπτικό περιεχόμενο του φυλλαδίου μιας υποψήφιας του συνδυασμού του Δημήτρη Μπέη στην Αθήνα: «Όπου και αν ανήκουμε, όποιον συνδυασμό και αν πρόκειται να ψηφίσουμε, οι γυναίκες οφείλουμε να δώσουμε τον σταυρό της προτίμησής μας στις γυναίκες υποψήφιας, που άλλωστε δεν είναι τόσο πολλές, ώστε να κινδυνέψει η κυριαρχία των ανδρών».

Μια θεματική ανάλυση περιεχομένου των εμπορικών «γυναικείων» περιοδικών της εποχής, τα οποία γνώριζαν μεγάλη κυκλοφοριακή επιτυχία πραγματοποιείται στο άρθρο: «Το ιδεολογικό περιεχόμενο του “γυναικείου” τύπου. Μία πρώτη προσέγγιση». Πρόκειται για έρευνα, την οποία επιμελήθηκε η Μαριλίτσα Μητσού-Παπά (Σκούπα, 1979: 66-73),¹⁴ πρωτότυπη για την εποχή της, όπου επισημαίνει ότι τα βασικά «γυναικεία» έντυπα -τα οποία βρίσκονται στα χέρια δύο μεγάλων κυρίως ανδρών επιχειρηματιών- προβάλλουν και αναπαράγουν μια σειρά από στερεότυπα που παραπέμπουν σε υποτιμητική και περιφρονητική αντιμετώπιση του γυναικείου φύλου. Οι εικόνες των γυναικών καταναλώνονται με βάση το πόσο περιποιημένες και όμορφες δείχνουν, προωθούνται οι αναφορές στους παραδοσιακούς ρόλους μητέρας, συζύγου, νοικοκυράς, ενώ η πολιτική ενημέρωση είναι ελάχιστη. Η διάκριση ανάμεσα στα παραδοσιακά περιοδικά, όπως το «Ρομάντσο», και τα εκσυγχρονιστικά περιοδικά, όπως το «Πάνθεον», δεν μεταβάλλει εν τέλει την ιδεολογική αντιμετώπιση του «ωραίου αλλά κλίθιου» φύλου.¹⁵

Οι προσπάθειες των γυναικών να διαμορφώσουν πόλους επικοινωνίας και δημοσιότητας, τους οποίους ήλεγχαν οι ίδιες, τους επέτρεψε να εκφράσουν και να διαδώσουν τον δικό τους λόγο με επιτυχία. Η «**Σκούπα για το γυναικείο ζήτημα**» είχε μεγάλη απήχηση, υπήρχαν βέβαια και άλλα περιοδικά, όπως το «**Για την Απελευθέρωση των Γυναικών**» της Κίνησης για την Απελευθέρωση των Γυναικών (ΚΑΓ). Το 1983 ιδρύθηκε το «Βιβλιοπωλείο Γυναικών», χώρος συνεύρεσης γυναικείων συλλογικοτήτων, συζητήσεων, με εκδοτική δραστηριότητα. Όταν στα Μέσα της δεκαετίας του 1980 το γυναικείο κίνημα βρισκόταν πλέον σε ύφεση, η εκδοτική δραστηριότητα συνεχίστηκε με τη έκδοση του φεμινιστικού περιοδικού «**Δίνη**» το 1987.¹⁶

Περιοδικό «**Δίνη**»

Από το πρώτο τεύχος του περιοδικού «**Δίνη**» επιλέγουμε ένα άρθρο με ιδιαίτερη βαρύτητα με τίτλο: «**Η γυναίκα, η διαφήμιση και το μίσος**». Υπογράφεται από τη φιλόσοφο και φεμινίστρια Σιμόν Ντε Μπωβουάρ, συγγραφέα του περίφημου «**Δεύτερου φύλου**» (στο οποίο έχουμε αναφερθεί παραπάνω) και αναφέρεται στις αντιδράσεις που προκάλεσε στην Γαλλία η κατάθεση του **Αντισεξιστικού Νόμου** από την Υπουργό Δικαιοσύνης Υβέτ Ρουντύ (Δίνη, 1986: 51).

14. Μια ενδιαφέρουσα επισκόπηση από τη δημοσιογράφο Πόλυ Μηλιώρη η οποία είχε δουλέψει στο χώρο των «γυναικείων» περιοδικών κατατίθεται στο βιβλίο της με τίτλο: «**Από το Ρομάντσο στο Πάνθεον**» (1995), Αθήνα: Οδυσσέας.

15. Βλ. παρακάτω και νεώτερες έρευνες στον χώρο των Μέσων οι οποίες μελετούν την κουλτούρα των εμπορικών γυναικείων περιοδικών και θεαμάτων διερευνώντας την απόλαυση την οποία ενδεχομένως αντλούν κάποιες γυναίκες από αυτά.

16. Το περιοδικό «**Δίνη**» εκδόθηκε από το 1987 έως το 1996 από Συντακτική Επιτροπή δέκα επτά (17) γυναικών, στην οποία συμμετείχε και η γράφουσα.

Η Μπωβουάρ αναφέρεται στο κύμα μισογυνισμού και τις χυδαίες όλο μίσος επιθέσεις εναντίον της Υπουργού με αφορμή την προस्ताσία που παρείχε το *Αντισεξιστικό Νομοσχέδιο* κατά των εξευτελιστικών, για το γυναικείο φύλο, αναπαραστάσεων στον χώρο της *διαφήμισης* (Brownmiller, 1975). Η προσπάθεια των επικριτών του νόμου να παρουσιάσουν την Ρουντύ σαν συντηρητικό «Αγιατολάχ» χαρακτηρίζεται αστεία από την Μπωβουάρ, όπως και τα επιχειρήματα διαφόρων που θεώρησαν την παροχή προστασίας των γυναικών από τις εξευτελιστικές διαφημίσεις σαν περιορισμό της ελευθερίας ή απαγόρευση του έρωτα και της ευχαρίστησης. Υποστηρίχθηκε ακόμη ότι «θέτει σε δοκιμασία το δικαίωμα στις φαντασιώσεις». Εύλογα η Μπωβουάρ αναρωτιέται εάν «άραγε οι άνθρωποι δεν μπορούν να αντλήσουν τα όνειρά τους παρά μόνο από επίπεδες διαφημιστικές εικόνες». Η συγγραφέας υπογραμμίζει πόσο καλά ήταν ενορχηστρωμένη η εκστρατεία εναντίον του Νόμου από όλους εκείνους που είχαν συμφέροντα από τη διαφήμιση, καθώς και των εφημερίδων και των δημοσιογράφων που είχαν συμφέροντα από τα διαφημιστικά κέρδη. Αποσαφηνίζει ότι ο Νόμος παρέχει στις γυναίκες που αισθάνονται προσβεβλημένες από μία διαφήμιση, τη δυνατότητα αντιδικίας, μία εξουσία δημοκρατικού ελέγχου. Απαντώντας σε ένα επικριτικό ερώτημα μιας γυναίκας στον *Nouvel Observateur*: «Είναι αρκετό να κάψουμε τις εικόνες για να απελευθερώσουμε τις γυναίκες;», διατυπώνει μία μεγάλη αλήθεια: «Όχι φυσικά, θα ήταν πολύ απλό. Αλλά δεν είναι άσκοπο να επενεργεί κανείς στις εικόνες. Και τα παιδιά επίσης έχουν μάτια, οι εικόνες τους εντυπώνονται. Να αποτρέψει κανείς να τους εμπνέουν περιφρόνηση για τη γυναίκα είναι ήδη μία νίκη». Άλλωστε -θα συμφωνήσουμε με την Μπωβουάρ- οι γυναίκες θα πρέπει να αρνούνται να γίνονται αντικείμενο χειραγώγησης, να τις οδηγούν με το ραβδί ακόμη «κι αν είναι στολισμένο με διαμάντια» (Δίνη, 1986: 53).

Η προσέγγιση του ριζοσπαστικού φεμινισμού έχει δεχθεί κριτικές που επικεντρώνονται κυρίως σε ένα είδος «ουσιοκρατίας» που της αποδίδεται: «όλοι» οι άνδρες είναι κακοί, «όλες» οι γυναίκες είναι θύματα της πατριαρχίας. Μία χαρακτηριστική περίπτωση είναι το περίφημο αμφιλεγόμενο βιβλίο της Αμερικανίδας ριζοσπάστριας, ακτιβίστριας του αντιπολεμικού κινήματος και φεμινίστριας δημοσιογράφου, Σούζαν Μπράουνμίλλερ, για τον βιασμό με τίτλο: «*Against our will. Men, Women and the Rape*» (1975). Στο βιβλίο της αυτό, το οποίο άσκησε τεράστια επίδραση στο γυναικείο κίνημα διεθνώς και η *New York Public Library* κατέταξε το 1995 ως ένα από τα πιο σημαντικά βιβλία του 20^{ου} αιώνα, η Μπραουνμίλλερ δίνει τον ορισμό του βιασμού ως εξής: «*Βιασμός είναι η συνειδητή μέθοδος με την οποία όλοι οι άνδρες κρατούν όλες τις γυναίκες σε κατάσταση φόβου*».

Στις μεγάλες κινητοποιήσεις για τον βιασμό της δεκαετίας του 1980 κυκλοφορεί και το φυλλάδιο για τους βιασμούς από την ομάδα του αυτόνομου φεμινιστικού χώρου *Σπίτι Γυναικών Αθήνας*, σαφώς επηρεασμένο από τη θεώρηση της Μπράουνμίλλερ. Το φυλλάδιο αναφέρει: «*Ο βιασμός αποτελεί προϊόν της κοινωνικά ορισμένης σχέσης των φύλων, τμήμα της συνολικής σεξουαλικής βίας που η ουσία του βρίσκεται στην καταπάτηση της προσωπικής μας βούλησης και στη χρήση σεξουαλικής βίας για να ελέγχονται, να τιμωρούνται και να φοβούνται οι γυναίκες*» (Σπίτι Γυναικών Αθήνας, 1982). Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι πολλές από τις θέσεις εκείνου του πρωτοποριακού για τα ελληνικά δεδομένα εντύπου (Αθανασάτου, 1987) επηρέασαν τη μετέπειτα νομοθετική αλλαγή του πλαισίου για τον βιασμό (Ν.1419/84, επί Υπουργού Γεωργίου Αλέξανδρου Μαγκάκη).

Στις πολιτικές καμπάνιες αυτής της περιόδου σημαντικό επικοινωνιακό ρόλο για τη διάδοση των μηνυμάτων του ριζοσπαστικού αυτόνομου φεμινιστικού κινήματος έπαιξε και η *αφίσα*, ως μέσο μέσω του οποίου οι γυναίκες διατύπωναν λόγο και μία νέα αισθητική πρόταση. Μαζί με τα υπόλοιπα επικοινωνιακά Μέσα (εκδόσεις βιβλίων, περιοδικών, φυλλαδίων, προκηρύξεων, πανό κ.ά.) συνετέλεσαν στη **δημιουργία νέων θεμιτών χώρων για τη γυναικεία φωνή** (Van Zoonen, 2001: 60), με εμβέλεια πολύ μεγαλύτερη της αριθμητικής δύναμης των ομάδων που τα παρήγαγαν.¹⁷

β3. Η Προσέγγιση του Σοσιαλιστικού Φεμινισμού

Διαφοροποιούμενος από τον ριζοσπαστικό και τον φιλελεύθερο φεμινισμό, ο σοσιαλιστικός φεμινισμός επιχειρεί να ερμηνεύσει τη θέση της γυναίκας όχι μόνο βάσει του φύλου, αλλά ενσωματώνοντας στη θεώρησή του και την ταξική και οικονομική κατάσταση των γυναικών. Κεντρικές έννοιες στις θεωρήσεις του αποτελούν η *συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας*, αλλά και η *οικονομική αξία της οικιακής εργασίας*. Η εργασία των οικιακών καθηκόντων και της ανατροφής των παιδιών συνιστούν το *«σκάνδαλο της απλήρωτης οικιακής εργασίας των γυναικών στον καπιταλισμό»*, του οποίου τα περιθώρια κέρδους θα ήταν πολύ μικρότερα χωρίς αυτήν. Πράγματι, η είσοδος των γυναικών στη μισθωτή εργασία κατά την έλευση της βιομηχανικής επανάστασης, παρότι ήταν απαραίτητος όρος χειραφέτησης των γυναικών, δεν εξάλειψε τους όρους καταπίεσής τους. Όπως επισημαίνει η Harriet Brandley στη μελέτη της με τίτλο: *«Μεταβαλλόμενες κοινωνικές δομές. Τάξη και Φύλο»* (2003), η ανάπτυξη των εμπορευματικών σχέσεων στον καπιταλισμό δεν ανέτρεψε τον προϋπάρχοντα καταμερισμό εργασίας μεταξύ των φύλων, ούτε τις σχέσεις πατριαρχίας. Η παλαιότερη διάκριση ανάμεσα σε ανδρικά και γυναικεία καθήκοντα, καθώς και η απόδοση χαρακτηριστικών και ικανοτήτων που αντιστοιχούν κατά φύλο (Bourdieu), εξελίσσεται σε μια αυστηρή διχοτομία δημόσιου - ιδιωτικού χώρου. Οι δύο σφαίρες θα βιώνονταν στο εξής ως διακριτές και η ζωή διαιρεμένη σε δύο σφαίρες: Η πρώτη, η *δημόσια σφαίρα* είναι προσανατολισμένη στην οικονομία και την διοίκηση και κυριαρχείται από τους άνδρες. Η δεύτερη, η *ιδιωτική σφαίρα* προορίζεται να λειτουργήσει με αποκλειστική ευθύνη των γυναικών οι οποίες επωμίζονται το σύνολο της απλήρωτης οικιακής εργασίας για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης των μελών της οικογένειας και παράλληλα θα χρησιμοποιούνταν σαν φθινό εργατικό δυναμικό από το νέο σύστημα των καπιταλιστικών εμπορευματικών σχέσεων το οποίο επεκράτησε.

Κατά την περίοδο της εκβιομηχάνισης και αστικοποίησης, ο διαχωρισμός των δύο σφαιρών απέβη σταδιακά εντονότερος, σε σύγκριση με την προβιομηχανική περίοδο, με απώγιο την βικτωριανή εποχή, όπου το δόγμα των ξεχωριστών σφαιρών επιτάσσει τον περιορισμό των γυναικών στην οικιακή ζωή. Ο οίκος (χώρος «ανθρωπιάς», θεματοφύλακες οι γυναίκες) βρίσκεται σε αντιδιαστολή με την αγορά (χώρος «ανταγωνισμού», κυριαρχούν οι άνδρες), σημείο προσανατολισμού της οικονομίας της οποίας όλες οι λειτουργίες είχαν αποσπασθεί από τον οίκο.

Ο διαχωρισμός του χώρου εργασίας από το σπίτι, ως επακόλουθο του νέου συστήματος παραγωγής, σήμαινε ότι οι γυναίκες δεν ασκούσαν πια τις τεχνικές και τις δεξιότητες με βάση τις οποίες δέσποζαν στη ζωή του οίκου. Η έξοδος των γυναικών της εργατικής τάξης στην

17. Το αρχείο αφισών του γυναικείου μεταδικτατορικού κινήματος *«Δελφύς»* είναι διαθέσιμο στο Εργαστήριο Σπουδών Φύλου του Παντείου Πανεπιστημίου, www.genderpanteion.gr.

αγορά εργασίας γίνεται με δυσμενείς όρους, αφού οι αμοιβές τους παραμένουν χαμηλότερες από εκείνες των ανδρών, αλλά και ο οικιακός καταμερισμός εργασίας παραμένει δυσμενής εις βάρος τους. Ιδιαίτερη είναι η συμβολή της Hartman, η οποία διερεύνησε τη σχέση των δύο συστημάτων, καπιταλισμού και πατριαρχίας, και τον τρόπο με τον οποίο αρθρώθηκαν, ούτως ώστε να διαιωνιστούν οι προϋπάρχουσες πατριαρχικές σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα σε νέα μορφή, αλλά και να εδραιωθεί το νέο σύστημα πατριαρχικών σχέσεων (Hartman, 1976).

Σε μια ιστορική θεώρηση επομένως, ο καπιταλισμός εκμεταλλεύθηκε την ασθενέστερη και υποδεέστερη κοινωνική θέση των γυναικών στην εργασία και την οικογένεια (απλήρωτη οικιακή εργασία στο σπίτι, φθινό εργατικό δυναμικό στην παραγωγή). Η διαμόρφωση στρατηγικών οι οποίες προτείνουν λύσεις για την υπέρβαση αυτών των πολλαπλών ανισοτήτων, αποτέλεσε μέριμνα των προσεγγίσεων του σοσιαλιστικού φεμινισμού. Σε πολλές δε περιπτώσεις διαπιστώνουμε ομοιότητες των προτεινόμενων μέτρων με εκείνα του φιλελεύθερου φεμινισμού (π.χ. θετικές διακρίσεις, αύξηση των γυναικών παραγωγών στα μέσα κ.λπ.).

Παράδειγμα

Μία ολλανδική ομάδα πίεσης γυναικών δημοσιογράφων διοργάνωσε μία αρκετά επιτυχημένη εκστρατεία διεκδίκησης μέτρων θετικών διακρίσεων στη δημοσιογραφία, στα οποία συμπεριλαμβάνονταν: αύξηση των θέσεων μερικής απασχόλησης, γονικές άδειες, λειτουργία βρεφονηπιακών σταθμών στους χώρους των γραφείων των εφημερίδων κ.ά. (Diekerhof, 1985 στο: VanZoonen, 2001: 62).

Κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί πολλές κριτικές για κάθε μία από τις προσεγγίσεις που αναφέραμε παραπάνω, αποδίδοντάς τους συγκεκριμένες συνέπειες. Για παράδειγμα, για τον φιλελεύθερο φεμινισμό έχει διατυπωθεί το κριτικό επιχειρήμα ότι οδηγεί σε ένα είδος *εξανδρισμού* των γυναικών προκειμένου να κατακτήσουν την ισότητα των φύλων. Για τον ριζοσπαστικό φεμινισμό, αντίστοιχα, έχει υποστηριχθεί ότι προκρίνει τελικά μια ουσιοκρατική αντίληψη για τη θηλυκότητα, η οποία εγκλωβίζει τις γυναίκες σε θέσεις μειονεκτικές όπου έχουν περιορισθεί από τις διαχρονικές σχέσεις καταπίεσης, απομακρυνόμενες από τον στόχο της ισότητας. Κατά την άποψή μας, η εμπειρία της, επί σαράντα χρόνια και πλέον, κοινωνικής εφαρμογής πολλών από τις απόψεις του δεύτερου φεμινιστικού κύματος, προσφέρει τη δυνατότητα επανεκτίμησης των προσεγγίσεων και διαπίστωσης των επί μέρους αδυναμιών τους.

Σε μία πρώτη θεώρηση υποστηρίζουμε την άποψη ότι στις σύγχρονες συνθήκες παγκοσμιοποίησης είναι περισσότερο από ποτέ αναγκαία **μία σύνθετη θεώρηση που θα επιχειρεί να εξετάσει την θέση της γυναίκας, συνεκτιμώντας τις υλικές και πολιτισμικές συνθήκες**. Η ανάγκη των συνθέσεων της προβληματικής του φύλου με τις άλλες ανισότητες (λόγω τάξης, φυλής, άλλων πολιτισμικών χαρακτηριστικών) αποτελεί κεντρικό ζήτημα στις σύγχρονες μελέτες του φύλου και των αναπαραστάσεων. Για παράδειγμα, η γυναίκα μετανάστρια, η οποία λόγω φύλου, φυλής και τάξης βρίσκεται σε υποτελή θέση στις σχέσεις κυριαρχίας εντός των πατριαρχικών ταξικών κοινωνιών της χώρας υποδοχής, αλλά και του διεθνικού συστήματος εκμεταλλευτικών σχέσεων, μελετάται ως *νέο υποκείμενο* αναπαραστάσεων (Αθανασάτου, 2012: 222).

γ. Αναθεωρήσεις των Μοντέλων Επικοινωνίας

Τα παλαιότερα φεμινιστικά μοντέλα επικοινωνίας ήταν επηρεασμένα από τη γραμμική Θεωρία της Επικοινωνίας, η οποία βασίζεται στη θεωρία της *μεταβίβασης* (*transmission model of communication*). Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, η επικοινωνιακή διαδικασία ερμηνεύεται ως μεταβίβαση ενός μηνύματος από έναν πομπό σε έναν δέκτη, ο οποίος εκλαμβάνεται ως *παθητικός*. Τα μοντέλα αυτά έχουν ονομαστεί και *πομπο-κεντρικά*, καθώς αποδίδουν τη δύναμη των μηνυμάτων αποκλειστικά στον πομπό (Γουίτλοκ, 2012: 53)¹⁸. Το περιεχόμενο των μηνυμάτων αποσκοπεί στην επίδραση στην συμπεριφορά, στις αντιλήψεις και στα συναισθήματα του δέκτη και τα αποτελέσματα αυτής της μονοσήμαντης επικοινωνίας μετρώνται συνήθως με εργαλεία της κοινωνικής έρευνας (συνεντεύξεις, ερωτηματολόγια, στατιστικές έρευνες κ.λπ.). Αν λοιπόν ο λόγος των κυρίαρχων Μέσων μεταδίδει τις κυρίαρχες αξίες της πατριαρχικής και καπιταλιστικής κοινωνίας, τότε το *κοινό* καταναλώνει *παθητικά* τα αντίστοιχα μηνύματα, απομακρυνόμενο από τις φεμινιστικές αξίες και τα αιτήματα ανεξαρτησίας. Σε αυτήν την περίπτωση, όμως, δεν μπορεί να εξηγηθεί πώς οι γυναίκες αντλούν απόλαυση από είδη δημοφιλούς κουλτούρας (τηλεοπτικές σειρές, γυναικεία περιοδικά κ.ά.), τα οποία είναι φορείς παρόμοιων σεξιστικών και πατριαρχικών μηνυμάτων.

Πολιτισμικές έρευνες από τις δεκαετίες του 1980 και 1990 εισέφεραν κάποια νέα ερωτήματα και δεδομένα αναφορικά με τον τρόπο πρόσληψης ειδών, όπως οι σαπουνόπερες, τα ρομάντζα και τα γυναικεία περιοδικά. Επιχειρώντας να διερευνήσουν πώς σε τέτοια πολιτισμικά φαινόμενα εκφράζονται ανταγωνιστικές κατασκευές του φύλου, ερωτούν: Γιατί αυτά τα είδη είναι τόσο αγαπητά στις γυναίκες; Πώς τα χρησιμοποιούν οι γυναίκες για να νοηματοδοτήσουν τα καθημερινά βιώματά τους; (Brunsdon, 1981: 32).

Η γεφύρωση του χάσματος ανάμεσα σε ένα φεμινιστικό «εμείς», σε αντιπαράθεση με ένα «αυτοί» που αναφέρεται στο κοινό, δεν είναι εύκολη υπόθεση. Οι μελέτες του πολιτισμικού πεδίου για τη λαϊκή κουλτούρα και τα δημοφιλή είδη, προσέφεραν μία καλή αφετηρία για να μελετηθούν οι διαφορετικοί τρόποι πρόσληψης των επικοινωνιακών μηνυμάτων από το κοινό, και ειδικότερα από τις γυναίκες. Το 1973 οι μελέτες του Hall, στο πλαίσιο του Κέντρου Σύγχρονων Πολιτισμικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Birmingham, στρέφουν το ενδιαφέρον της έρευνας από το *κείμενο* στο *ιστορικό και κοινωνικό περιβάλλον* και στο *εμπειρικό κοινό*.

Εκκινώντας από την προφανή θέση ότι τα Μέσα, ανεξαρτήτως είδους, είναι ένας από τους κύριους χώρους στους οποίους διεξάγεται *η πάλη για το νόημα*, ο Stuart Hall πρότεινε ένα νέο μοντέλο για να εξηγήσει με ποιον τρόπο λειτουργεί η επικοινωνιακή διαδικασία μέσα σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό περιβάλλον. Η προτεινόμενη θεωρία ανάγνωσης, η οποία διαμορφώθηκε για πρώτη φορά το 1973, προσφέρει ένα μοντέλο *κωδικοποίησης-αποκωδικοποίησης* (*coding-decoding*), με βάση το οποίο ένα κωδικοποιημένο κείμενο δεν αποτελεί κλειστό ιδεολογικό σύστημα. Συνδυάζοντας διαφορετικές προσεγγίσεις για την ανάλυση του κοινού των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και αφομοιώνοντας κοινωνιολογικές και πολιτισμικές θεωρίες, το μοντέλο αυτό αναγνωρίζει ένα *πολύσημο* πολιτισμικό κείμενο. Ο συνεχής αγώνας για το *νόημα* περιλαμβάνει τον τρόπο με τον οποίο τα νοήματα «κωδικοποιούνται» από τους/τις παραγωγούς του κειμένου/μηνύματος, τον τρόπο με τον οποίο η κυρίαρχη ιδεολογία κατασκευάζει τα προτεινόμενα νοήματα στο κείμενο, και τον τρόπο με τον οποίο τα απο-

18. Η συγγραφέας διακρίνει τα εξής είδη μοντέλα επικοινωνίας: α) Γραμμικά, πομπο-κεντρικά, β) Κυκλικά, Δομικά, συστημικά μοντέλα, διαπροσωπική επικοινωνία. Βλ. επίσης και: ΜακΚουέλ, Ντ. & Σβέν Βίνταλ, (2001), *Σύγχρονα Μοντέλα Επικοινωνίας*, Αθήνα: Καστανιώτης.

κωδικοποιούν οι αναγνώστες/θεατές. Ανάλογα με τη θέση στην οποία ανήκει κοινωνικά το άτομο που προσλαμβάνει και ανάλογα με τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται με βάση την τάξη, το φύλο, την σεξουαλικότητα και την εθνικότητα, η πρόσληψη του κειμένου είναι αντικείμενο *διαπραγμάτευσης* (McCabe, 2009: 95). Μάλιστα μία παρανόηση είναι πάντοτε πιθανή, λόγω της «*ασυμμετρίας ανάμεσα στους κώδικες πομπού και δέκτη τη στιγμή της μετατροπής προς και από μορφή λόγου. Οι λεγόμενες παραμορφώσεις και παρανοήσεις εμφανίζονται ακριβώς επειδή δεν υπάρχει ισοδυναμία ανάμεσα στα δύο μέρη της παραγωγής*» (Hall, 1980: 131).

Με βάση το μοντέλο του Hall, οι φεμινίστριες θεωρητικές της Επικοινωνίας και των Πολιτισμικών Σπουδών (Kuhn, 1985, Gledhill, 1988, Modleski, 1994), ανέλυσαν την παραγωγή νοήματος ως κειμενική/πολιτισμική διαπραγμάτευση που λαμβάνει υπόψη τόσο τα κείμενα, όσο και τους θεσμούς και τα ακροατήρια. Η ανάγνωση αποτελεί μία ενεργητική -καίτοι όχι ελεύθερη- συγκρότηση νοημάτων και απολαύσεων, αποτελεί ένα είδος διαπραγμάτευσης μεταξύ κειμένου και αναγνώστη. Όπως αναφέρει ο Hall (1980: 135): «*η κωδικοποίηση, εκτός των άλλων, θέτει συνθήκες ορισμένα από τα όρια και τις παραμέτρους εντός των οποίων μπορεί να κινηθεί η αποκωδικοποίηση*». Επομένως, το φάσμα νοημάτων και θέσεων υποκειμένου που προσφέρει ένα κείμενο, είναι πεπερασμένο, οι διαθέσιμες θέσεις ανάγνωσης ποικίλλουν, είναι διακριτές, ενίοτε αντιφατικές, αλλά δεν είναι απεριόριστες.

Σύμφωνα με τις προσεγγίσεις των κειμενικών διαπραγματεύσεων, τα Μέσα δεν τα προσλαμβάνουμε απλώς ως έκφραση της κυρίαρχης κουλτούρας, αλλά τα χρησιμοποιούμε και για να εκφράζουμε τον εαυτό μας είτε είμαστε γυναίκες, είτε άνδρες. Οι γυναίκες χρησιμοποιούν τα Μέσα για να επιλέγουν και να δοκιμάζουν διάφορες γυναικείες θέσεις υποκειμένου σε φαντασιακό επίπεδο και λαμβάνονται πλέον σοβαρά υπόψη *ως ενεργοί δημιουργοί της καθημερινής ζωής και της καθημερινής εμπειρίας τους* (Van Zoone, 2001: 75). Όπως σωστά έχει επισημανθεί (Coward, 1983), η συνεχής εστίαση της εμπειρικής έρευνας κοινού των Μέσων στο γυναικείο κοινό, θα μπορούσε να αντιστοιχεί σε μία υφέρπουσα κοινωνική αντίληψη για το γυναικείο φύλο ως προβληματικό φύλο, και κινδυνεύουμε με αυτόν τον τρόπο να αναπαράγουμε στατικές και ουσιοκρατικές αντιλήψεις της ταυτότητας φύλου.

Οι νεώτερες προσεγγίσεις λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, απομακρύνονται από μια αμιγώς *κειμενοκεντρική* ανάλυση για το περιεχόμενο των Μέσων και την επίδρασή του στη συγκρότηση των φύλων. Συνθέτουν στοιχεία που αφορούν αφενός την ανάλυση της θέσης, η οποία νοείται ως ένα σύνολο θέσεων που *συγκροτούνται στα κείμενα και μέσω των κειμένων* και αφ' ετέρου την ανάλυση του *κοινωνικού ακροατηρίου* των εμπειρικών κοινωνικών υποκειμένων (Kuhn, 1984 στο: Ang & Hermes, 2001: 459). Προς αυτήν την κατεύθυνση κινούνται οι μελέτες της «*ανάλυσης πρόσληψης*».

Παραδείγματα

A. Μελέτη που πραγματοποιήθηκε από την H. Seiter και την ομάδα συνεργατών της, με συνεντεύξεις με γυναίκες τηλεθεατές¹⁹ από το Ορεγκον, αποκάλυψε μια πολύ πιο *αμφίσημη* σχέση των γυναικών με τις θέσεις του κειμένου. Συγκεκριμένα, ενώ προηγούμενη

19. Εδώ η γλώσσα δείχνει την αμηχανία της ταύτισης των γυναικών με τις θέσεις θέσης, το φαινόμενο της *αρρενοποίησης της θέσης του θεατή* με το οποίο έχει εκτενώς ασχοληθεί η Θεωρία Κινηματογράφου, βλ. και: Mulvey L. (2005), «*Μεταγενέστερες σκέψεις για το Οπτική απόλαυση και Αφηγηματικός Κινηματογράφος*», στο: L. Mulvey *Οπτικές και άλλες απολαύσεις*, μφρ. Μαργαρίτα Κουλεντιανού, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σελ. 75-90.

έρευνα της Modleski για την πρόσληψη της σαπουνόπερας από το γυναικείο κοινό θεωρούσε ότι όλες οι γυναίκες προσελάμβαναν με τον ίδιο τρόπο το κείμενο ταυτιζόμενες με τη θέση της «ιδεώδους μητέρας», η έρευνα της Seiter έδειξε ότι η κειμενική αυτή θέση της ιδεώδους μητέρας υιοθετείται κυρίως από γυναίκες της μεσαίας τάξης και με πανεπιστημιακή μόρφωση, ενώ οι περισσότερες γυναίκες της εργατικής τάξης αντιστέκονται σε μία τέτοια θέση και επικρίνουν τις σαπουνόπερες για αυτό. Παρόμοιες έρευνες δείχνουν ότι το νόημα που αποδίδεται στα κείμενα -και άρα οι θέσεις που λαμβάνουν τελικά οι γυναίκες- διαμορφώνονται σύμφωνα με την κοινωνική και προσωπική εμπειρία τους μέσα σε ένα πλαίσιο διαθέσιμων θέσεων που ορίζεται από το κείμενο.

Β. Η έρευνα της Christine Gledhill για τις λαϊκές πολιτισμικές μορφές και τη γυναικεία θέαση (1987, 1988) αναλύει τη διαπραγμάτευση, η οποία προκύπτει κατά την ανάγνωση λαϊκών πολιτισμικών μορφών, όπως το μελόδραμα και η σαπουνόπερα, που απευθύνονται σε γυναίκες χαμηλού μορφωτικού επιπέδου. Υποστηρίζει πως το νόημα αναδύεται μέσα από μια διαπραγμάτευση ανάμεσα στους ανταγωνιστικούς χώρους: θεσμούς (παραγωγοί, σκηνοθέτες), κείμενα (ταινίες) και πρόσληψη (κοινό). Αμφισβητώντας τον κειμενικό ντετερμινισμό και τον φορμαλισμό των παλαιότερων προσεγγίσεων της δεκαετίας του 1970 (δηλαδή την άποψη ότι το κείμενο περιέχει ένα μοναδικό και δεδομένο -από τη συγκρότησή του- νόημα και ιδεολογικό μήνυμα), η Gledhill εφαρμόζει την ανοικτή αντίληψη του Gramsci για την ιδεολογία ως πεδίο συνεχούς πάλης. Το μελόδραμα στο έργο της παρουσιάζεται ως «πάλη ανάμεσα σε ανδρικές και γυναικείες φωνές» για το νόημα του συμβόλου-γυναίκας, ανάμεσα στο πατριαρχικό σύμβολο και στους ιστορικούς/πολιτισμικούς λόγους που αναφέρονται σε πραγματικές γυναίκες (Gledhill, 1988: 76 στο: McCabe, 2009: 112). Η εικόνα της γυναίκας έχει αποτελέσει έναν λόγο σχετικά με το φύλο, ο οποίος βασίζεται σε μια συγκεκριμένη κοινωνικο-πολιτισμική εμπειρία γυναικών και στον οποίο συμμετέχουν γυναίκες που διεκδικούν μία θέση μέσα στην πατριαρχική κυριαρχία, ενώ μερικές φορές αντιστέκονται σε αυτήν. Την ίδια στιγμή, νέοι ορισμοί για το φύλο και τη σεξουαλικότητα, διαμορφωμένοι από το γυναικείο κίνημα, αμφισβητούν την αξία και το νόημα της γυναικείας εικόνας, ενώ παράλληλα αγωνίζονται για διαφορετικές γυναικείες αναγνωρίσεις και ταυτίσεις.

Γ. Η περίπτωση του «Sex and the city»: Η αμερικανική σειρά, λόγω της μεγάλης δημοφιλίας της στο γυναικείο κοινό, δημιούργησε έντονο ερευνητικό ενδιαφέρον σε ακαδημαϊκούς, ερευνητές επικοινωνιολόγους και φεμινίστριες θεωρητικούς των πολιτισμικών σπουδών. Ενδιαφέρον παρουσιάζει, μεταξύ άλλων, η προσέγγιση της Deborah Jermyn, η οποία αποτελεί παράδειγμα διερεύνησης για τον τρόπο με τον οποίο η κουλτούρα της τηλεόρασης διαμορφώνεται από το περιβάλλον και αποκτά νόημα ανάλογα με τον τρόπο με τον οποίο συγκεκριμένα νοήματα καταναλώνονται, οι αφηγήσεις βιώνονται και τα κείμενα των Μαζικών Μέσων λειτουργούν στην καθημερινή τους ζωή. Μέσα από συνεντεύξεις αναλύει τον τρόπο με τον οποίο μιλούν οι γυναίκες για τις τηλεοπτικές σειρές σε μία προσπάθεια να καταλάβει τι σημαίνει η σειρά «Sex and the City» (HBO, 1998-2004) για τις γυναίκες που παρακολουθούσαν την σειρά (Jermyn, 2003, στο: McCabe, 2009). Η Jermyn αποκαλύπτει ταυτόχρονα τις απολαύσεις και τις δυσκολίες που αφορούν τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η fan κουλτούρα (Jermyn, 2003, στο: McCabe, 2009: 141).

Πρόσφατα κυκλοφόρησε μία συλλογική έκδοση, η οποία -με αφορμή τη δημοφιλή σειρά- αναπτύσσει μια κοινωνιολογική μελέτη της *γυναικείας ταυτότητας* στη σύγχρονη εποχή (Γαζή, 2012). Η σειρά θέτει ερωτήματα για τα φύλα και τους ρόλους μέσα στην κοινωνία, τον έρωτα, την αγάπη, την φιλία, την επαγγελματική καταξίωση και τη χειραφέτηση στο σύγχρονο μετανεωτερικό τοπίο. Από τον πρόλογο της έκδοσης σημειώνουμε:

«... Τέσσερις γυναίκες προς γυναικεία κατανάλωση ... Τέσσερις γυναικείες ταυτότητες που εσωτερικεύονται και γίνονται αντικείμενο μίμησης. Οι τέσσερις ηρωίδες *Carrie Bradshaw* (συγγραφέας), *Samantha Jones* (σύμβουλος δημοσίων σχέσεων), *Miranda Hobbes* (εργασιομανής δικηγόρος) και η *Charlotte York* (έμπορος τέχνης) υποδύονται τα πρόσωπα και τις συμπεριφορές που υποτίθεται ότι κάθε γυναίκα μπορεί να υιοθετήσει ενώ παράλληλα συγκεντρώνονται τα πιο παραδοσιακά χαρακτηριστικά μίας ταυτότητας που όσο απελευθερώνεται τόσο συγχέεται ... Τα ζητήματα της επαγγελματικής καταξίωσης και της χειραφέτησης αναπαρίστανται με ψευδαισθησιακή υπερβολή και εκκεντρικότητα στα πλαίσια, στοιχεία τα οποία παρουσιάζονται συνυφασμένα με σύγχρονες εκδοχές απελευθερωμένης θηλυκότητας» (Γαζή, 2012: 16).

Τα επί μέρους άρθρα της έκδοσης μελετούν τις αναπαραστάσεις της θηλυκότητας σε σχέση με τις ρήξεις και ασυνέχειες των κυρίαρχων προτύπων (Μαρκατάς Γ.), την ιδεολογία της καθημερινής ζωής και τα πρότυπα γυναίκας (Κωνσταντοπούλου Χ.), την αναζήτηση της ευτυχίας στα χρόνια της κατανάλωσης (Βώβου Ι.).²⁰

Ο τομέας της σύνδεσης φύλου και Μέσων Επικοινωνίας βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη και η ανάπτυξη του φεμινιστικού προβληματισμού θα πρέπει να γίνει με διάλογο και με αποφυγή γενικεύσεων και απόλυτων βεβαιοτήτων.

Τα δελτία ειδήσεων π.χ. θα μπορούσαν να θεωρηθούν ένα κείμενο *παρέμβασης* για την ανάδειξη ζητημάτων που αφορούν το γυναικείο κίνημα και τις φεμινιστικές διεκδικήσεις, ώστε να υπάρχει μία έντιμη και αξιοπρεπής αντιπροσώπευση των σχετικών ζητημάτων και να καθίστανται αυτά *ορατά*. Θα έχουμε την ευκαιρία στη συνέχεια να αναφερθούμε σε παραδείγματα από το πεδίο της τηλεόρασης και ειδικότερα και από το πεδίο της τηλεοπτικής παρουσίας των ειδήσεων.

6. Τηλεοπτική Δεοντολογία στον Τομέα της Ισότητας των Φύλων

Στο σημείο αυτό θεωρούμε χρήσιμο να αναφερθούμε στις κατευθύνσεις οι οποίες απορρέουν την Ευρωπαϊκή Ένωση, οι οποίες οποία συνδέονται με την υποστήριξη και εφαρμογή της ισότητας των φύλων. Οι κατευθύνσεις αυτές εμπεριέχουν παραδοχές, συγκροτούν θέσεις και προτείνουν λύσεις για την ρύθμιση του τηλεοπτικού τοπίου κατά τρόπο που να συμβάλλει στην άρση των έμφυλων διακρίσεων.

Στο Ψήφισμα «*Σχετικά με τον τρόπο προβολής και τη θέση της γυναίκας στα μέσα μαζικής ενημέρωσης*» του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου αναγνωρίζεται «*η επίδραση που ασκούν τα ΜΜΕ στην επίτευξη ισότητας μεταξύ των δύο φύλων*», και ιδίως η τηλεόραση, το ραδιό-

20. Βλ. σχετικά: Δουλκέρη, Τ. (1993), *Μέσα Επικοινωνίας και Ισότητα των δύο Φύλων. Μια πρώτη θεωρητική προσέγγιση και εμπειρική έρευνα*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σελ. 193 και επ., όπου περιλαμβάνονται τα αναφερόμενα ψηφίσματα.

φωνο, ο τύπος και η διαφήμιση. Παράλληλα, αναφέρεται η εκτίμηση «*ότι τα ΜΜΕ βασίζονται συνήθως σε δομές κυριαρχούμενες από άνδρες και από πνεύμα ανταγωνισμού που δυσχεραίνουν την ενσωμάτωση της γυναίκας*».

Επιπλέον, εξετάζεται το βασικό ερώτημα ως προς το «*κατά πόσο είναι δυνατόν να συμβιβαστούν μεταξύ τους η αρχή της ισοτιμίας, η ελευθερία του Τύπου και το ενημερωτικό έργο των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης*». Είναι σημαντικό ότι έχει ληφθεί υπόψη η Έκθεση της Επιτροπής για τα δικαιώματα της γυναίκας (έγγρ. Α2-95/87).

Το Ψήφισμα αυτό περιλαμβάνει μία σειρά από πολύ σημαντικές **διαπιστώσεις**:

- Ο τρόπος με τον οποίο εμφανίζεται η γυναίκα στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης δεν προσανατολίζεται επαρκώς στους συγκεκριμένους ρόλους της σημερινής γυναίκας, αλλά σε *παρωχημένα πρότυπα και οι διακρίσεις που γίνονται λόγω φύλου στις διαφημίσεις* μειώνονται ελάχιστα ή καθόλου.
- Η εικόνα της γυναίκας παρουσιάζεται με διαφημιστικό κυρίως χαρακτήρα και δεν προβάλλεται τόσο η δράση που αναπτύσσει.
- Δεν προβάλλονται επαρκώς οι εργαζόμενες γυναίκες και δεν παρουσιάζονται ως ενδεχόμενες καθημερινές εμπειρίες, τα προβλήματα συμφιλώσης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής όσον αφορά τις γυναίκες αλλά και τους άνδρες.
- Προβάλλεται ανεπαρκώς ο ρόλος που *πρέπει και ενδείκνυται να διαδραματίσει η γυναίκα στην πολιτική και την κοινωνία* και διαστρεβλώνεται ο κοινωνικός της ρόλος.
- Σε πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα δίδεται κατά κύριο λόγο η δυνατότητα στους άνδρες να εκφράσουν τις απόψεις τους, μολονότι οι γυναίκες έχουν αποδείξει τις ικανότητές τους στον πολιτικό και κοινωνικό τομέα.

Οι **προτάσεις** του Ψηφίσματος κινούνται σε μία λογική θεσμικών μέτρων και θετικών δράσεων για τη αλλαγή της κατάστασης. Θεωρείται ότι η *εντονότερη συμμετοχή των γυναικών σε υπεύθυνες θέσεις* στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης θα συνέβαλλε, έτσι ώστε να αποδοθεί μεγαλύτερη σπουδαιότητα σε θέματα που αφορούν τις γυναίκες, να προβληθούν με ρεαλιστικότερο τρόπο και να ενθαρρυνθούν, ώστε να διεκδικήσουν μαχητικότερα τα δικαιώματά τους.

Συνιστά στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης:

- Να καθιερώσουν *θετικά μέτρα* και προγράμματα για την προώθηση των γυναικών διασφαλίζοντας την εφαρμογή αμερόληπτων διαδικασιών σχετικά με τις προσλήψεις, την επιμόρφωση και τις προαγωγές και γενικότερα να εφαρμόσουν μια *πολιτική προσωπικού* που θα λαμβάνει υπόψη τα παραπάνω.
- Να συσταθεί *Επιτροπή για θέματα ισότητας ευκαιριών* στη οποία θα συμμετέχουν ανώτερα στελέχη του Τμήματος Προσωπικού και Επιμορφώσεως των Ενώσεων των εργαζομένων και των γυναικείων οργανώσεων.
- Να εξετάζονται οι έντυπες αιτήσεις που υποβάλλονται για υποψηφιότητα πρόσληψης, ώστε να μην περιλαμβάνονται ερωτήσεις σχετικές με το φύλο και την οικογενειακή κατάσταση.
- Να αυξηθούν τα όρια ηλικίας για όλες τις υπό κατάληψη θέσεις.
- Να επανεξεταστεί η περιγραφή της φύσεως της εργασίας (job description), έτσι ώστε να μην υπάρχουν μεροληπτικά για το φύλο κριτήρια.
- Να εξασφαλίζεται η ισόρροπη συμμετοχή γυναικών σε Εξεταστικές Επιτροπές διαγωνισμού προσλήψεων.

Συνιστά επίσης προώθηση κατάλληλων επιμορφωτικών προγραμμάτων, εξοικείωσης των γυναικών με βασικές γνώσεις σχετικά με τεχνικά θέματα και διαδικασίες παραγωγής

κ.λπ. Σημαντική είναι και η αναφορά στη διαμόρφωση των συνθηκών εργασίας κατά τρόπο που θα λαμβάνει υπόψη τις οικογενειακές υποχρεώσεις ανδρών και γυναικών:

- με προσαρμογή του ωραρίου και των συνθηκών εργασίας, ώστε να επιτευχθεί η καλύτερη δυνατή ανακατανομή της εργασίας μέσα και έξω από το σπίτι,
- με δημιουργία και ενίσχυση παιδικών σταθμών,
- με μεγαλύτερη διάρκεια της άδειας μητρότητας και καθιέρωση γονικής άδειας.

Καλεί τις κυβερνήσεις, τα κόμματα, τα εργατικά συνδικάτα και άλλες ομάδες κοινωνικοπολιτικού χαρακτήρα να στελεχώσουν και με γυναίκες τα συλλογικά όργανα, τα επιφορτισμένα με την εποπτεία της εφαρμογής των προηγούμενων μέτρων. **Καλεί ακόμη τις ίδιες τις γυναίκες** που απασχολούνται στα Ιδρύματα Ραδιοφωνίας και Τηλεόρασης καθώς και στον Τύπο να δημιουργήσουν ένα δικό τους δίκτυο επικοινωνίας.

Σύμφωνα με το συγκεκριμένο Ψήφισμα θεωρείται ότι η *εντονότερη συμμετοχή των γυναικών σε υπεύθυνες θέσεις στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης* θα συνέβαλλε στην παρουσίαση των γυναικών **κατά τρόπο ρεαλιστικό και σε ισότιμη βάση με τους άνδρες**, και στην ευαισθητοποίηση στα καθημερινά προβλήματα. Το Ψήφισμα υποστηρίζει **πρωτοβουλίες** όπως:

- Εξάρτηση της καταβολής δημόσιων επιχορηγήσεων από την εφαρμογή μέτρων που προωθούν τους παραπάνω στόχους αλλαγής του τρόπου παρουσίασης των γυναικών.
- Ενίσχυση ερευνητικών προγραμμάτων στον τομέα της ισότητας των φύλων στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης.
- Οργάνωση εβδομάδων κινηματογράφου, ραδιοφωνίας, ειδικών συζητήσεων και θέσπιση βραβείων.
- Προώθηση και προβολή από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης του συνολικού φάσματος των γυναικείων οργανώσεων και των γυναικείων δραστηριοτήτων.
- Προώθηση και ενίσχυση του τμήματος του γυναικείου τύπου που προβάλλει σωστά τις ιδέες και τις βασικές αρχές της ισότιμης συμμετοχής των γυναικών σε όλους τους τομείς της πολιτικής, της κοινωνικής, της επαγγελματικής ζωής και της εκπαίδευσης.

Επίσης, καλεί την Επιτροπή: α) να δημοσιεύσει αναλυτικές έρευνες αναφορικά με την *απήχηση δημοσιευμάτων* του τύπου και ραδιοφωνικών εκπομπών σχετικά με διεθνή συνέδρια γυναικών, β) να τηρεί αυστηρούς κανόνες για τις πολυεθνικές διαφημιστικές εκπομπές, και γ) να εκπονήσει Οδηγία κατά των διακρίσεων λόγω φύλου στον διαφημιστικό τομέα.

Επιπλέον, καλεί τις διαφημιστικές εταιρείες:

- Να απαγορεύσουν όλες τις διαφημίσεις που θίγουν τη γυναικεία αξιοπρέπεια.
- Να αυξηθεί ο αριθμός των γυναικών ως παραγωγών προγραμμάτων.
- Να διαμορφώσουν κανόνες συμπεριφοράς, ώστε να αποτραπούν δυσμενείς διακρίσεις εις βάρος των γυναικών στις διαφημίσεις.

Οι θέσεις και οι διατυπώσεις που χρησιμοποιεί το θεμελιακό αυτό Ψήφισμα θεωρούμε ότι, παρά την πάροδο αρκετών ετών, **παραμένουν επίκαιρες**. Δεδομένου μάλιστα ότι οι εξελίξεις στα Μέσα στην Ελλάδα αλλά και διεθνώς, συνδυάστηκαν με μία αύξουσα *ιδιωτικοποίηση των ΜΜΕ* και ιδίως της τηλεόρασης, η εμπορευματοποίηση της εικόνας της γυναίκας κατέστησε ακόμη πιο **έντονα τα φαινόμενα προβολής υποτιμητικών γυναικείων «προτύπων»**. Είναι ενδεικτικά τα δύο παρακάτω, απολύτως *σύγχρονα παραδείγματα*:

Το Παράδειγμα της Ιταλικής Τηλεόρασης

Είναι γνωστό ότι επί σειρά ετών στην Ιταλία του Μπερλουσκόνι είχε επικρατήσει στην ιδιωτική αλλά και τη δημόσια τηλεόραση το πρότυπο της ξανθιάς σεξουαλικής «γλάστρας», όπου αντίστοιχες γυναίκες πλαισίωναν το κεντρικό θέμα που αφορούσε συνήθως τις δραστηριότητες ανδρών. Τον Ιανουάριο του 2013, η νέα διευθύντρια της κρατικής ιταλικής τηλεόρασης RAI δηλώνει: «τέλος στις γυναίκες γλάστρες». Σύμφωνα με το δημοσίευμα του: www.tvxs.gr «μία περισσότερο ρεαλιστική παρουσίαση των γυναικών στην ιταλική τηλεόραση μακριά από την σεξιστική εικόνα της όμορφης ελαφρά ντυμένης ξανθής γλάστρας που κυριαρχεί σε δημόσια και ιδιωτικά κανάλια θέλει να φέρει η Άννα Μαρία Ταραντόλα, νέα διευθύντρια της RAI».²¹

Μιλώντας στο BBC, τονίζει ότι στα κανάλια δίνεται υπερβολική έμφαση στην ομορφιά και τη खुδαιότητα. Αξίζει να παρακολουθήσουμε το σκεπτικό της: «θέλω οι γυναίκες να αντιπροσωπεύονται με περισσότερη ακρίβεια πιο κοντά σε αυτό που είναι -άνθρωποι με δεξιότητες, ταλέντα και ικανότητες». Και όμως υπήρξαν γυναίκες οι οποίες δημόσια δήλωσαν ότι δεν συμμερίζονταν το σκεπτικό της διευθύντριας της δημόσιας ραδιοτηλεόρασης. Η παρουσιάστρια μοντέλο Μπελέν Ροντρίγκες δεν θεωρεί ότι οι γυναίκες παρουσιάζονταν με τρόπο υποτιμητικό: «έτσι δουλεύει η τηλεόραση, αν υπάρχει μία όμορφη γυναίκα θα τη δει». Είναι προφανές ότι η δήλωση της Ροντρίγκες, πέραν του ίδιου επαγγελματικού συμφέροντος αποδέχεται επί της ουσίας τη λογική της εμπορευματοποίησης της γυναικείας εικόνας ως τηλεοπτικού προϊόντος. Μία άλλη γυναίκα στο χώρο των Μέσων, η Μανταλένα Καρβάγια που έγινε γνωστή από τα κανάλια του Μπερλουσκόνι, παρατηρεί ειρωνικά «ανυπομονώ να δω αυτές τις ριζικές αλλαγές, χωρίς να υπάρχει σοβαρό πρόβλημα για να λυθεί!»

Η διαδικασία αλλαγής των προτύπων είναι σε εξέλιξη στην ιταλική τηλεόραση, δεν μπορούμε όμως να μην αντιμετωπίζουμε με σκεπτικισμό απόψεις όπως οι παραπάνω που αποτελούν εκ των έσω βολές στις προσπάθειες αλλαγής των συμβολικών συστημάτων παρουσίας των φύλων.

Το Παράδειγμα της Δανικής τηλεόρασης

Το ακραίο παράδειγμα ενός reality show που προβάλλεται από το 2^ο κανάλι της κρατικής τηλεόρασης της Δανίας, αποδεικνύει δυστυχώς κατά τον καλύτερο τρόπο, πώς η ένταση της εμπορευματικής λογικής συνδέεται με την επιδείνωση του τρόπου παρουσίασης των γυναικών στο σύγχρονο σύστημα των Μέσων. Συγκεκριμένα μία γυναίκα 28-85 ετών στέκεται γυμνή και σιωπηλή μπροστά σε ακροατήριο ντυμένων ανδρών οι οποίοι σχολιάζουν το σώμα της. «Δεν πρόκειται για reality», δηλώνει ο εμπνευστής και παρουσιαστής Τόμας Μπλάκμαν, «είναι ποίηση και όχι πορνό».²²

Η σειρά έχει προκαλέσει τις περισσότερες διαμαρτυρίες στην ιστορία της κρατικής δανικής τηλεόρασης, αλλά έχει αποσπάσει τεράστια νούμερα τηλεθέασης. Θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι η Δανία διαθέτει ένα από τα πλέον προωθημένα νομοθετικά συστήματα

21. Δημοσίευση στο: www.tvxs.gr/news/12-1-2013, ηροσπ. στις 19/06/2013.

για την ισότητα των φύλων, γεγονός που μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι ίσως να ισχύει εδώ η περίφημη «λογική του αντίβαρου». Για να αντισταθμιστούν οι συνέπειες της χειραφέτησης των γυναικών και η απειλή που εκφράζουν για την ανδρική κυριαρχία, υιοθετούνται σεξιστικές συμπεριφορές που παραπέμπουν σε μία σαφέστατη οπισθοδρόμηση. Μια τέτοια λογική, όπως θα δούμε και σε άλλο σημείο της μελέτης μας, έχει προβληθεί και ως λόγος της εξάπλωσης του trafficking. Προκειμένου οι άνδρες των Δυτικών κοινωνιών να ξεπεράσουν το σύμπλεγμα ευνουχισμού που τους προκαλεί η πρόοδος και χειραφέτηση των γυναικών, καταφεύγουν στις πληρωμένες σεξουαλικές υπηρεσίες των γυναικών που διακινούνται στο πλαίσιο της παράνομης διακίνησης γυναικών με σκοπό την σεξουαλική εκμετάλλευση (Monzini, 2006: 27 κ.ε.).

ε. Τύπος: Μια μελέτη Περίπτωσης

Η Χριστίνα Κωνσταντινίδου έχει πραγματοποιήσει μία σειρά ερευνών για τις αναπαραστάσεις του κοινωνικού φύλου στον Τύπο. Μία χαρακτηριστική μελέτη περίπτωσης (case study) με την οποία έχει ασχοληθεί, είναι το κοινωνικό φύλο στο περιοδικό «Έψιλον» της Κυριακάτικης Ελευθεροτυπίας (Κωνσταντινίδου, 2007: 135-151). Προτείνει μία αναγνωστική και ερμηνευτική μέθοδο, η οποία λαμβάνει υπόψη τόσο τα στοιχεία της εικονογραφίας, όσο και εκείνα της δομής και του περιεχομένου. Για να φθάσει στα συμπεράσματά της, εξετάζει τόσο τις μεμονωμένες εικόνες-σελίδες ως αυτοτελή κείμενα, όσο και το συνολικό περιεχόμενο του περιοδικού, καθώς και τις μεταξύ τους σχέσεις και συναρθρώσεις. Αντικείμενο της μελέτης της αποτελεί ο συνδυασμός της εικόνας και της λεζάντας-δήλωσης, αλλά και το περιεχόμενο ολόκληρης της σελίδας.

Επισημαίνει ότι σε τίτλους άρθρων όπως: «*Η Κοντολίζα Ράις γυμνάζεται: Θηλυκό γεράκι με αρσενικά ποντίκια*» (28/11/04), «*Η δεσποινίς Διευθυντής υπάρχει μόνο στις ταινίες ... Γυναίκες στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας*» (12/06/04), «*Πίσσα και πούπουλο. Οι Γυναίκες στα Γουέστερν*» (12/09/93), τα φύλα διαχωρίζονται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε η κατηγορία γυναίκες παρουσιάζεται ως ιδιαιτερότητα, ως «Άλλος», σε αντιδιαστολή με την ανθρώπινη ιδιότητα στην οποία παραπέμπει το ανδρικό (εδώ βέβαια υπάρχει ευθεία αναφορά στο «*Δεύτερο Φύλο*» της Μπωβουάρ, βλ. Κεφάλαιο Ι). Εξ άλλου, όπως υποστηρίζει η ερευνήτρια, η συνεχής χρήση του ενικού («η γυναίκα») συμβάλλει στην παγίωση της ουσιοκρατικής ταυτότητας που αποδίδεται σε όλες τις γυναίκες, δίνοντας την εντύπωση ότι δεν πρόκειται για άτομα ενταγμένα σε συγκεκριμένες ιστορικο-κοινωνικές σχέσεις. Η «βιολογικά» καθορισμένη ταυτότητα αποδίδεται σε αυτές μέσω της απόδοσης στο γυναικείο φύλο μια σειράς καθορισμένων ιδιοτήτων, χαρακτηριστικών, ρόλων, θέσεων, ενδιαφερόντων στο πλαίσιο ενός παγιωμένου έμφυλου καταμερισμού αναπαράγοντας τη διχοτομική λογική της διάκρισης γυναικείου/ανδρικού.

Αντίθετα, στα μελετώμενα δημοσιεύματα υπάρχει η τάση να γίνεται ταύτιση μεταξύ άνδρα και ανθρώπου (man, homme). Το ανδρικό φύλο εξομοιώνεται με έναν γενικό ανθρώπινο τύπο, κατά τρόπο τέτοιο, ώστε τα ανδρικά χαρακτηριστικά ταυτίζονται με ανθρώπινες ιδιότητες και με την ιδιότητα του πολίτη. Η παρομοίωση μιας γυναίκας με το ανδρικό φύλο ενέχει θετική αξιολόγηση: «*Η Θάτσερ έφυγε σαν ...άντρας!*» (Ελευθεροτυπία, 23/11/90). Εδώ υπονοούνται οι θετικές ιδιότητες της γενναιότητας και της εντιμότητας οι οποίες προσιδιάζουν εξ

22. www.tvxs.gr/news. Δημοσιεύθηκε τον Μάιο του 2013, προσηπ. στις 19/06/2013.

ορισμού στο ανδρικό φύλο. Οι εκφορές που συνδέονται με το ανδρικό φύλο έχουν πιο συχνά θετικές συνεμφάσεις και παραπέμπουν στην έννοια του κύρους: «*Το θέμα είναι πώς φοράς τα παντελόνια*» (06/10/91).

Απεναντίας, η έννοια «*γυναίκα*» συνδέεται συχνά με υποτιμητικές σεξουαλικές συνεμφάσεις που επισκιάζουν τυχόν άλλες ιδιότητες, προσδίδοντας στην κατηγορία των γυναικών όλα τα στοιχεία μιας «*φυσικής*» κατωτερότητας. Ειδικότερα, η συστηματική επισκόπηση των τευχών του περιοδικού εντοπίζει, μέσω συγκεκριμένων παραδειγμάτων, τρεις (3) διαφορετικές εκδοχές της γυναικείας ταυτότητας: α) το κλασικό σύμβολο του σεξ, β) η αφοσιωμένη σύζυγος πολιτικού και μητέρα των παιδιών του, γ) η σύγχρονη δυναμική γυναίκα που αντιστρέφει το στερεότυπο του παθητικού θηλυκού (Κωνσταντινίδου, 2007: 140-144).

Όπως ήδη παρουσιάστηκε σε προηγούμενο Κεφάλαιο, η φεμινιστική θεωρία κινηματογράφου εξόπλισε την ανάλυση των *οπτικών μορφών* με την κατανόηση των τρόπων με τους οποίους *κατασκευάζεται η θηλυκότητα*, τόσο στην υψηλή Τέχνη, όσο και στη μαζική κουλτούρα. Δεσπόζουσα θέση κατέχει η εξίσωση της εικόνας των γυναικών με τη σεξουαλικότητα (Mulvey για τις ταινίες του Godard, 2005: 107) και ο ορισμός των γυναικών ως αντικειμένων του ανδρικού βλέμματος και της ανδρικής επιθυμίας (Mulvey, 2005: 63).

Η αιώνια γυναίκα-θέαμα, η σύζυγος-θύμα και η ευτυχισμένη σύζυγος συγκροτούνται ως στερεότυπα με υπαινικτικό οπτικό τρόπο και την κατάλληλη λεζάντα. Έτσι, στα ΜΜΕ οι γυναίκες απεικονίζονται με έναν εντελώς διαφορετικό τρόπο από τους άνδρες -όχι γιατί το θηλυκό είναι διαφορετικό από το αρσενικό- αλλά γιατί ο «*ιδανικός θεατής*» υποτίθεται ότι είναι πάντοτε αρσενικός και η εικόνα της γυναίκας σχεδιάζεται για να τον κολακεύει (Berger, 1989: 63-64, όπως αναφέρεται στο: Κωνσταντινίδου, 2005: 42).

Η διχοτομία αυτή εμφανίζεται αποκαλυπτικά όσον αφορά τις **αναπαραστάσεις γυναικών πολιτικών**. Η ανάλυση συγκεκριμένων παραδειγμάτων, μας προσφέρει ένα πολύ διαφωτιστικό πλαίσιο, με βάση το οποίο επαληθεύεται η υπόθεση του Berger, σύμφωνα με την οποία «*οι γυναίκες εμφανίζονται, ενώ οι άνδρες δρουν*». Κεντρικός πυρήνας της όλης κατασκευής είναι το φαινόμενο της **προσωποποίησης της πολιτικής μέσω των αισθητικών κωδίκων του θεάματος** και η επικέντρωση στις «*προσωπικότητες*» ή τους «*ήρωες*» της δημόσιας σφαίρας.

«*Όταν πρόκειται για γυναίκες δημόσια πρόσωπα, η μετάβαση από τον ελεύθερο χρόνο/ιδιωτικό στο δημόσιο λειτουργήμα θεμελιώνεται εξ ολοκλήρου σε απόψεις περί ιδιαίτερων γυναικείων χαρακτηριστικών συνδεδεμένων με σεξουαλικότητα, μητρότητα κ.λπ.*» (Κωνσταντινίδου, 2005: 145). Υφέρει μάλιστα μία αντίληψη ότι συντρέχει μία εξαιρετική περίπτωση, όπου οι γυναίκες δεν λειτουργούν αποκλειστικά στην ιδιωτική σφαίρα (που αποτελεί τον υποτιθέμενο προορισμό τους), και επομένως εν τέλει **δεν είναι αποδεκτό να το κάνουν**.

Η ερευνήτρια δεν παραλείπει να επισημάνει ότι πολλές φορές στο πλαίσιο της σύγχρονης ψυχαγωγικής μαζικής κουλτούρας, με όχημα την υπερβολή, τον αστεισμό, την παιγνιώδη διάθεση και την ειρωνεία, εκφέρεται *ένας ήπιος σεξιστικός λόγος* ο οποίος αναπαράγει τις παραδοσιακές γυναικείες και ανδρικές ταυτότητες «*ως φυσικές*» και δημιουργεί αμχανία ή εχθρότητα για τις αποκλίσεις. Τα φαινόμενα αυτά απαντώνται και σε εναλλακτικά έντυπα

στ. Η Πολιτιστική Διαχείριση των Νέων Τεχνολογιών της Εικόνας

«*Στον 21^ο αιώνα η πολιτιστική διαχείριση των νέων τεχνολογιών της εικόνας οδηγεί αφ' ενός στην επιβολή ενός παγκοσμιοποιημένου πανοπτικού και αφ' ετέρου στην διάχυση της παγκόσμιας σεξουαλικής εικόνας*» (Σαρικήκη & Τσαλίκη, 2012, από τον σχολιασμό της έκ-

δοσης). Όπως επισημαίνει η Κατερίνα Σαρικάκη (Σαρικάκη, 2012: 376) στις δύο τελευταίες δεκαετίες, μία σημαντική αλλαγή έχει συμβεί παγκοσμίως στον χώρο των Μέσων, η οποία τοποθετείται σε τρεις (3) δομικούς άξονες:

- α) Η τεράστια αύξηση των ιδιωτικών Μέσων και η ιδιωτικοποίηση των υποδομών επικοινωνίας ακολούθησε τα κύματα απορρύθμισης και επαναρρύθμισης στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ από τη δεκαετία του 1980 και μετά, τόσο σε εθνικό, όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο διαμόρφωσης πολιτικής. Η αύξηση αυτή συνοδευόταν από μία παγκόσμια αγορά Μέσων Ενημέρωσης που χαρακτηριζόταν από επιθετικές συγχωνεύσεις και εξαγορές, αυξημένη συγκέντρωση ιδιοκτησίας στα Μέσα και από καινούργιες μορφές λαϊκίστικου και «δελεαστικού» περιεχομένου στον αγώνα για το κέρδος.
- β) Η νέα αυτή εποχή χαρακτηρίζεται από εντατικοποιημένες συμμαχίες μεταξύ παραδοσιακών Μέσων και βιομηχανιών παραγωγής περιεχομένου, λογισμικού και ηλεκτρονικού, σχετικών με τις ψηφιακές επικοινωνίες.
- γ) Τα Μέσα και οι πολιτισμικές βιομηχανίες, όπως: η μουσική, η μόδα, η διαφήμιση, συνδέονται μεταξύ τους κατά τρόπο τέτοιο, ώστε οι σύγχρονες πολιτιστικές τάσεις ενσωματώνονται άμεσα και ενιαία στους τομείς της παραγωγής και της κατανάλωσης, εξασφαλίζοντας τη μέγιστη κάλυψη των πηγών κέρδους.

Το παράδειγμα της βιομηχανίας του πορνό είναι ενδεικτικό αυτής της καλπάζουσας εμπορευματοποίησης. Η κερδοφορία της διαδικτυακής προσφοράς πορνογραφικού υλικού κυμαίνεται σε πολύ υψηλά επίπεδα. Ενδεικτικά αναφέρονται ποσά ύψους 1,55 δισ. δολάρια τον χρόνο στις ΗΠΑ για υπηρεσίες άμεσης ζήτησης μέσω δορυφορικών ή καλωδιακών συνδέσεων, 1,25 δισ. δολάρια από την ψηφιακή διανομή και 40 εκατομμύρια δολάρια (!) από την διανομή στα κινητά τηλέφωνα.

Το διαδίκτυο λειτουργεί σαν ένα γιγάντιο, συνεχώς επεκτεινόμενο αρχείο περιεχομένου, μέρος του οποίου προσφέρεται μέχρις ενός σημείου -το οποίο αποκαλείται σημείο διανομής- δωρεάν. Η εμπορική στρατηγική της βιομηχανίας όμως διαθέτει τρόπους με τους οποίους μπορεί να μεταβάλλει έναν περιέργο χρήστη σε πελάτη που πληρώνει (Johnson, 2010, στο: Σαρικάκη, 2012: 380). Ειδικότερα, με την εξειδικευμένη χρήση τεχνολογιών push (προγραμμάτων που παγιδεύουν τον χρήστη), η βιομηχανία κατευθύνει τα ακροατήρια μέσω ρυθμίσεων σε στοχευμένο περιεχόμενο, το οποίο αντιστοιχεί σε βίαιο και ταπεινωτικό πορνό: η βία και ο υποβιβασμός χρησιμοποιούνται σαν δόλωμα για κέρδος (Sarikakis & Shaukat, 2008, στο: Σαρικάκη, 2012: 381). Αξίζει στο σημείο αυτό να θυμηθούμε τα λόγια της φεμινίστριας εικαστικού Barbara Kruger, σύμφωνα με το έργο της οποίας *το γυναικείο σώμα είναι ένα πεδίο μάχης* (Kruger, 1990). Δεν υποφέρει μόνον από την εξουσιαστική μεταχείριση, τη φυσική βία και την ιατροποίησης του στην πατριαρχία, αλλά και από τη συμβολική βία που υφίσταται λόγω της αντικειμενικοποίησής του κατά την αναπαράστασή του από τα ΜΜΕ (Κούντρια, 2012: 240).

Όπως επισημαίνεται στις σχετικές μελέτες, το λαϊκό φαντασιακό στις χώρες της Δύσης κατακλύζεται από εικόνες της βιομηχανίας του σεξ, με αποτέλεσμα να έχει επέλθει κορεσμός μιας σειράς εικόνων και άμβλυνση των ορίων απέναντι σε επιθετικές εικόνες σεξ στην καθημερινή κουλτούρα, στις εφημερίδες, στη διαφήμιση, στις εκπομπές και στη μόδα. Πρόκειται για το φαινόμενο της *πορνοποίησης ή σεξουαλικοποίησης του πολιτισμού*, το οποίο συνδέεται με τη συγκέντρωση της ιδιοκτησίας στα Μέσα, την άρση των περιορισμών και την εξέλιξη

των ψηφιακών πλατφορμών (Gill, 2009, Attwood, 2006, McNair, 1996, στο: Σαδικάκη, 2012: 381).

Οι επιπτώσεις αυτής της εξέλιξης είναι σημαντικές για μία σειρά **γυναικείων δημοσίων μορφών σε ένα μεγάλο φάσμα τομέων από την ποπ κουλτούρα ως τους χώρους εργασίας και την πολιτική** (Levande, 2007, στο: Σαδικάκη, 2013: 382).

Η σύγχρονη εικόνα της πορνογραφίας λειτουργεί σαν μηχανισμός επιτήρησης, ένα σύγχρονο «πανοπτικόν», μέσω του οποίου επιτυγχάνεται η επιτήρηση (πάνω στο γυναικείο σώμα και στη συμπεριφορά), αλλά και η αυτοεπιτήρηση (των ανδρικών και των γυναικείων ταυτοτήτων) η οποία τις αναπαράγει. Ο άξονας αυτής της διαδικασίας είναι το *πατριαρχικό βλέμμα αντικειμενικοποίησης* (βλ. για τη θεμελιακή αυτή ιδέα στη Φεμινιστική Κριτική Θεωρία Κινηματογράφου σε προηγούμενες ενότητες). Αυτές οι πράξεις επιτήρησης τίθενται σε εφαρμογή σε καθημερινή βάση, μέσω των πολιτιστικών μηνυμάτων που διαχέονται μέσω των πολιτιστικών πρακτικών και προϊόντων. Όπως υποστηρίζει σχετική έρευνα, *«υπάρχει ισχυρό εμπορικό συμφέρον στη συντήρηση μιας συντηρητικής ιδεολογίας των φύλων. Η εμπορευματοποίηση και η “θηλυκότητα” είναι στενά συνδεδεμένες»* (Jacobson, 2005: 39 στο: Σαδικάκη, 2012: 383)²³, η αγορά και η σεξουαλικότητα συνδέονται άρρηκτα στις σύγχρονες παγκοσμιοποιημένες οικονομικές δομές.

Το πόσο είναι συνδεδεμένα «σαν συγκοινωνούντα δοχεία», η υπεσεξουαλικποιημένη γυναικεία εικόνα των δικτύων και άλλες μορφές της κοινωνικής ζωής, αποτυπώνεται στην Έκθεση της Fawcett Society το 2009 (όπως αναφέρεται στο: Σαδικάκη, 2012: 382). Σε αυτήν φαίνεται ότι ο πολλαπλασιασμός των πολιτιστικών πρακτικών των εταιρειών της βιομηχανίας του σεξ συνδέεται με τις διακρίσεις στον χώρο εργασίας και εν τέλει χρησιμεύει στο *«να βάλει τις γυναίκες στη θέση τους»* και να τις κάνει να υποταχθούν αδιαμαρτύρητα στην ιδέα της κατωτερότητας του φύλου τους.

Είναι αξιοσημείωτη η επιχειρηματολογία που μεταχειρίζεται η βιομηχανία πορνό προκειμένου να αντιμετωπίσει νομοθετικές πρωτοβουλίες ρύθμισης περιεχομένου είτε στο δικό της πεδίο, είτε στα πεδία άλλων ισχυρών βιομηχανικών των συμβατικών Μέσων (τύπος, διαφήμιση). Επικαλείται μια θέση κατά της λογοκρισίας στη βάση της ελευθερίας του λόγου, αποτρέποντας τον ουσιαστικό έλεγχο των αναπαραστάσεων. Το αποτέλεσμα είναι να δυσχεραίνονται και να αμφισβητούνται προσπάθειες παρέμβασης ακόμη και όταν το ζήτημα αφορά την παιδική πορνογραφία.

Η πρόσβαση στις Νέες Τεχνολογίες της Επικοινωνίας, στο διαδίκτυο, από μεμονωμένες γυναίκες και από γυναικείες συλλογικότητες, έχει θεωρηθεί ένα ζήτημα *γυναικείων δικαιωμάτων, ένα θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα*,²⁴ αλλά και ένα εργαλείο-κλειδί για επιτυχημένη δράση στο πλαίσιο των γυναικείων διεκδικήσεων και δραστηριοτήτων. Η ταχύτητα πρόσβασης σε κατάλληλες και αξιόπιστες πληροφορίες, αλλά και η δυνατότητα δράσης ως πομπού απόψεων και πληροφοριών στο ίδιο το υποκείμενο-χρήστη, που δόθηκε με τις ραγδαίες εξελίξεις στα κοινωνικά δίκτυα, έχουν καταστήσει την χρήση των Νέων Τεχνολογιών αναγκαία

23. Όπως επισημαίνεται από την Κούντρια, στο πλαίσιο των μεταφεμινιστικών θεωρήσεων για τις αναπαραστάσεις των γυναικών στα ΜΜΕ, έχουν αναπτυχθεί από τις Baumgardner και Richards (2004: 62) προτάσεις για την επιστροφή σε μια *«θηλυκότητα συμφιλιωμένη με τον καταναλωτισμό, το μακιγιάζ, τα ψηλά τακούνια και τα λοιπά σύμβολα»*. Οι προτάσεις αυτές, έχουν χαρακτηριστεί «μεταφεμινιστική μασκαράτα» (McRobbie, 2009: 67-85). Βλ. σχετικά: Κούντρια, Α. (2012), «Σύγχρονες Barbie. Η αναπαρασταση του γυναικείου σώματος στη διαδικτυακή πορνογραφία», στο: Σαδικάκη, Τσαλίκη, *ό.π.*, σελ. 241.

24. *Gender and Information Technology. The right of Women to have Equal Access to Computer Communication technology and Networks, proposed to the 4th World Conference on Women, of the Women's Networking Support Program of the Association for Progressive Communications-APC*, Μάρτιος, 1995.

ως επικοινωνιακό εργαλείο. Αυτό ισχύει κατά μείζονα λόγο για την *πολιτική δραστηριότητα*, η οποία εξ ορισμού παραπέμπει σε ευρύτερα ακροατήρια.

Παρά τις αρχικές ενστάσεις και κριτικές αμφισβητήσεις για την «ανδροκεντρική» αρχή οργάνωσης των διαδικτυακών επικοινωνιών, το έτος 1995 αποτέλεσε την αφετηρία αναγνώρισης του καίριου ρόλου του διαδικτύου από τις φεμινιστικές και γυναικείες οργανώσεις σε όλον τον κόσμο. Όπως επισημαίνει η Χρύσα Παϊδούση (2003), κατά την προετοιμασία της «4^{ης} Παγκόσμιας Διάσκεψης για τις Γυναίκες» του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών που πραγματοποιήθηκε στο Πεκίνο, δόθηκε η δυνατότητα μιας ευρείας ανταλλαγής απόψεων, κειμένων, προτάσεων στον κυβερνοχώρο μεταξύ των φεμινιστικών ομάδων ανά τον κόσμο, προετοιμάστηκαν φόρουμ και έγιναν 100.000 επισκέψεις στην ιστοσελίδα της Διάσκεψης, δίνοντας τη δυνατότητα συμμετοχής στις εργασίες της, ακόμη και από απομακρυσμένες περιοχές.

Εξ άλλου στις διαδικασίες έκδοσης των κειμένων έγινε δυνατό να συμμετάσχουν και γυναίκες οι οποίες ήταν εκτός κινημάτων και οργανώσεων (επιστήμονες, πανεπιστημιακοί, μεμονωμένες γυναίκες). Έτσι το τελικό κείμενο της Διάσκεψης με τίτλο: «Πλατφόρμα για Δράση» περιελάμβανε και τις δικές τους απόψεις. Η όλη προσπάθεια προετοιμάστηκε και υποστηρίχθηκε από το «Γυναικείο Πρόγραμμα» του APC.

Η θετική αυτή πρώτη εμπειρία της αποτελεσματικής χρήσης του διαδικτύου στο πλαίσιο των γυναικείων διεκδικήσεων, αποτέλεσε έμπνευση για πολλές φεμινιστικές και γυναικείες ομάδες για τον φεμινιστικό ακτιβισμό στον κυβερνοχώρο. Θεωρήθηκε ότι η παγκόσμια διαδικτυακή επικοινωνία μεταξύ των γυναικών θα μπορούσε να συμβάλει στην οικοδόμηση μιας παγκόσμιας αλληλεγγύης, διαλόγου και οργάνωσης.

Από τότε μέχρι σήμερα έχει μεσολαβήσει ένα διάστημα ραγδαίων τεχνολογικών εξελίξεων στη διάρκεια του οποίου η αρχική δυσπιστία έχει υποχωρήσει. Ένας τεράστιος αριθμός πληροφοριών, προτάσεων, κειμένων, απόψεων που αφορούν -μεταξύ άλλων- και θέματα ειδικού ενδιαφέροντος για τις γυναίκες, διαχέονται πλέον στον κυβερνοχώρο και χρησιμοποιούνται από αυτές. Το στοίχημα της ορατότητας και της άρθρωσης του λόγου των γυναικών, η ποικιλία των θέσεων και των προσεγγίσεων, η υπέρβαση του «φυλετικού χάσματος στις τεχνολογίες» (Spender, 1950) και η εκμετάλλευση των παρεχόμενων δυνατοτήτων για την προβολή των θεμάτων που παρουσιάζουν ενδιαφέρον παραμένει πάντοτε επίκαιρο.

Οι γυναίκες συμμετέχουν ενεργά στη διαμόρφωση του νέου επικοινωνιακού περιβάλλοντος, λαμβάνοντας υπόψη τους κινδύνους της υπεραφθονίας πληροφοριών, αλλά και της ανεξέλεγκτης χρήσης προσωπικών δεδομένων. Η δραστηριότητα στο διαδίκτυο λειτουργεί **συμπληρωματικά** με την αμεσότητα της διαπροσωπικής επικοινωνίας και την πραγματική πολιτική δράση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Αναπαραστάσεις των Φύλων στο πεδίο της Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

«Αφού η κοινότητα αντλεί την ύπαρξή της μόνο από την παρέμβασή της στην ευτυχία της οικογένειας και τη διάχυση της (ατομικής) αυτεπίγνωσης στο καθολικό, δημιουργεί έναν εσωτερικό εχθρό από αυτό που καταστέλλει και που ταυτόχρονα είναι ουσιώδες για αυτήν- το γυναικείο φύλο γενικά. Το γυναικείο φύλο -η αιώνια ειρωνεία (στη ζωή) της κοινότητας- μεταβάλλει με δολοπλοκίες τον καθολικό σκοπό της κυβέρνησης σε ιδιωτικό σκοπό, μεταμορφώνει την καθολική ιδιότητα του κράτους σε κτήμα και στολίδι της οικογένειας ...» (Hegel, 1977: 288, παρατίθεται στο: Δουζίνας, 2005: 45).

Στο απόσπασμα αυτό του Hegel εκφράζεται με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο η θεμελιώδης προκατάληψη του δυτικού πολιτισμού για τη συμμετοχή των γυναικών στην πολιτική. Σχολιάζοντας την ανυπακοή της Αντιγόνης στον Νόμο που εκπροσωπεί ο βασιλιάς Κρέοντας και την απόφασή της να θάψει τον νεκρό αδελφό της Πολυνείκη, ενάντια στους νόμους της πόλης, ο Hegel τοποθετεί την ηρωίδα του Σοφοκλή εκτός Νόμου, πόλης και κοινότητας γενιτεύοντας το συμπέρασμά του συνολικά για το γυναικείο φύλο.²⁵

α. Η Προκατάληψη της Ψυχανάλυσης

Αρκετούς αιώνες αργότερα, ο Freud θα επαναλάβει το επιχείρημα για τη ρήξη πόλης-γυναικών στο κείμενό του με τίτλο: «Μερικές ψυχικές συνέπειες της ανατομικής διαφοράς ανάμεσα στα φύλα». Ειδικότερα, αναφέρει: «Διστάζουμε να το πούμε, αλλά δεν μπορούμε να αρνηθούμε την ιδέα ότι το επίπεδο του ηθικά φυσιολογικού στη γυναίκα είναι άλλο. Το Υπερεγώ της δεν θα είναι ποτέ τόσο αμείλικτο, τόσο απρόσωπο, τόσο ανεξάρτητο από τις συγκινησιακές του πηγές, όσο θα απαιτούσαμε από τον άνδρα» (Freud, 1977:126). Αρκεί να προσεγγίσουμε το πολύ γνωστό αυτό κείμενο του Freud για να δούμε πως η βιολογική διαφορά είναι συγκροτημένη ως ανεπάρκεια και μάλιστα ως ηθική κατωτερότητα (Bourdieu, 1999: 11).

Είναι προφανές ότι η ψυχανάλυση προσέφερε μία από τις πιο ισχυρές νομιμοποιητικές βάσεις στην ιδεολογία της γυναικείας κατωτερότητας και εν προκειμένω της «ακαταλληλότητας» των γυναικών για την πολιτική, εφ' όσον το πολιτικό πεδίο θεωρείται ως κατ' εξοχήν πεδίο δημοσίου ενδιαφέροντος, απρόσωπο, αποστασιοποιημένο από συγκινησιακές επιρροές κ.λπ. Αυτή δε η συλλογική μυθολογία εσωτερικεύεται τόσο από άνδρες, όσο και από γυναίκες και λειτουργεί ανασταλτικά για την ενεργό εμπλοκή των γυναικών στην πολιτική,

25. Σύμφωνα με τον Δουζίνα (2005:51): «ο Κρέοντας είναι εκπρόσωπος του αθηναϊκού διαφωτισμού και της δύναμης της ορθολογικής σκέψης και των θεσμών να εκπολιτίζουν και οργανώνουν τον κόσμο. Η εξουσία του βασίζεται στο κράτος (αυθεντία), τη βία (εξουσία) και τον λόγο. Αντίθετα η Αντιγόνη με την ακλόνητη αφοσίωσή της στους φίλους, τους συγγενείς και τους αγαπημένους, στους αιώνιους νόμους της δίκης και τα δικαιώματα του θανάτου, μοιάζει να συμβολίζει τις αρχέγονες δυνάμεις που δεν μπορεί να δαμάσει η εξουσία του λόγου».

λειτουργώντας και σαν *αυτοαποκλεισμός*. Αυτό φαίνεται περισσότερο σε περιπτώσεις όπου έχει καταργηθεί ο ρητός αποκλεισμός. Είναι εντυπωσιακή η ανθεκτικότητα των σύγχρονων μορφών τις οποίες παίρνει ο «αποκλεισμός» των γυναικών από την πολιτική, παρότι έχει προ πολλού επιτευχθεί η τυπική ισότητα.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να εξετάσουμε μία ακόμη ειδικότερη προκατάληψη η οποία ενδεχομένως επηρεάζει αρνητικά τη γυναικεία πολιτική συμμετοχή.

β. Η Προκατάληψη της «Μεσογειακής Κουλτούρας»

Ένα ιδιαίτερο μειονέκτημα για τις χώρες του Νότου, όπως: η Ελλάδα, η Ισπανία και η Πορτογαλία, θα μπορούσε να θεωρηθεί η «*μεσογειακή κουλτούρα υπερανδρισμού*» (όρος του Bourdieu 1999: 13), που αντιστοιχεί σε ένα σύστημα φύλων όπου οι γυναίκες και οι άνδρες λειτουργούσαν επί μακρόν στο πλαίσιο ενός συστήματος αυστηρά ιεραρχημένων ρόλων: *τιμή* για τους άνδρες, *αρετή* για τις γυναίκες. Το γεγονός ότι οι γυναίκες στο πλαίσιο ενός τέτοιου πλαισίου κουλτούρας, δεν είχαν οι ίδιες *τιμή* αλλά μέσω των ανδρών με τους οποίους συνδέονταν έχει δημιουργήσει μία γενικότερη συλλογική μυθολογία και πρακτική στο πλαίσιο της οποίας οι γυναίκες επηρεάζουν τις αποφάσεις των ανδρών *εκ πλαγίου* και όχι συμμετέχοντας αυτοτελώς στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Δεν θα πρέπει άλλωστε να ξεχνάμε ότι οι γυναίκες στο πλαίσιο των κοινωνιών αυτών αποκτούν *δύναμη* από τους ρόλους τους στην οικογένεια, κυρίως εκείνου της *μητέρας*, στο πλαίσιο του *αντιφατικού προτύπου δυνατή μάνα-αδύνατη γυναίκα* (Ιγγλέση, 1991: 95)²⁶.

Ακόμη και αν δεχθούμε την εκτίμηση ότι ο διαχωρισμός «βόρειας» και «μεσογειακής» κουλτούρας δεν είναι πλέον τόσο έντονος (Αβδελά, 2002: 223), η διαφοροποίηση στα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών στα αντίστοιχα πολιτικά σώματα, μας κατευθύνει να λάβουμε υπόψη και τα κατάλοιπα της μεσογειακής κουλτούρας σαν πιθανό ανασταλτικό παράγοντα της μειωμένης συμμετοχής των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων και τη σφαίρα της πολιτικής (βλ. και στοιχεία σε άλλες Ενότητες του παρόντος).²⁷ Θα αναφερθούμε στη συνέχεια στον τρόπο με τον οποίο επιτυχημένες *επικοινωνιακές καμπάνιες* βελτίωσαν τα ποσοστά συμμετοχής και εκλογής των γυναικών σε εκλογικές αναμετρήσεις αντιμετωπίζοντας τις παραπάνω πολιτισμικές προκαταλήψεις.

Βεβαίως τα στερεότυπα και οι παγιωμένες αντιλήψεις και νοοτροπίες δεν είναι οι μόνοι παράγοντες που λειτουργούν αποθαρρυντικά για τις γυναίκες και την συμμετοχή σε προεκλογικούς αγώνες. Η Lesley Abdela σε σχετική μελέτη της για το ΚΕΘΙ το 2005, παρουσιάζει έξι (6) αποτρεπτικούς παράγοντες που αποτελούν εμπόδια για την ενασχόληση των γυναικών με την πολιτική:

1. Έμφυλα στερεότυπα, προκαταλήψεις και συμπεριφορές.
2. Δημιουργία δικτύων ανταλλαγής και υποστήριξης από τους άνδρες από τα οποία εξαιρούνται οι γυναίκες.
3. Έλλειψη χρηματοοικονομικής βοήθειας για τις γυναίκες λόγω μικρότερης πρόσβασης σε κονδύλια.

26. Στη μελέτη αυτή η ερευνήτρια φεμινίστρια ψυχολόγος έχει χρησιμοποιήσει τις αφηγήσεις ζωής γυναικών ως υλικό της έρευνάς της.

27. Βλ. αναλυτικά για τον μεσογειακό κώδικα τιμής-ντροπής/αρετής, στο: Ε. Παπαταξιάρχης, Θ. Παραδέλης (επιμ.) (1998), *Ταυτότητες και Φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα. Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια.

4. Έλλειψη αυτοπεποίθησης.
5. Έλλειψη χρόνου που πηγάζει από τον κοινωνικό ρόλο των γυναικών που επιβάλλει αυξημένες οικογενειακές υποχρεώσεις, δυσκολία συμφιλίωσης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής.
6. Εμπόδια σταδιοδρομίας.

Συνοψίζοντας θα υποστηρίζαμε ότι τα εμπόδια ανάγονται σε δύο (2) μεγάλες κατηγορίες: α) **πολιτισμικές συμπεριφορές**, και β) **θεσμικές διαδικασίες**. Βεβαίως εδώ θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ένας δομικός παράγοντας που αφορά τον έντονα *ανδροκεντρικό χαρακτήρα της πολιτικής*, λόγω του οποίου οι γυναίκες απορρίπτονται ή αποστασιοποιούνται από την ενεργό εμπλοκή στην πολιτική διαδικασία (Παντελίδου Μαλούτα, 2002: 65 κ.ε.).

Η Abdela αναφέρεται επίσης σε δύο (2) εντυπωσιακά στοιχεία: α) Οι γυναίκες σε οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες όπως η Ιταλία, οι ΗΠΑ και η Ιαπωνία έχουν πολύ χαμηλότερο ποσοστό εκπροσώπησης στο Κοινοβούλιο από ότι οι γυναίκες σε δεκατρείς (13) αναπτυσσόμενες χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής, και β) Πολλές χώρες με υψηλό επίπεδο μόρφωσης του πληθυσμού τους έχουν χαμηλή εκπροσώπηση γυναικών, ενώ φαίνεται ότι μεγάλες ταραχές και αιματηρές συγκρούσεις έχουν διαδραματίσει καταλυτικό ρόλο για την αλλαγή και την υψηλή εκπροσώπηση των γυναικών στα πολιτικά σώματα (Ρουάντα, Μοζαμβίκη, Ουαλία) (Abdela, 2005: 18).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της αντίστασης των ανδροκρατούμενων μηχανισμών των κομμάτων στις γυναικείες υποψηφιότητες είναι τα σεξιστικά κριτήρια τα οποία παραθέτει η Abdela, προερχόμενα από μέλη διαφορετικών Επιτροπών Επιλογής υποψηφίων πολιτικών κομμάτων της Βρετανίας. Παραδείγματος χάριν: «είναι πολύ όμορφη, οι ψηφοφόροι δεν θα την πάρουν σοβαρά», «είναι πολύ νέα, μπορεί να μείνει έγκυος», «είναι πολύ μεγάλη», «φοράει πολύ δαχτυλίδια», «εδώ είναι αγροτική περιοχή - δεν θα ψηφίσουν γυναίκα» (Abdela, 2005: 26).

γ. Καλές Πρακτικές

Ο εκλογικός νόμος στον Καναδά προβλέπει τα έξοδα για την φροντίδα των παιδιών να περιλαμβάνονται στα προσωπικά έξοδα της υποψήφιας για τις εκλογές.

Παρατήρηση: Η πρόβλεψη αυτή θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι παγώνει και αναπαράγει τον καταμερισμό εργασίας μεταξύ των φύλων και την ευθύνη των γυναικών ως αποκλειστικά υπεύθυνων για τα παιδιά. Θα είχε όμως ενδιαφέρον αν καθιερωνόταν η κάλυψη των εξόδων φροντίδας των παιδιών και για τα δύο φύλα, εφόσον έθεταν υποψηφιότητα. Και τούτο γιατί θα έπαυε να είναι *αόρατη* η εργασία φύλαξης ή να θεωρείται αυτονόητη και δεδομένη η δωρεάν κάλυψή της από κάποια γυναίκα του οικείου περιβάλλοντος του/της υποψήφιας.

Από πρακτική άποψη εξ άλλου, η μελέτη της Abdela (2005: 24-25) θεωρεί τις ποσοστώσεις αναγκαίο προσωρινό μεταβατικό μέτρο. Προκρίνει μάλιστα ένα συγκεκριμένο μοντέλο ποσοστώσεων το οποίο ονομάζει *Ποσοστώσεις ισότιμης συμμετοχής των δύο φύλων*. Με το συγκεκριμένο σύστημα τα ονόματα ανδρών και γυναικών *παράτιθενται εναλλάξ* στις σημαντικές πρώτες θέσεις της λίστας υποψηφίων του κόμματος με αυτόν τον τρόπο:

1. Γυναίκα
2. Άνδρας
3. Γυναίκα
4. Άνδρας κ.λπ. (ή και με αντίστροφη σειρά)

Εάν λόγου χάρη, ένα κόμμα κερδίσει ικανοποιητικό ποσοστό ψήφων, ώστε να εκλέξει τα τέσσερα (4) πρώτα ονόματα της λίστας, αυτό σημαίνει ότι θα εκλεγούν δύο (2) άνδρες και δύο (2) γυναίκες. Η λειτουργία του συστήματος μπορεί να ποικίλλει. Με διάφορες εφαρμογές του συστήματος αυτού έχουν συμμετάσχει σε εκλογές πολλά διαφορετικά Ευρωπαϊκά κόμματα, όπως: το κόμμα των Πρασίνων στη Σουηδία, το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας, οι φιλελεύθεροι Δημοκρατικοί στην Αγγλία κ.ά. Το αποτέλεσμα ήταν μία ισόρροπη συμμετοχή ανδρών και γυναικών στην πολιτική εκπροσώπηση των χωρών τους.

Στη Γαλλία, από το 2000 ο Εκλογικός νόμος προβλέπει ότι σε όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις που χρησιμοποιούνται λίστες υποψηφίων, όλα τα κόμματα οφείλουν να παρουσιάσουν λίστες οι οποίες προωθούν την ισότητα, τουλάχιστον 40% γυναίκες και 40% άνδρες. Σε κάθε περίπτωση, οι γυναίκες υποψήφιοι θα πρέπει να καταρτίζονται με άρτιο τρόπο και να εκπαιδεύονται σε όλα τα κρίσιμα θέματα, αποκτώντας τις απαιτούμενες δεξιότητες ώστε να μη μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι έχουν κατακτήσει χαριστικά την θέση τους ή να τις χρησιμοποιήσει σαν μαριονέτες, «ως βιτρίνα», η ανδρική εξουσία για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της.

Στην Ελλάδα, η καθιέρωση κατά φύλο ποσοστώσεων για τις εθνικές και τις αυτοδιοικητικές εκλογές, ορίζεται από την ακόλουθη νομοθεσία:

Σχετικά με τις βουλευτικές εκλογές, με το **άρθρο 34 του π.δ. 26/2012** με τίτλο: «Κωδικοποίηση σε ενιαίο κείμενο των διατάξεων της νομοθεσίας για την εκλογή βουλευτών» κωδικοποιείται η υφιστάμενη νομοθεσία περί ποσοστώσεων στον αριθμό των υποψηφίων βουλευτών κατά φύλο, και πιο συγκεκριμένα τα άρθρα 34 του π.δ. 96/2007 («Κωδικοποίηση σε ενιαίο κείμενο των διατάξεων της νομοθεσίας για την εκλογή βουλευτών») και 3 του ν. 3636/2008 («Τροποποίηση του ν. 3231/2004 περί εκλογής βουλευτών»). Το σχετικό άρθρο ορίζει ότι: *«...Για την ανακήρυξη των εκλογικών συνδυασμών αυτοτελών Κομμάτων, συνασπισμού συνεργαζόμενων Κομμάτων και ανεξαρτητών, ο αριθμός των υποψηφίων βουλευτών, από κάθε φύλο, πρέπει να ανέρχεται σε ποσοστό τουλάχιστον ίσο με το 1/3 του συνολικού αριθμού των υποψηφίων τους, αντιστοίχως, σε όλη την Επικράτεια. Τυχόν δεκαδικός αριθμός στρογγυλοποιείται στην επόμενη ακέραιη μονάδα, εφόσον το κλάσμα είναι ίσο με μισό της μονάδας και άνω».*

Σε επίπεδο αυτοδιοίκησης ο Νόμος 2910/2001 αφορά την καθιέρωση ποσοστώσεων στις *Δημοτικές και Νομαρχιακές εκλογές*, καθώς τουλάχιστον το 1/3 από κάθε φύλο πρέπει να αντιπροσωπεύεται στα ψηφοδέλτια του κάθε κόμματος. Οι πρώτες εφαρμογές του Νόμου συνέβαλαν σημαντικά στην αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στα ψηφοδέλτια των κομμάτων (από 14% το 1998 σε 34% το 2002) και στην αύξηση των εκλεγμένων γυναικών (από το 11% το 1998 σε 18% το 2002) στις Δημοτικές εκλογές. Επίσης, αυξήθηκε το ποσοστό των εκλεγμένων γυναικών στις Νομαρχιακές εκλογές από 7% σε 12%.²⁸

Η πρόσφατη νομοθετική μεταβολή του «Καλλικράτη» (άρθρο 18, παρ. 3 και άρθρο 120 παρ. 3 του νόμου 3852/2010) επεφύλαξε μία δυσάρεστη έκπληξη σε ό,τι αφορά το θέμα των ποσοστώσεων φύλου στις Δημοτικές εκλογές. Ορίζεται σχετικά ότι η ποσοστώση 1/3 τουλάχιστον των υποψηφίων κατά φύλο (βλ. γυναίκες) δεν θα υπολογίζεται πλέον επί του αριθμού των υποψηφίων (όπως προβλεπόταν στο άρθρο 75 του νόμου 2910/2001 και άρθρο 34 του Κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων 3463/2006), *αλλά επί του αριθμού των μελών του δημοτικού συμβουλίου*. Η συρρίκνωση και μείωση επισημάνθηκε προς τον αρμόδιο

28. International IDEA and Stockholm University Global Database of Quotas for Women.

Υπουργό από μεγάλο αριθμό γυναικείων οργανώσεων και συλλογικοτήτων χωρίς όμως να υπάρξει σχετική αλλαγή της πρόβλεψης του νόμου. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα σχετικά επιχειρήματα αποθάρρυνσης της εισόδου των γυναικών στην πολιτική και διαιώνισης της σημερινής υποαντιπροσώπευσής τους:

«δεν υπάρχουν γυναίκες για να καλύψουν τις θέσεις στα ψηφοδέλτια ... ψάχνουμε και δεν βρίσκουμε».

Παραγνωρίζονται βέβαια οι λόγοι που δυσχεραίνουν την είσοδο των γυναικών στην πολιτική και δεν προτείνεται κανένα μέτρο αντιμετώπισής τους στην πράξη.

«Προσπαθούμε να διασφαλίσουμε την ισότητα όλων, υπάρχουν κρίσιμα προβλήματα, δεν μπορούμε να ασχολούμαστε με τη γυναικεία συμμετοχή».

Παραγνωρίζεται εδώ ότι το φύλο λειτουργεί ως επιβαρυντικός παράγοντας δίπλα και σε συνδυασμό και με άλλες μορφές ανισότητας.

«As αναδειχθούν με την αξία τους οι γυναίκες, η ποσόστωση είναι υποτιμητική».

Παραγνωρίζεται εδώ μία ιστορική κατάσταση καταπίεσης αιώνων οι οποία έχει δημιουργήσει δυσμενείς συνέπειες εις βάρος των γυναικών οι οποίες θα πρέπει να αρθούν σε εύλογο χρόνο.

«Παραβιάζεται η ελευθερία της ψηφοφορίας αφού επιβάλλεται η υποχρεωτικότητα του μέτρου».

Ένας πολύ επιτυχημένος αντίλογος στα παραπάνω επιχειρήματα θεωρούμε ότι δίνεται από το κείμενο της Αρχής για την Ισότητα των Φύλων της Κύπρου το οποίο παρουσιάζεται στη συνέχεια του παρόντος εγχειριδίου.

δ. Ζητήματα Τηλεοπτικής Κάλυψης Προεκλογικών Περιόδων Κοινωνικό φύλο, Πολιτική και Επικοινωνία

Είναι προφανές ότι η κάλυψη των εκλογών από τα ΜΜΕ δεν μπορεί να αποτελέσει εξαίρεση στον συνολικό τρόπο παρουσίασης και αναπαράστασης των φύλων, στοιχεία του οποίου παρακολούθησαμε ήδη στις προηγούμενες ενότητες. Όπως σημειώνει και η Ιωάννα Βώβου *«όταν αναλύουμε τη λειτουργία της τηλεόρασης και των προγραμμάτων της, αλλά και συγκεκριμένα, την εικόνα της γυναίκας ως δημοσίου προσώπου, δεν μπορούμε να μη λαμβάνουμε υπ' όψιν συνολικά τους τόπους όπου η εικόνα της γυναίκας σκηνοθετείται και έχει ως κύριο σκοπό το θέαμα (ΜΜΕ, κινηματογράφος, διαφήμιση, μόδα κ.λπ.)»* (2009: 261).

Η «δύσκολη» σχέση των γυναικών με την πολιτική αποτυπώνεται και κατά τη διάρκεια των προεκλογικών περιόδων, όπου η παρουσίαση των γυναικών υποψηφίων, αλλά και ο «καθορισμός της ατζέντας» (agenda setting), διέπονται συνήθως από την λογική των διακρίσεων φύλου. Η *μεσοποίηση* της πολιτικής διαδικασίας, συνθήκη στην οποία αναφερόμαστε εκτενώς στο επόμενο Κεφάλαιο επιτείνει τις δυσκολίες για τις γυναίκες υποψήφιες, αφού πλέον η στρατηγική της επικοινωνίας των κομμάτων χαράσσεται από επαγγελματίες με εξειδικευμένες τεχνοκρατικές γνώσεις και απαιτεί προσαρμογή και εξοικείωση εντός συγκεκριμένων πλαισίων.

Συνηθέστερες εκφάνσεις των πρακτικών έμφυλων διακρίσεων στα ΜΜΕ κατά τη διάρκεια των προεκλογικών περιόδων είναι:

- Η απουσία ή η μειωμένη συμμετοχή των γυναικών στις εκπομπές, συζητήσεις και συνεντεύξεις με προεκλογικό περιεχόμενο. Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι ο ήδη χαμηλός αριθ-

μός γυναικών υποψηφίων δεν παρουσιάζεται ισόρροπα με τους άνδρες υποψήφιους στις τηλεοπτικές εκπομπές. Ορισμένες ερευνήτριες (Abdela, 2005, Δουλκέρη, 1994) κάνουν λόγο για *μη ορατότητα* των γυναικών και των απόψεών τους στα ΜΜΕ κατά τις προεκλογικές περιόδους. Οι αποκλίσεις των αριθμών μεταξύ ανδρών και γυναικών που καλούνται στις αντίστοιχες εκπομπές είναι πάντως πολύ μεγάλες.²⁹

- Η απουσία και η περιθωριοποίηση θεμάτων που είναι σημαντικά για τις γυναίκες. Θέματα όπως λ.χ. η νομοθεσία για την ενδοοικογενειακή βία, το trafficking, η εφαρμογή των σχετικών διατάξεων, προτάσεις για τη γυναικεία απασχόληση, έρευνα, εκπαίδευση απουσιάζουν εντελώς από την προεκλογική θεματολογία ή απορροφώνται σε γενικότερες αναφορές. Η οπτική του φύλου είναι απύσχα από τον πολιτικό λόγο που αρθρώνεται στο πλαίσιο της προεκλογικής ατζέντας.
- Διακρίσεις λόγω φύλου, όμως, σημειώνονται και στην επιλογή των *εμπειρογνομώνων και των δημοσιογράφων*, οι οποίοι καλούνται ή παρουσιάζουν τις προεκλογικές εκπομπές.³⁰
- Οι διακρίσεις λόγω φύλου συνεχίζονται ακόμη και όταν τελικά έχουν κληθεί γυναίκες πολιτικοί. Οι διακρίσεις είναι δυνατόν να αφορούν το *είδος των ερωτήσεων* που τους απευθύνονται, π.χ. ερωτήσεις σχετικά με τη συμφιλίωση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής, ερωτήσεις για τους ρόλους συζύγου και μητέρας, επικέντρωση στο ντύσιμο ή την εμφάνιση. Είναι προφανές ότι παρόμοιες ερωτήσεις απευθύνονται σπάνια σε άνδρες πολιτικούς και επομένως *συνιστούν έμμεση διάκριση και υποβιβάζουν την πολιτική ικανότητα των γυναικών*. Σε εμπειρική έρευνα των ρητορικών τρόπων λόγου και εικόνας σε παραδείγματα από την ελληνική τηλεόραση (Βώβου, 2009: 261) παρουσιάζεται η συνέντευξη της δημοσιογράφου Ε.Σ. στην πολιτικό Ν.Μ. (05/01/2000). Κατά τη διάρκεια της εκπομπής περνάμε από μία πολιτική συνέντευξη σε μία συζήτηση *«γυναίκας προς γυναίκα»*. Υποβάλλονται ερωτήσεις που αφορούν την προσωπική ζωή της πολιτικού: *«Θέλω να σας ρωτήσω πόσο σας έχει αλλάξει στην πολιτική η προσωπική σας ζωή των τελευταίων χρόνων; Μετά το γάμο σας δηλαδή, έχετε χαλαρώσει, έχετε μία άλλη οπτική γωνία στα πράγματα;»* Η πολιτικός δέχεται φυσικά την ερώτηση και ακολουθούν ερωτήσεις που αναφέρονται στα παιδιά της και την ιδιότητά της ως μητέρας. Υπό αυτούς τους όρους η συζήτηση διολισθαίνει από τον δημόσιο στον ιδιωτικό χώρο.

Εδώ λοιπόν αποκαλύπτεται ένα λεπτό σημείο. Και βέβαια μία γυναίκα μπορεί να είναι πολιτικός *«αλλά θα πρέπει να αποδείξει ταυτόχρονα ότι διαχειρίζεται ικανοποιητικά τον ιδιωτικό της χώρο και ειδικά ότι αντεπεξέρχεται με επιτυχία στα οικογενειακά της καθήκοντα»* (Leroux & Sourd, 2005). Οι δύο ερευνητές αναφέρουν: *«Έτσι μπορούμε να διακρίνουμε μία κυκλική κίνηση στον δεσμό μεταξύ ιδιωτικού βίου των γυναικών πολιτικών και των Μέσων Μαζικής*

29. Το παράδειγμα της τηλεοπτικής κάλυψης των εκλογών του 1997 στη Βρετανία είναι χαρακτηριστικό. Από τις 177 εμφανίσεις πολιτικών, οι 8 μόνο ήταν γυναίκες και οι 169 ήταν άνδρες. Σε σύνολο 44 εκπομπών των 5 μεγαλύτερων τηλεοπτικών σταθμών τις τρεις τελευταίες εβδομάδες, οι 315 έγιναν από άνδρες (84%) και οι 59 από γυναίκες (16%).

30. Σύμφωνα με έρευνα της Fawcett Society, Μη Κυβερνητικής Οργάνωσης η οποία μάχεται για ίσες ευκαιρίες ανδρών και γυναικών, σε μία εβδομάδα τηλεοπτικής κάλυψης των εθνικών εκλογών στη Βρετανία το 1997, το 93% των ατόμων που εμφανίστηκαν στην τηλεόραση ως εμπειρογνώμονες και εκπρόσωποι του κοινού για να μιλήσουν για διάφορα θέματα ήταν άνδρες, ενώ σε ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές που αφορούσαν την πολιτική και θέματα επικαιρότητας, παρουσιάστηκαν 50 άνδρες έναντι μόλις 4 γυναικών. Τέλος, κλήθηκαν να εκφράσουν τις απόψεις τους 17 άνδρες ακαδημαϊκοί, αλλά καμία γυναίκα από την ακαδημαϊκή κοινότητα δε ρωτήθηκε.

Επικοινωνίας. Οι γυναίκες σκηνοθετούν το ιδιωτικό τους “είναι” για να επικοινωνήσουν μέσω των ΜΜΕ. Παράλληλα, το κοινωνικό καθεστώς απαιτεί ... από μία γυναίκα να εκπληρώνει τους ιδιωτικούς ρόλους της ώστε να θεωρείται ένα σεβαστό δημόσιο πρόσωπο» (Leroux & Sourd, 2005: 80, παρατίθεται στο: Βώβου, 2005: 263).

Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα της εμφανώς σεξιστικής στάσης που τηρούσαν οι Υπεύθυνοι Τύπου του τότε Πρωθυπουργού της Βρετανίας Tony Blair, κατά τη διάρκεια των εθνικών εκλογών του 2000. Απαντούσαν κυρίως σε ερωτήσεις ανδρών δημοσιογράφων αγνοώντας συστηματικά τις γυναίκες δημοσιογράφους στις καθημερινές ενημερώσεις για την πολιτική ατζέντα της ημέρας. Η μεροληψία ήταν τόσο προκλητική, ώστε ένα πρωί οι ίδιοι οι άνδρες δημοσιογράφοι πίεσαν τους Υπεύθυνους Τύπου να ενημερώσουν πρώτα τις γυναίκες συναδέλφους τους (Abdela, 2005: 35).

Βεβαίως, εδώ θα πρέπει να ληφθεί υπόψιν ότι η σύγχρονη στρατηγική του μάρκετινγκ επιβάλλει ορισμένες φορές, για λόγους εγγύτητας και αμεσότητας, να παρουσιάζονται στοιχεία της οικογενειακής ζωής και ανδρών πολιτικών (στρατηγική εικόνας του υποκειμένου). Θα δούμε στη συνέχεια και άλλα στοιχεία καθώς και θεωρητικές επεξεργασίες για τα παραπάνω ζητήματα που αντιπροσωπεύουν νέες κατευθύνσεις στην πολιτική επικοινωνία.

Συστηματοποιώντας τις θεωρητικές προσεγγίσεις και τα δεδομένα εμπειρικών ερευνών, κυρίως από τις πολιτικές εκστρατείες στο Ηνωμένο Βασίλειο, οι ερευνήτριες Annabelle Sreberny και Liesbet van Zoonen (2000) θέτουν τρεις (3) αλληλοσυνδεόμενες δέσμες ερωτημάτων που αφορούν τις σχέσεις Φύλου, Πολιτικής και Επικοινωνίας:

- Πώς τα «σοβαρά» και τα λαϊκά μέσα αναπαριστούν τις γυναίκες πολιτικούς.
- Πώς αυτά τα μέσα πλαισιώνουν τις πολιτικές τους.
- Πώς θα μπορούσαν να εξηγηθούν αυτές οι αναπαραστάσεις και το πλαίσιο.³¹

Οι συγγραφείς επισημαίνουν τη *διαφοροποίηση στον τρόπο αναπαράστασης* ανδρών και γυναικών πολιτικών από τα Μέσα. «... Όπου οι ιδιωτικές ζωές είναι η κύρια οπτική γωνία των ιστοριών τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών, η σημασία της ιδιωτικής ζωής διαφέρει για κάθε φύλο. Η οικογενειακή ζωή των γυναικών πολιτικών κατασκευάζεται σαν να υποφέρει εξαιτίας της πολιτικής τους καριέρας και συχνά οι ίδιες οι γυναίκες θεωρούν τους εαυτούς τους κατακερματισμένους μεταξύ των δημόσιων και ιδιωτικών καθηκόντων τους. Αν και οι γυναίκες πολιτικοί θεωρούνται ικανές και άξιες σεβασμού, η συμμετοχή τους στη δημόσια σφαίρα παραμένει μία παραδοξότητα, ευρισκόμενη σε αντίθεση με την ιδιωτική ζωή τους. ... Για τους άνδρες πολιτικούς, η οικογένεια λειτουργεί υποστηρικτικά, για τις γυναίκες αποτελεί εμπόδιο...» (Sreberny & Van Zoonen, 2000: 14).

Το 1997 συνέβη ένας «σεισμός φύλου» στο Βρετανικό Κοινοβούλιο: ο αριθμός των γυναικών βουλευτών διπλασιάστηκε από 63 σε 120. Πριν από την εξέλιξη αυτή, μόνο 168 γυναίκες είχαν εκλεγεί σε ολόκληρη την ιστορία της Βρετανικής Βουλής (Ross & Sreberny, 2000: 79). Τα Μέσα και ιδίως η τηλεόραση, που αποτελούν την κατ' εξοχήν δημόσια σφαίρα,

31. Σχετικά με το παράδειγμα της πλαισίωσης σημειώνουμε ότι αναγνωρίζεται διεθνώς ως ένα από τα βασικά ερμηνευτικά σχήματα της πολιτικής επικοινωνίας. Ο όρος *πλαίσιο* αναφέρεται γενικώς στην οργάνωση της κοινωνικής εμπειρίας και γνώσης. Η διαδικασία αυτή «*λειτουργεί όπως μία κορνίζα, ως κατασκευή πλαισίου ενός πίνακα, που απομονώνει, πλαισιώνει και οριοθετεί την εικόνα, ξεχωρίζοντάς την από άλλες διπλανές, προηγούμενες ή επόμενες*», [Sullivan, 1983: 92 στο: Καϊτατζή-Γουίτλοκ, Σ. (2012), *Επικοινωνία: Θεωρία στην πράξη*, Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, σελ. 277 κ.ε.]

ασχολούνται πλέον σοβαρά με τις γυναίκες πολιτικούς. Οι Sreberny και Ross επιλέγουν το παράδειγμα του τρόπου αναπαράστασης από τα Μέσα, της Βρετανίδας πολιτικού Margaret Beckett, η οποία υπήρξε η πρώτη γυναίκα αρχηγός του Εργατικού Κόμματος μετά τον θάνατο του John Smith (Sreberny & Ross, 2000: 83). Μελετώντας έναν μεγάλο αριθμό δημοσιευμάτων που αναφέρονταν στην καμπάνια για την ηγεσία του κόμματος κατά τη διάρκεια της αναμέτρησης μεταξύ της Beckett και του Tony Blair, δείχνουν πως από την αρχή οι μεγάλες εφημερίδες διαμόρφωσαν το κλίμα υπέρ του Blair και πολύ αρνητικά για εκείνην.

Για τον Blair τόνιζαν τη σοβαρότητά του, τις μοντέρνες τάσεις του, και τη σταθερή οικογενειακή του ζωή ως ευτυχισμένου συζύγου και αφοσιωμένου πατέρα τριών παιδιών. Για την Beckett όμως τόνιζαν την ηλικία της (!), την έλλειψη καλού γούστου στο ντύσιμο της, το γεγονός ότι είχε συνάψει ερωτικό δεσμό με έναν παντρεμένο άνδρα, δεν είχε αποκτήσει παιδιά, αλλά και ότι είχε ξοδέψει για την προεκλογική της εκστρατεία μόλις 17.000 λίρες έναντι 88.000 του αντιπάλου της (κατά συνέπεια τη στήριζε λιγότερος κόσμος).

Όπως επισημαίνουν οι ερευνήτριες, η Beckett «πλαισιώθηκε» και αναπαράσταθη ως γυναίκα και όχι ως αρχηγός του Εργατικού Κόμματος. Ύστερα από τα παραπάνω ήταν πραγματικός άθλος της Beckett ότι έχασε μόνο με εννέα (9) μονάδες. Υπήρξε μάλιστα και οργισμένη επιστολή γυναικών προς τις εφημερίδες για τον σεξισμό σε βάρος της. Ένα άλλο πρόβλημα που επισημαίνεται στη σχέση των γυναικών πολιτικών με τα Μέσα, είναι η σύγκρουση μεταξύ της ατζέντας των Μέσων και της ατζέντας της πολιτικού. Συνήθως τα Μέσα αναζητούν ιστορίες που θα προκαλέσουν ενδιαφέρον και θα αυξήσουν τη θεαματικότητα και όχι συγκεκριμένες τοποθετήσεις πάνω σε σημαντικά προβλήματα. Όπως παρατηρεί μία πολιτικός: «η πολιτική έχει μεταβληθεί σε ψυχαγωγία».

Εν τέλει, το πρόβλημα από ένα σημείο και έπειτα δεν έγκειται τόσο στην ποσότητα/έκταση της κάλυψης, όσο στην ποιότητα και τη φύση της αναπαράστασης. Μια γυναίκα δεν μπορεί να είναι απλά πολιτικός, αλλά ένα ιδιαίτερο είδος αποκλίνοντος επαγγελματία, *μία γυναίκα πολιτικός*. Ο λόγος της πολιτικής είναι έμφυλος, χαρακτηριστικά αναφέρεται: «*πάντοτε γυναίκα, μερικές φορές πολιτικός*». **Οι γυναίκες πολιτικοί σε πολλές περιπτώσεις λαμβάνουν τελικά μικρότερη κάλυψη από τους άνδρες συναδέλφους τους, αλλά και ποιοτικά διαφορετική παρουσίαση των πολιτικών ικανοτήτων τους.**

Έχει μεγάλο ενδιαφέρον το κείμενο της τοποθέτησης της Αρχής Ισότητας της Κυπριακής Δημοκρατίας από την Επίτροπο Διοικήσεως και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Ελίζα Σαββίδου, αναφορικά με την άρνηση του ΡΙΚ να προβάλει τηλεοπτικό φιλμ σχετικά με τις γυναικείες υποψηφιότητες στις βουλευτικές εκλογές του 2011 (ΑΙΤ 2/2011-30/03/2012). Στο κείμενο αυτό συμπυκνώνονται με επιτυχία: σχετική επιχειρηματολογία, θέσεις για τη στερεοτυπική αναπαραγωγή σεξιστικών αντιλήψεων στα Μέσα, άξονες των κειμένων της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις πολιτικές έμφυλης ισότητας στα ΜΜΕ και προτάσεις για τον μετασχηματισμό της υπάρχουσας κατάστασης.

Το συγκεκριμένο τηλεοπτικό φιλμ καλούσε τις γυναίκες ψηφοφόρους να ψηφίσουν «και γυναίκες» στις βουλευτικές εκλογές. Όταν η Επίτροπος Διοικήσεως απέστειλε επιστολή, με ημερομηνία 26/09/2011, προς τον Γενικό Διευθυντή του ΡΙΚ ύστερα από καταγγελία του Παρατηρητηρίου Ισότητας, ο Γενικός Διευθυντής απάντησε ότι το ΔΣ αποφάσισε να μη μεταδώσει το μήνυμα στήριξης γυναικών υποψηφίων στις παραμονές των βουλευτικών εκλογών του Μαΐου 2011, επειδή έκρινε ότι «*κάτι τέτοιο θα αποτελούσε διάκριση υπέρ του ενός φύλου*

και εναντίον του άλλου και θα ήταν αντίθετο με την αρχή της ακριβοδίκαιης και ίσως μεταχειρίσιμης των υποψηφίων στη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου». Εάν προτεινόταν σε χρόνο προγενέστερο, εκτός προεκλογικής περιόδου, θα ήταν δυνατό να ληφθεί απόφαση υπέρ της μετάδοσης του μηνύματος.

Η κα. Σαββίδου υπέβαλε στις 27/09/2011 τοποθέτηση (ΑΙΤ 3/2011) αναφορικά με την ισόρροπη συμμετοχή ανδρών και γυναικών σε θέσεις λήψης πολιτικών αποφάσεων. Στόχος της Έκθεσης είναι να αναδείξει τις υποχρεώσεις και τον καθοριστικό ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν τα ΜΜΕ και ιδίως η δημόσια ραδιοτηλεόραση, στην προαγωγή της αρχής της ισότητας των φύλων και την καταπολέμηση των στρεβλών στερεοτύπων.

Η Επίτροπος διαπιστώνει τον χαμηλό αριθμό γυναικών υποψηφίων στις εκλογές του 2011 (μειωμένος σημαντικά σε σχέση με το 2006), τις μόλις 98 γυναίκες για την κατάληψη 56 εδρών σε σύνολο 412 υποψηφίων. Εξαιτίας της ολιγάριθμης συμμετοχής των γυναικών στα ψηφοδέλτια, ήταν ελάχιστος και ο αριθμός των γυναικών που τελικά εκλέχθηκαν. Μόνο 6 γυναίκες κατέλαβαν βουλευτική έδρα στις εκλογές του 2011, σε σύνολο 56 εδρών και ποσοστό 10,7%, χαμηλότερο κατά πολύ του ευρωπαϊκού μέσου όρου 24%.

Η τοποθέτηση της Επιτρόπου, αναπτύσσοντας την επιχειρηματολογία, υπογραμμίζει ότι η αναγκαιότητα συμμετοχής των γυναικών στα κέντρα λήψης πολιτικών αποφάσεων αναγνωρίστηκε ως *πολιτικό δικαίωμα* σε πληθώρα διεθνών κειμένων από την Παγκόσμια Διακήρυξη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (1948) ως τη Διεθνή Συμφωνία για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτισμικά Δικαιώματα (1966) και τη Συνθήκη για την Εξάλειψη όλων των μορφών Διακρίσεων κατά των Γυναικών (CEDAW, 1979, ιδίως άρθρα 2 και 4). Συγκεκριμένα, στα εν λόγω άρθρα, τα Κράτη Μέλη καλούνται να επιδιώξουν με τρόπο ενεργό την εξάλειψη των διακρίσεων κατά των γυναικών, αναφορικά με τη συμμετοχή τους στην πολιτική μέσω νομικών μέτρων και θετικών δράσεων, ορίζοντας ότι *μέτρα θετικής δράσης* είναι αναγκαίο να ληφθούν προκειμένου να επιτευχθεί η de facto ισότητα, χωρίς να συνιστούν διάκριση με βάση το φύλο υπέρ των γυναικών.

Η Συνθήκη του Άμστερνταμ το 1997 ενέταξε στους στόχους της Ένωσης την ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου σε όλες τις δραστηριότητές της (gender mainstreaming). Η Κοινοτική Οδηγία 96/94 συνιστά στα Κράτη Μέλη να κινητοποιήσουν όλους και όλες όσους και όσες εμπλέκονται στην εκπαίδευση για να συνειδητοποιηθεί η σημαντικότητα που ενέχει η εικόνα για τον ρόλο των γυναικών στην κοινωνία, η οποία θα πρέπει να είναι απαλλαγμένη από προκαταλήψεις και στερεότυπα και να υποστηρίζει την ισότιμη συνεισφορά στα επαγγελματικά, οικογενειακά και κοινωνικά καθήκοντα. Η Στρατηγική για την Ισότητα ανδρών και γυναικών αποτυπώνεται και στο Πρόγραμμα Εργασίας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τη Ισότητα των φύλων 2010-2015.

Ειδικότερα για τα ΜΜΕ υφίσταται «*Σύσταση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης 84/17 για την ισότητα ανδρών και γυναικών στα ΜΜΕ*» και μαζί με άλλες Συστάσεις αποτελεί ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο δράσης που αποσκοπεί στην ισόρροπη συμμετοχή γυναικών και ανδρών στη λήψη των αποφάσεων στη πολιτική και δημόσια ζωή.

Η λογική των θετικών μέτρων είναι να δοθεί η απαραίτητη ώθηση στην κατηγορία αποδέκτη τους, ώστε να βρεθούν τα μέλη της στη θέση που θα βρίσκονταν αν δεν είχαν μεσολαβήσει οι διακρίσεις σε βάρος τους οι οποίες παρήγαγαν ανισότητες. Επομένως, εντάσσονται στη λογική της ενίσχυσης των ίσων ευκαιριών για την κατάκτηση της πραγματικής ισότητας. Αξιοσημείωτες είναι και οι σχετικές αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας στην Ελλάδα

(Στ.Ε. Ολ. 1933/1998, 1917/1929/1998) που δέχονται ότι: «... σε περίπτωση που διαπιστώνεται ότι σε βάρος μιας κατηγορίας προσώπων έχουν αναμφισβήτητα δημιουργηθεί στην πράξη λόγω κοινωνικών προκαταλήψεων τέτοιες διακρίσεις, ώστε η απαρέγκλιτη εφαρμογή της αρχής της ισότητας να καταλήγει σε μία κατ' επίφαση μόνο ισότητα, ενώ ουσιαστικά παγιώνει και διαιωνίζει μία υφιστάμενη άνιση κατάσταση, είναι εντός του πνεύματος της συνταγματικής αρχής της ισότητας, η λήψη από μέρους του νομοθέτη των αντιστοίχων θετικών υπέρ της κατηγορίας αυτής μέτρων, ώστε να μειωθούν οι υπάρχουσες ανισότητες και να εγκαθιδρυθεί μία πραγματική ισότητα». Εξάλλου, σύμφωνα με το άρθρο 116 παρ. 2 του Αναθεωρημένου Ελληνικού Συντάγματος του 2001 «δεν αποτελεί διάκριση λόγω φύλου η λήψη θετικών μέτρων για την προώθηση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Το Κράτος μεριμνά για την άρση των ανισοτήτων που υφίστανται στην πράξη, ιδίως σε βάρος των γυναικών».³²

Ειδικότερα, η τηλεόραση παρουσιάζει ως πραγματικότητα, είτε μέσα από τις ειδήσεις και τις πληροφορίες που παρέχει, είτε μέσα από τις ψυχαγωγικές εκπομπές και τη διαφήμιση, μια κατασκευασμένη πραγματικότητα, η οποία συντελεί ενεργητικά στην αναπαραγωγή της κυρίαρχης ιδεολογίας με την έννοια ότι το κοινό τελικά υιοθετεί ή τείνει να υιοθετήσει ως δική του, την εκδοχή της πραγματικότητας, το σύστημα αξιών και τα κανονιστικά πρόσωπα που προτείνονται από αυτήν (Κωνσταντινίδου, 2007).³³

Η διαμεσολαβημένη εκδοχή, μέσα από την τηλεόραση και τα άλλα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, αυτής της κοινωνικής πραγματικότητας, μπορεί να συμβάλει είτε σε ενίσχυση των αρνητικών στάσεων και στερεοτύπων, είτε στην άμβλυσή τους. Προς την κατεύθυνση αυτή συγκλίνουν κείμενα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως: «Council Conclusions on Eliminating Gender Stereotypes in Society (Doc 9271/O8)», «European Parliament Resolution of 3 September 2008 on how marketing and advertising affect equality between women and men (2008/2038/INI)».

Εξάλλου, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης στη Σύστασή της το 2002, με τίτλο: «**Η εικόνα των γυναικών στα ΜΜΕ**», καλεί τα Κράτη Μέλη να υιοθετήσουν και να εφαρμόσουν μια πολιτική ενάντια στα στερεότυπα και τις σεξιστικές εικόνες, να συμβάλλουν στην παρουσίαση των γυναικών στα ΜΜΕ και να γίνουν έτσι ενεργοί εταίροι στην επίτευξη της έμφυλης ισότητας. Πρόκειται για το κείμενο με τίτλο: «Opinion on Breaking gender stereotypes in the media of the Advisory Committee on Equal Opportunities for Women and Men, European Commission».

Η Έκθεση καταλήγει ότι:

- Η θέση του ΡΙΚ, ότι δηλαδή η προβολή του τηλεοπτικού φιλμ αποτελούσε διακριτική μεταχείριση σε βάρος των ανδρών, δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή, επειδή αφ' ενός μεν η προβολή του φιλμ δεν φθάνει μέχρι του σημείου να αναιρείται η άσκηση του δικαιώματος του εκλέγεσθαι για τους άνδρες, και αφ' ετέρου ο στόχος της προβολής ήταν η απονομή ίσων ευκαιριών σε όλους και όλες.
- Για την αντιμετώπιση της δομικής ανισότητας ανάμεσα στα φύλα προτείνει κατάρτιση κώδικα δημοσιογραφικής δεοντολογίας, σχεδιασμό και χάραξη πολιτικών για ιδιοκτήτες ΜΜΕ.
- Τέτοιες πολιτικές θα συμβάλουν στην διαμόρφωση μιας νέας κουλτούρας δημοκρατίας.

32. Βλ. επίσης: Γεραπερίτης, Γ. (2007), *Ισότητα και θετικά μέτρα*, Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.

33. Βλ. επίσης: Luhmann, N. (2003), *Η πραγματικότητα των μέσων Μαζικής Επικοινωνίας*, Αθήνα: Μεταίχμιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

**Επικοινωνιακές Διαστάσεις
της Πολιτικής - Νέες δυνατότητες**

α. Μεσοποίηση της Πολιτικής

Η σχέση Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας και Πολιτικής αποτελεί αντικείμενο των ερευνών της Πολιτικής Επικοινωνίας τα τελευταία τριάντα τουλάχιστον χρόνια. Όπως παρατηρεί ο Νίκος Δεμερτζής, πρόκειται για μία σχέση ανταγωνιστικής συμβίωσης, υπό την έννοια ότι τα δύο μέλη της αλληλεξαρτώνται και ταυτόχρονα ανταγωνίζονται το ένα το άλλο (Δεμερτζής, 2000: 7). Η ισχυρή επιρροή των ΜΜΕ στο πολιτικό σύστημα και οι πολιτικές λειτουργίες που επιτελούν, έχει αναλυθεί από τον Harold Lasswell, ο οποίος θεωρεί ότι τα Μέσα: α) **επιτηρούν** το εσωτερικό και διεθνές περιβάλλον πληροφορώντας για τα γεγονότα και καθιστώντας αντικείμενα της δημοσιότητας ορισμένα κάθε φορά θέματα, β) **ερμηνεύουν** το νόημα των γεγονότων προβάλλοντας τις αιτίες που τα προκάλεσαν και διατυπώνοντας «τους ορισμούς της κατάστασης», γ) **επιτελούν μία διαδικασία κοινωνικοποίησης**, ιδίως των νέων, διαχέοντας τις αξίες και αντιλήψεις της πολιτικής κουλτούρας.

Οι αλλαγές στη σχέση των πολιτών με την πολιτική και τα κόμματα, αλλά και οι μεγάλες τεχνολογικές εξελίξεις, έχουν ενισχύσει τον ρόλο των ΜΜΕ στο πολιτικό σύστημα, έτσι ώστε ήδη από τη δεκαετία του 1990 να γίνεται λόγος για την «αμερικανοποίηση» ή τον εξαμερικανισμό της πολιτικής, με την έννοια ότι για τον σχηματισμό πολιτικής γνώμης, την επιλογή ψήφου και τη διαμόρφωση πολιτικής συμπεριφοράς, τα ΜΜΕ, και ιδίως η τηλεόραση, διαδραματίζουν θεμελιώδη ρόλο (Δεμερτζής, 2000: 8, στο: Παπαθανασόπουλος, 2000: 12).

Σημαντικό ρόλο σε αυτές τις εξελίξεις διαδραμάτισε η ανάδυση της «*κουλτούρας των Μέσων (media culture) στο πλαίσιο της οποίας εικόνες, ήχοι και θεάματα υποβοηθούν στην παραγωγή του ιστού της καθημερινής ζωής, στην κυριαρχία του ελεύθερου χρόνου, τη διαμόρφωση των πολιτικών απόψεων και την κοινωνική συμπεριφορά, καθώς και την παροχή υλικού μέσα από το οποίο οι άνθρωποι διαμορφώνουν τις ταυτότητές τους...*» (Kellner, 1995: 1-2, στο: Παπαθανασόπουλος, 2000: 13). Η μεσοποιημένη εμπειρία αναδεικνύεται σε κυρίαρχο παράγοντα διαμόρφωσης ταυτοτήτων και διάρθρωσης των κοινωνικών σχέσεων στην εποχή της νεωτερικότητας (Giddens, 1991: 4-5, στο: Παπαθανασόπουλος, 2000).

Η μεσοποίηση της κουλτούρας, σε συνδυασμό με διεργασίες και δομικές μεταβολές στο πεδίο των πολιτικών κομμάτων, οδήγησε στη σύγχρονη κατάσταση που αποκαλείται *μεσοποίηση της πολιτικής* και έχει σημαντικές επιπτώσεις στο πολιτικό σύστημα. Η ενίσχυση της επικοινωνιακής διάστασης της πολιτικής ευνοείται τα τελευταία χρόνια και από την αποδυνάμωση της κομματικής ζωής και την περιθωριοποίηση των κομματικών μελών, καθώς και από την απομάκρυνση των πολιτών από τα κόμματα και από την άμβλυνση των παραδοσιακών ταύτισεων.

Μέσα στο παραπάνω πλαίσιο, τα ΜΜΕ, δημόσια και ιδιωτικά, καλύπτουν τα κενά που δημιουργούνται στην επικοινωνία των πολιτικών με το εκλογικό σώμα, καταλαμβάνοντας έναν *νέο χώρο δημοσιότητας* και διαμεσολαβώντας μεταξύ των πολιτικών ελίτ και του πολιτικού σώματος. Πολλοί ερευνητές και ερευνήτριες του πεδίου της Επικοινωνίας έχουν επισημάνει τη συνεχώς αυξανόμενη σημασία της *επικοινωνιακής διάστασης της πολιτικής*. Η επικοινωνία αποκτά όλο και πιο σημαντικό ρόλο στην πολιτική δράση και κομματική πρακτική, με βαρύνοντα ρόλο κατά τις προεκλογικές περιόδους, αλλά και σε άλλες εκφάνσεις του πολιτικού πράττειν, ιδίως εκείνων της ανίχνευσης των κοινωνικών αιτημάτων και της προβολής των πολιτικών πρωτοβουλιών. Η αυξανόμενη πολιτική πρόσδεση στην επικοινωνία, ως κυρίαρχη διαμεσολαβητική συνιστώσα μεταξύ πολιτών και πολιτικών, αντιστοιχεί στο φαινόμενο της μεσοποίησης (mediatization) της πολιτικής (Κουντούρη, 2010: 58).³⁴

Σε αυτό το σημείο ανακύπτουν ερωτήματα σχετικά με τη λογική των Μέσων. Ο τρόπος με το οποίο τα Μέσα διαμεσολαβούν τις πολιτικές λειτουργίες, συνδέεται με τα ιδιαίτερα στοιχεία της λογικής τους (Θεωρία του Μέσου - Medium Theory).³⁵

Το παράδειγμα της τηλεόρασης είναι χαρακτηριστικό. Έχει συμβάλει καθοριστικά στην θεματοποίηση της πολιτικής, έχει προσαρμόσει εν τέλει την πολιτική στη γραμματική της και έχει μετατρέψει τον πολιτικό λόγο σε θέαμα (Παπαθανασόπουλος, 2000: 17). Αποτέλεσμα αυτών των εξελίξεων είναι η χρήση όλων και πιο εξειδικευμένων επικοινωνιακών μεθόδων στην πολιτική πράξη. Οι προεκλογικές πολιτικές εκστρατείες ανατίθενται σε ειδικούς της επικοινωνίας, όμως, στις περισσότερες περιπτώσεις, το αποτέλεσμα είναι «ο *θρίαμβος της λογικής των Μέσων σε βάρος της λογικής των πολιτικών*» (McQuail, 1997: 561). Όλο και περισσότερο οι προεκλογικές εκστρατείες μοιάζουν με διαφήμιση, με δημόσιες σχέσεις ή μάρκετινγκ, παρά με παραδοσιακά πολιτική διαδικασία όπου μετρούν τα επιχειρήματα και η κριτική σκέψη. Οι πολιτικοί θεσμοί έχουν ιδιαίτερα επηρεαστεί από τη γραμματική των Μέσων, επειδή οι πολιτικοί και οι σύμβουλοί τους ακολουθούν τη γραμματική και τον χρονισμό της μαζικής επικοινωνίας (Παπαθανασόπουλος, 2000: 19).

Ένα παράδειγμα

Ο Neil Postman θεωρεί ότι η κουλτούρα της τηλεόρασης σηματοδοτεί μια βαθιά μεταβολή στον πολιτισμό, ο οποίος έχει μεταβληθεί «σε μία *τεράστια αρένα επιχειρήσεων θεαμάτων*» (Postman, 1985: 80, στο: Παπαθανασόπουλος, 2000: 16). Οι επιπτώσεις στο επίπεδο της Πολιτικής Επικοινωνίας ανάγονται στην υποχώρηση της άμεσης επικοινωνίας και της

34 Αναφέρουμε ενδεικτικά μία σειρά μελετών Πολιτικής Επικοινωνίας που εστιάζουν στις σύγχρονες τάσεις των σχέσεων ΜΜΕ και πολιτικών κομμάτων: Meyer, T. & Hinchman, L. (2008), *Από τη δημοκρατία των κομμάτων στη δημοκρατία των ΜΜΕ*, Αθήνα: Πολύτροπον, Gerstle, J. (2008), *La communication politique*, Paris: Armand Colin, Mazzoleni, G. & Schulz, W. (1999), "Mediatization of politics: A challenge for Democracy?", *Political Communication*, 16, Negrine, R. Manchini, P. Holtz- Bacha, C. & Papathanasopoulos, S. (2007), *The professionalization of Political Communication, Changing Media, Changing Europe*, 3, Intellect, στο οποίο αναλύεται η ελληνική περίπτωση από τον St. Papathanasopoulos, "Political Communication and Professionalisation in Greece". Για μια εκτενή επισκόπηση των σχετικών θεωριών και παρουσίαση των σύγχρονων εξελίξεων και στοιχείων της ελληνικής περίπτωσης βλ. Κουντούρη, Φ. (2010), «Η επικοινωνιακή διάσταση της πολιτικής. Η διαμόρφωση του κομματικού σκηνικού υπό την κυριαρχία των ΜΜΕ στον δημόσιο χώρο», *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 35, Αθήνα: Θεμέλιο.

35 Βλ. αναλυτική παρουσίαση της Θεωρίας του Μέσου στο: Παπαθανασόπουλος, Στ. (2000), *ό.π.*, σελ. 12 κ.ε.

κριτικής σκέψης σε όφελος της θεαματικότητας και της επιδοκμασίας, μέσω των χειροκροτημάτων. Δίνει ένα παράδειγμα αυτής της μεταβολής: Το 1854 διεξήχθη μια πολιτική συζήτηση στο Ιλινόις μεταξύ των πολιτικών Αβραάμ Λίνκολν και Στήβεν Ντάγκλας, η οποία διήρκεσε επτά ώρες. Ο αδυσώπητος τηλεοπτικός χρόνος σήμερα δεν θα επέτρεπε, για την ακρίβεια θα ήταν αδιανόητο, να παρακολουθήσουμε μία τηλεοπτική αντιπαράθεση δύο πολιτικών επί επτά ώρες (μία ώρα είναι η συνήθης διάρκεια τέτοιων αναμετρήσεων).

Οι επικοινωνιακές στρατηγικές και τεχνικές έχουν καταστεί τόσο σημαντικές για την πολιτική διαδικασία, ώστε πολλές από τις παραδοσιακά κομματικές λειτουργίες έχουν εκχωρηθεί σε ειδικούς της επικοινωνίας. Οι δομές των κομμάτων έχουν αναμφίβολα επηρεαστεί από αυτές τις μεταβολές, κατά τρόπο τέτοιο, ώστε μεταφέρονται λειτουργίες από το εσωτερικό στο εξωτερικό χώρο των επαγγελματιών. Όπως σημειώνει ο Παπαθανασόπουλος (2000: 25), η μεταφορά αυτή αφορά ιδίως:

- την **εκτελεστική** λειτουργία (παραγωγή τηλεοπτικών διαφημίσεων, έρευνες δημοσκοπήσεων, παραγωγή σελίδων στο διαδίκτυο),
- την **οργανωτική** λειτουργία (διεύθυνση της προεκλογικής εκστρατείας από συμβούλους),
- τον **σχεδιασμό της στρατηγικής** πάνω στα διάφορα πολιτικά ζητήματα.

Η μεταφορά αυτή, εξουσιών και πολιτικών αρμοδιοτήτων από το κόμμα στους επαγγελματίες με επικοινωνιακές δεξιότητες, έχει αναπτυχθεί περισσότερο στις ΗΠΑ (από εκεί προκύπτει και ο όρος «εξαμερικανισμός» της πολιτικής), ενώ στην Ευρώπη οι σύμβουλοι επικοινωνίας βρίσκονται «κοντά» στις κομματικές δομές. Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι η χρήση τεχνικών αξιοποίησης επικοινωνιακών δεξιοτήτων, είτε εντός είτε εκτός του κόμματος, απαντάται κυρίως στα μεγάλα κυβερνητικά κόμματα, χωρίς ωστόσο να αποκλείεται και σε κόμματα της Αριστεράς. Οι βασικές επιπτώσεις της μεσοποίησης περιλαμβάνουν επίσης και την αξιοποίηση των *επικοινωνιακών πόρων* εντός του κομματικού πεδίου. Η πρόσφατη ελληνική εμπειρία πολιτικής δημοσιότητας αναφέρεται στην ανάδυση *άτυπων ηγετικών επικοινωνιακών ομάδων* με αυξημένες αρμοδιότητες χάραξης πολιτικής (περίπτωση «πρωινού καφέ»), καθώς και στην ανάδειξη σε καίριες πολιτικές θέσεις προσώπων με τεκνογνωσία του μιντιακού πεδίου (Κουντούρη, 2010 :59).

Η επαγγελματοποίηση της πολιτικής και οι μεταβολές στις δομές των σύγχρονων πολιτικών κομμάτων, έχουν αναλυθεί διεξοδικά από τους πολιτικούς επιστήμονες (Katz & Mair, 1995). Ο Μιχάλης Σπουρδαλάκης (2003), υιοθετώντας το θεωρητικό μοντέλο του P. Mair για το κόμμα καρτέλ, επισημαίνει ότι: « ... ο πολιτικός και στρατηγικός σχεδιασμός ο οποίος, για τις προηγούμενες φάσεις του κομματικού φαινομένου, ήταν το αποτέλεσμα διαβουλεύσεων των ηγετικών στελεχών καθίσταται σταδιακά αντικείμενο των τεκνοκρατών των διαφημιστικών εταιρειών».

Η **επικοινωνιακή λογική θριαμβεύει διπλά**, τόσο στο επίπεδο της ενίσχυσης της λογικής του θεάματος και της επικοινωνίας στην σφαίρα της πολιτικής δραστηριότητας των κομμάτων, όσο και της ενίσχυσης του ρόλου των ΜΜΕ στο πολιτικό και κοινωνικό σύστημα.

Τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας έχουν αναγορευθεί σε κυρίαρχους φορείς δημόσιου λόγου, αναπαραστάσεων και αντιλήψεων επιδρώντας στο πολιτικό πεδίο σε τέτοιο βαθμό, ώστε γίνεται λόγος για μετάβαση από τη *δημοκρατία των κομμάτων στη δημοκρατία των ΜΜΕ* (Mey-er & Hinchman, 2008).

Η πίστη στην αποτελεσματικότητα της μιντιακής εξουσίας πηγάζει από το γεγονός ότι οι δημοσιογράφοι προβάλλουν το πρόταγμα της διαμόρφωσης και εκπροσώπησης της κοινής γνώμης. Η εκπροσώπηση του κοινωνικού από την μιντιακή εξουσία αποτυπώνεται στα ποσοστά τηλεθέασης και αναγνωσιμότητας, τα οποία συνηγορούν στην αναγνώριση του πεδίου των ΜΜΕ, ως κυρίαρχου διαμεσολαβητή μεταξύ πολιτών και πολιτικής εξουσίας.

Οι Νέες Τεχνολογίες έχουν διαμορφώσει ένα τοπίο το οποίο χαρακτηρίζεται από τον «πολλαπλασιασμό των βασικών Μέσων Επικοινωνίας, το πλήθος των επικοινωνιακών εκπομπών, από μία πανταχού παρουσία των μέσων και την ταχύτητα αποστολής των μηνυμάτων τους» (Blumler & Kavanagh, 1999, στο: Παπαθανασόπουλος, 2000: 29). Η νέα αυτή περίοδος ορίζεται από τους Blumler και Kavanagh ως «η τρίτη περίοδος της πολιτικής επικοινωνίας».

Η ευρύτατη χρήση του διαδικτύου χαρακτηρίζει αυτήν την νέα εποχή, κομίζοντας προκλήσεις και δυνατότητες, αλλά και εγείροντας κριτικές αμφισβητήσεις. Παρά την κριτική που έχει ασκηθεί στη χρήση των ηλεκτρονικών υπολογιστών ότι «οδηγούν σε μία σταδιακή εξατομίκευση της κοινωνίας» (Παπαθανασόπουλος, 2000: 30) και ότι «συμβάλλουν σε υποβάθμιση της πολιτικής συμμετοχής και σε παθητικότητα των δρώντων υποκειμένων της πολιτικής» (Meyhew, 1997, στο: Παπαθανασόπουλος, 2000: 30), προσφέρει μεγάλες δυνατότητες αμφίδρομης επικοινωνίας, ενημέρωσης, έκφρασης και διάδοσης των μηνυμάτων. Παρά το γεγονός ότι ελλοχεύει πάντοτε ο κίνδυνος της επιβολής «της ρητορικής της παρουσίας» επί των ουσιαστικών πολιτικών προτάσεων και του κατακερματισμού του κοινού, η διεύρυνση και εμπάθυνση του δημοκρατικού προτάγματος παραμένει ένα προς εκπλήρωση στοίχημα για όλους τους ενεργούς πολίτες, γυναίκες και άνδρες.

β. Νέες Δυνατότητες για την Προαγωγή της Ισότητας Εκστρατείες Ευαισθητοποίησης

Οι δυνατότητες των γυναικών, συμπεριλαμβανομένων και των Ελληνίδων, να υπερβούν τα εμπόδια που τίθενται για την είσοδό τους στην πολιτική, αφενός μεν η *ανισότητα λόγω φύλου*, αφετέρου δε οι σύγχρονες εξελίξεις στο πεδίο της πολιτικής (μεσοποίηση, προσωποποίηση της πολιτικής μέσω των κωδίκων του θεάματος), δεν είναι ανεξάρτητες από τις δυνατότητες συγκρότησης εναλλακτικών λόγων στο ευρύτερο κοινωνικό και πολιτικό πεδίο. Οι συνθήκες δυσπιστίας και απαξίωσης του πολιτικού συστήματος και της πολιτικής συνολικά, οι οποίες διαμορφώθηκαν ιδίως κατά την διάρκεια της πρόσφατης κρίσης, δημιουργούν ενδεχομένως επί πλέον δυσκολίες.

Η ανάπτυξη ενός συστηματικού και αξιόπιστου επιστημονικού προβληματισμού που επικεντρώνει στη διερεύνηση του επικοινωνιακού πεδίου με την οπτική του φύλου με τη συζήτηση θεωρητικών προτάσεων και εφαρμογή σε συγκεκριμένο εμπειρικό υλικό, μπορεί να συμβάλει στην επαναδιατύπωση της σχέσης Δημόσιος χώρος και Φύλο (Ψύλλα, 2019: 11).

Επισημαίνοντας την ιδιαίτερη βαρύτητα που αποδόθηκε στις συμβολικές και γνωστικές διεργασίες, η σύγχρονη συζήτηση για το Φύλο και την Πολιτική, λαμβάνει υπ' όψη της: α) το φύλο ως δυναμική έννοια μεταβαλλόμενη με βάση ιστορικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα, και β) την νέα εννοιολόγηση της δημόσιας σφαίρας, όπως προτείνεται από τον ύστερο Habermas. Η φεμινιστική έμφαση στον πατριαρχικό χαρακτήρα της δημόσιας σφαίρας επηρέασε τον φιλόσοφο ως προς την αναθεώρηση της έννοιας της μίας ενιαίας δημόσιας σφαίρας μέσα από την αναφορά στον «βιωμένο κόσμο» (Habermas, 1998, στο: Ψύλλα, 2009: 16). Ο ανακαθορισμός των ορίων δημοσίου και ιδιωτικού, το τι περιλαμβάνεται σε κάθε έναν χώρο και ποιος θέτει τα όρια των δύο χώρων, αναδεικνύεται πλέον ως ζήτημα σχέσεων εξουσίας.

Οι γυναίκες έχουν πραγματοποιήσει τολμηρά βήματα διάβασης αυτών των ορίων, όχι χωρίς κόστος όπως είδαμε και στα σχετικά παραδείγματα, και η όλη διαδικασία βρίσκεται σε εξέλιξη.

Η αριθμητική παρουσία των γυναικών στα έδρανα του Κοινοβουλίου δε φαίνεται αρκετή για να αποτρέψει έμφυλες διακρίσεις εις βάρος τους. Η Βουλή που προήλθε από τις πρόσφατες Εθνικές Εκλογές (17/06/2012), εμφανίζει ιστορικό υψηλό 21% με 63 βουλευτίνες (βουλευτρίες; Βουλευτές; η αμχανία των λέξεων προδίδει την αμχανία της σχέσης γυναίκες και δημόσια εξουσία, όπως αποτυπώνεται στην γλώσσα).³⁶

Ωστόσο, από την αρχή της τρέχουσας βουλευτικής περιόδου καταγράφονται περιστατικά σεξιστικών συμπεριφορών εις βάρος γυναικών βουλευτών όλων των χώρων, που κάθε άλλο παρά παραπέμπουν σε κατάργηση των έμφυλων διακρίσεων στον χώρο της πολιτικής. Απαξιωτικά σχόλια και συνεχείς αναφορές στην ηλικία (!) γυναίκας βουλευτού κατά τη διάρκεια συνεδρίασης Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, παρατήρηση του Προεδρεύοντος του Σώματος σχετικά με την ενδυματολογική επιλογή άλλης γυναίκας βουλευτού, επιθετικότητα, ύβρεις και χειροδικία από τηλεοράσεως εις βάρος δύο ακόμη γυναικών βουλευτών από άνδρα «συνάδελφό» τους, συνιστούν φαινόμενα ανησυχητικά, τα οποία εκτιμώ ότι εκφράζουν ανοικτά τη δυσανεξία ορισμένων για την ανάληψη πολιτικών ρόλων από γυναίκες. Σε καμιά από αυτές τις περιπτώσεις δεν υπήρξε κριτική επί των απόψεων ή των θέσεων των κομμάτων τις οποίες εξέφραζαν οι γυναίκες πολιτικοί, αλλά η κριτική επιχειρούσε να τις θίξει και να τις ελέγξει ως γυναίκες προκειμένου όμως να τις εξουδετερώσει ή να τις μειώσει πολιτικά. Η ανάληψη πρωτοβουλιών αλληλεγγύης ανεξάρτητα από κομματική ένταξη από τις ίδιες τις γυναίκες βουλευτές για τη δημόσια αποδοκιμασία τέτοιων συμπεριφορών προς τις συναδέλφους τους, θεωρούμε ότι θα ήταν μία επιβαλλόμενη πρώτη μορφή αντίδρασης. Επιπλέον, θεωρούμε ότι επικοινωνιακές πρακτικές όπως οι παρακάτω, μπορούν να προάγουν την ισότητα και να αντιταχθούν στις έμφυλες διακρίσεις στη δημόσια σφαίρα και στον χώρο της πολιτικής:

Η αξιοποίηση του ευρωπαϊκού κεκτημένου στον χώρο της Νομοθεσίας της Ισότητας (Οδηγίες, Ψηφίσματα, Αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου) είναι μία σημαντική παράμετρος συμπλήρωσης και διόρθωσης των εθνικών πολιτικών, εκεί όπου αποδεικνύονται ανεπαρκείς στον χώρο της πολιτικής και της επικοινωνίας. Τα παραδείγματα που παραθέσαμε σε προηγούμενες ενότητες της μελέτης μας (Ψήφισμα Α2-95/87 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Έκθεση της Αρχής Ισότητας της Κυπριακής Δημοκρατίας), παρέχουν ένα σοβαρό και έγκυρο πλαίσιο δεοντολογίας σχετικά με την εφαρμογή των αρχών της έμφυλης ισότητας στο χώρο των Μέσων.

Η δυνατότητα **θετικών δράσεων**, η οποία όπως είδαμε έχει κατοχυρωθεί και συνταγματικά, είναι επίσης παράγοντας ενθαρρυντικός. Εκστρατείες ευαισθητοποίησης οι οποίες πρόβαλαν με σοβαρό και πειστικό τρόπο τη σημασία της εκλογής ικανού αριθμού γυναικών βουλευτών, είχαν επιτυχία και θα μπορούσαν να ληφθούν υπόψη ως παραδείγματα καλών πρακτικών.

Αναφέρουμε ως παραδείγματα τις Εκστρατείες ευαισθητοποίησης στις Εκλογές του 2004 για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στο πλαίσιο του Προγράμματος: «Ίση Συμμετοχή στα Κέντρα Λήψης Αποφάσεων. Γυναίκες στην Καρδιά της Ευρώπης»:

- Η Εκστρατεία του Κέντρου Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ) περιελάμβανε: α) διανομή έντυπου (φυλλαδίου) σε μεγάλες πόλεις και ηλεκτρονική αποστολή του, β) μετάδοση ραδιοφωνικού μηνύματος, γ) μετάδοση τηλεοπτικού μηνύματος, ως κοινωνικών

36. Βλ. επίσης: Χιωτάκη, στο: Ψύλλα, 2009, *ό.π.*, σελ. 71-99.

μηνυμάτων τα οποία εγκρίθηκαν από το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης, δ) δημοσίευση νέας ιστοσελίδας στο δικτυακό τόπο του ΚΕΘΙ. Βασικά συνθήματα των μηνυμάτων ήταν: «*Νέα πορεία πλεύσης. Γυναίκες στα κέντρα λήψης αποφάσεων*» και «*Δώστε νέα αξία στην πολιτική! Ψηφίστε πολλές γυναίκες παντού!*»

- Η Εκστρατεία του Ιδρύματος για τις γυναίκες της Ουγγαρίας (MONA), έχοντας να αντιμετωπίσει την απροθυμία των γυναικών του εκλογικού σώματος να ψηφίσουν, επικεντρώθηκε στη σημασία της χρήσης της ψήφου τους με το σύνθημα: «*Εάν δεν ψηφίσετε, θα αποφασίσουν άλλοι για σας. Ψηφίστε υπέρ των ίσων ευκαιριών στις 13 Ιουνίου*». Το ίδρυμα MONA κινήθηκε επίσης προς την κατεύθυνση ενθάρρυνσης των γυναικών ώστε να έλθουν σε επαφή με τις εκλεγμένες υποψήφιες και να ζητήσουν από τους Ευρωβουλευτές την εφαρμογή των Οδηγιών και Αποφάσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με την εφαρμογή της αρχής της Ισότητας των φύλων.
- Η Εκστρατεία της Συνηγορίας της WAD στη Βουλγαρία για τη συμμετοχή των γυναικών στα τοπικά συμβούλια και το Εθνικό κοινοβούλιο. Στην περίπτωση αυτή διαμορφώθηκε ένα δίκτυο με εθνικό εταίρο την WAD και για τον συντονισμό επτά γυναικείων βουλγαρικών Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων. Το δίκτυο εστίασε σε διαδικασίες εκπαίδευσης και κατάρτισης των πολιτών, σε τοπικές εκδηλώσεις, σε επιμόρφωση των ψηφοφόρων, στη δημιουργία ομάδων ενδιαφερόντων και σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, όπως νεαρές γυναίκες που ψηφίζουν για πρώτη φορά, νεαρές μητέρες, άνεργες, αγρότισσες, γυναίκες από μειονότητες, ηλικιωμένες και γυναίκες με αναπηρία. Ένα σημαντικό στοιχείο σε αυτήν την καμπάνια είναι η ενημέρωση σχετικά με τον τρόπο που ζητούνται ευθύνες από τους/τις υποψήφιους/ες.

γ. Δημιουργία Έργων Πολιτισμού

Ο τομέας του Πολιτισμού και της καλλιτεχνικής δημιουργίας αποτελεί, όπως είδαμε και στις προηγούμενες ενότητες, κρίσιμο πεδίο για τη διάχυση προοδευτικής κουλτούρας σε όλον τον πληθυσμό σχετικά με τα ζητήματα της ισότητας.

Στο «Εθνικό Πρόγραμμα για την Ουσιαστική Ισότητα των Φύλων 2010-2013» της Γενικής Γραμματείας Ισότητας των Φύλων, προβλέπεται η «Ενίσχυση της Πολιτιστικής Δημιουργίας που προωθεί την Ισότητα των φύλων» (Έργο 14). Σύμφωνα το κείμενο του Προγράμματος, το Έργο στοχεύει στην ενίσχυση και διεύρυνση του ρόλου της Κοινωνίας των Πολιτών και της πολιτιστικής ιδιότητας του πολίτη (cultural citizenship), ιδιαίτερα των γυναικών, την παραγωγή και πρόσληψη της τέχνης (κινηματογράφος, ντοκιμαντέρ, θέατρο, λογοτεχνία, μουσική, φωτογραφία, εικαστικά κ.λπ.) σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο. Ως μέσα για την εκπλήρωση των παραπάνω στόχων προβλέπονται μεταξύ άλλων:

- Η ενίσχυση της πολιτιστικής δημιουργίας ανδρών και γυναικών σε θέματα που αφορούν την ισότητα των φύλων και τα θεμελιώδη δικαιώματα των γυναικών.
- Η διοργάνωση φεστιβάλ καλλιτεχνικών εκδηλώσεων.
- Η εκπόνηση μελετών για τη διάσταση του φύλου στα καλλιτεχνικά επαγγέλματα, καθώς και για ζητήματα που αφορούν τη συμμετοχή των γυναικών στα Επιμελητήρια, συλλόγους και τους κρατικούς καλλιτεχνικούς θεσμούς.
- Η υποστήριξη κοινωνικά ευπαθών ομάδων τόσο για την πρόσληψη της τέχνης, όσο και για την καλλιτεχνική τους έκφραση.

Για όλες τις παραπάνω δράσεις προβλέπεται η συνεργασία της Γενικής Γραμματείας Ισότητας των Φύλων με μία σειρά πολιτιστικών φορέων. Δυστυχώς το Έργο αυτό δεν υλοποιήθηκε τελικά, παρά την ύπαρξη μεγάλου ενδιαφέροντος και την υποβολή σχετικών προτάσεων από γυναίκες και άνδρες καλλιτέχνες, λόγω σχετικής κυβερνητικής απόφασης. Ωστόσο, η ένταξή του στο Εθνικό Πρόγραμμα της Γραμματείας Ισότητας των Φύλων, αποτελεί ένα σημαντικό βήμα για την προώθηση της ισότητας στον τομέα του πολιτισμού. Η σημασία του παράγοντα της πολιτισμικής δημιουργίας επιβάλλει την ενεργοποίηση παρόμοιων δυνατοτήτων στο άμεσο μέλλον.

Παραδείγματα Κινηματογραφικής δημιουργίας

Α. Γυναίκες δημιουργοί στον Κινηματογράφο της Μεταπολίτευσης

Όπως είχα την ευκαιρία να τονίσω και σε παλαιότερες μελέτες (Αθανασάτου 2002: 2 και 2007: 128), στα τέλη της δεκαετίας του 1970 έως τα μέσα της δεκαετίας του 1980, καταγράφεται, στο πλαίσιο του νεωτερικού ρεύματος που ονομάστηκε Νέος Ελληνικός Κινηματογράφος (ΝΕΚ), η ύπαρξη μιας *γυναικείας σφαίρας*. Η αναβαθμισμένη πολιτική συμμετοχή των γυναικών στους αγώνες για τη δημοκρατία και η ακμή του φεμινιστικού κινήματος, έδωσαν πεδίο δημοσιότητας και δημόσιο βήμα στην ανάδειξη στοιχείων του γυναικείου ζητήματος στο κέντρο του προβληματισμού. Η γυναίκα σαν υποκείμενο της αφήγησης -εικόνα, ηθοποιός, χαρακτήρας-, αλλά και η δυναμική εμφάνιση γυναικών δημιουργών, υποκειμένων που καθορίζουν οι ίδιες το βλέμμα της κάμερας, όρισαν ένα νέο πεδίο του ελληνικού κινηματογράφου με σημαντική κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική διάσταση. Η Πόπη Αλκουλή, η Αλίντα Δημητρίου, η Αντουανέττα Αγγελίδη, η Κλεώνη Φλέσσα, η Γκαίη Αγγελή, η Μαρία Γαβαλά, με κορυφαίες εκπροσώπους τις πρόωρα χαμένες Φρίντα Λιάππα και Τώνια Μαρκετάκη, κατέθεσαν εκείνη την περίοδο αξιόλογα δείγματα ταινιών ανάδειξης της έμφυλης καταπίεσης και αναζήτησης γυναικείου λόγου.

Η διαχείριση της διαμάχης για την ταυτότητα έγινε -εκ των πραγμάτων- υπόθεση κυρίως των γυναικών, οι οποίες εισήγαγαν μια εντελώς νέα θεματολογία και οπτική, χωρίς να λείπουν και τα αξιόλογα εγχειρήματα παρέμβασης στην καλλιτεχνική γλώσσα, επηρεάζοντας εμφανώς και το έργο ανδρών δημιουργών (Νίκος Βεργίσης, Κώστας Φέρρης). Ταινίες όπως οι: «Τιμή της αγάπης» της Τώνιας Μαρκετάκη (1984), «Παραλλαγές» της Αντουανέττας Αγγελίδη (1977), «Οι γυναίκες σήμερα» της Πόπης Αλκουλή, «Οι δρόμοι της αγάπης είναι νυχτερινοί» της Φρίντας Λιάππα (1981), αλλά και η «Ρεβάνς» του Νίκου Βεργίση (1982), εκφράζουν την αμφισβήτηση της έμφυλης καταπίεσης, προβάλλουν νέα θετικά γυναικεία πρότυπα και παρουσιάζουν τις μεταβολές που επήλθαν στο σύστημα σχέσεων των φύλων στην ελληνική κοινωνία. Αποτιμώντας αυτά τα έργα σήμερα -εκ των υστέρων- από τη σκοπιά της φεμινιστικής φιλικής κριτικής θεωρίας, εκτιμούμε ότι συνέβαλαν στις διεργασίες χειραφέτησης της ελληνικής κοινωνίας εκείνη την περίοδο, και παραμένουν μέχρι σήμερα επίκαιρα σε χρήσεις ευαισθητοποίησης και επιμόρφωσης.

Β. Η μαρτυρία της κινηματογραφικής εικόνας για το ζήτημα του trafficking

Στο πλαίσιο του σύγχρονου ελληνικού Κινηματογράφου, έχουμε εντοπίσει ορισμένες ταινίες που διαφοροποιούνται από τον σεξιστικό λόγο των Μέσων Ενημέρωσης αλλά και την λογική της κοινωνικής ανοχής σε πρακτικές που προσβάλλουν συνολικά το γυναικείο φύλο και εθίζουν το σύνολο των πολιτών, ανδρών και γυναικών, στην κοινωνική υποτίμησή του (Αθανασάτου, 2012: 222).

Οι ταινίες αυτές αποτελούν κριτικό κοινωνικό λόγο στο ζήτημα του trafficking, της διεθνούς σωματεμπορίας με σκοπό τη σεξουαλική και εργασιακή εκμετάλλευση των γυναικών, το οποίο γνώρισε από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 μεγάλη άνθιση στη χώρα μας, σηματοδοτώντας συνολική οπισθοδρόμηση στα ζητήματα που αφορούν την ισότητα των φύλων. Κινηματογραφικές δημιουργίες όπως: «Ένας λαμπερός ήλιος» του Βασίλη Λουλέ (2000), «Ο δρόμος προς τη Δύση» του Κυριάκου Κατζουράκη (2003), «Νανούρισμα» της Γιάννας Αμερικάνου (2009), εντάσσονται σε αυτήν την κατηγορία προοδευτικών φιλικών κειμένων.

Έχοντας αναφερθεί διεξοδικά στις προηγούμενες Ενότητες στην ιδιαίτερη σημασία των ΜΜΕ στη διαμόρφωση των κοινωνικών αντιλήψεων και των έμφυλων στερεοτύπων, θεωρούμε πολύ ενδιαφέρουσα την ένταξη αυτού του πεδίου στο «Εθνικό Πρόγραμμα για την Ουσιαστική Ισότητα των Φύλων 2010-2013».

Ειδικότερα, στο Έργο με τίτλο: «Άρση στερεοτύπων στα ΜΜΕ» (Έργο 13), προβλέπονται συγκεκριμένες δράσεις όπως:

- Απονομή Βραβείου Ισότητας των Φύλων σε δημοσιογράφο που προωθεί θέματα ισότητας των φύλων (αντίστοιχες βραβεύσεις θεσπίζονται για κινηματογραφικά έργα και διαφημιστικά).
- Συνεργασία με αρμόδιους φορείς, όπως το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης, τη Δημόσια Ραδιοτηλεόραση και την Ένωση Ιδιωτικών Σταθμών εθνικής εμβέλειας.
- Συνεργασία με το Συμβούλιο Ελέγχου Επικοινωνίας για την επανεξέταση του Ελληνικού Κώδικα Διαφήμισης και Επικοινωνίας (2007) που θα λαμβάνει υπόψη την οπτική του φύλου.
- Συνεργασία με τη Γενική Γραμματεία Τύπου και Επικοινωνίας σχετικά με την εναρμόνιση της χώρας μας με την Οδηγία 2007/65/ΕΚ, αναφορικά με την άσκηση τηλεοπτικών δραστηριοτήτων με στόχο την συμπερίληψη ειδικής διάταξης για την ισότητα των φύλων.

Το παράδειγμα του «Μπόργκεν»

Στο δανέζικο σήριαλ «Μπόργκεν», που προβλήθηκε την περίοδο 2012-2013 και από την ΕΡΤ με μεγάλη απήχηση, μπορούμε να εντοπίσουμε μια σοβαρή προσπάθεια αλλαγής του προτύπου αναπαράστασης των γυναικών και ειδικότερα των γυναικών πολιτικών προς μία προοδευτική, χειραφετητική κατεύθυνση.

Κεντρικός χαρακτήρας η ηρωίδα -ενσαρκώνεται από την ηθοποιό Μπιργκίτε Νίλσεν- χαρισματική πολιτικός και ηγέτης ενός μικρού κόμματος της μετριοπαθούς αριστεράς. Αν και πρώην πρωθυπουργός, δεν αποδέχεται τη νέα θέση πρωθυπουργού που της προτείνεται σε μία κυβέρνηση συνεργασίας, όπου το κόμμα της είναι μειοψηφία. Η γυναίκα αυτή παρουσιάζεται να ζει μία απλή καθημερινή ζωή, κυκλοφορεί στην πόλη όπως όλοι οι πολίτες, συνοδεύει τα παιδιά της στο σχολείο και ασκεί με σοβαρότητα και δυναμισμό τα καθήκοντά της, διαπραγματευόμενη επί ίσοις όροις με τους άνδρες συναδέλφους της, όντας αποδεκτή και σεβαστή από όλους, συνδυάζοντας την πολιτική της δραστηριότητα με ποιοτικό τρόπο ζωής.

Ίσως αυτές ακριβώς οι επιλογές της και μάλιστα διαδιδόμενες από τη Δημόσια Τηλεόραση, να προκάλεσαν ειρωνικά σχόλια σε μεμονωμένους σχολιαστές («καταπονεί το νευ-

ρικό μου σύστημα» έγραψε γνωστός συγγραφέας και αρθρογράφος σε εφημερίδα), όμως η σειρά είχε τεράστια επιτυχία σε όποιες ευρωπαϊκές χώρες προβλήθηκε και έγινε επιτυχία και στην προβολή της στη χώρα μας. Η Άννα Δαμιανίδη παρατηρεί σχετικά: «Αλλά εντάξει έργο ήταν, κάτι σαν επιστημονική φαντασία. Ένας άλλος πλανήτης με πολλές ξανθιές που δεν είναι χαζές και διάφορα παράξενα».³⁷

Το τηλεοπτικό παράδειγμα του «Μπόργκεν» θεωρώ ότι προτείνει ένα θετικό πρότυπο πολιτικού που συμβαίνει να είναι γυναίκα, συμβάλλοντας στην κατασκευή μίας χειραφετητικής εικόνας και στην αναδιαπραγμάτευση των ορίων μεταξύ της δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσέγγιση του κεντρικού γυναικείου χαρακτήρα με βάση την έννοια του *ήθους*, όπως εξειδικεύεται από τον Soulez (2003, στο: Βώβου, 2009: 274). Η έννοια του *ήθους*, στον Αριστοτελικό και ρητορικό της ορισμό, θεωρείται στοιχείο που χαρακτηρίζει τον ομιλητή, τον λόγο του, την αποτελεσματικότητά του (Βώβου, 2009: 254). Ο Guillaume Soulez διακρίνει δύο δυναμικές σχετικά με την τηλεοπτική παρουσίασή του, δίνοντας έμφαση σε ένα σύνολο συναισθηματικών και ηθικών στοιχείων τα οποία συνθέτουν τη ταυτότητα και το ήθος του ομιλητή, εκφερόμενα στον δημόσιο λόγο.

37. Άννα Δαμιανίδη, «Από τη μία Δανία στην άλλη», Εφημερίδα των Συντακτών, 25/06/2013.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Οι γυναίκες υπήρξαν επί σειρά αιώνων στους ιστορικά γνωστούς ανθρώπινους πολιτισμούς η απαξιωμένη «ετερότητα», το «δεύτερο φύλο». Σημαντικό ρόλο στη δημιουργία ενός συστήματος αυστηρά ιεραρχημένων σχέσεων των φύλων διαδραμάτισαν, σε κάθε εποχή, οι ιδεολογικοί μηχανισμοί, οι πολιτισμικές προκαταλήψεις και τα επικοινωνιακά περιβάλλοντα. Όπως περιέγραψε το πρόβλημα η Σιμόν Ντε Μπωβουάρ, στο πλαίσιο της πατριαρχίας η γυναίκα ορίζεται ως το Αντικείμενο/Άλλος, αυτό που δεν είναι ο άνδρας. Το «γυναικείο» ορίζεται ως έλλειψη, το «ανδρικό» ως οικουμενικό. Η θεμελιώδης αυτή προκατάληψη καθόρισε και το μοντέλο σχέσης των γυναικών με τον δημόσιο χώρο. Ο αποκλεισμός των γυναικών από τη δημόσια σφαίρα και η περιχαράκωση τους στον βιολογικό τους ρόλο (διαδικασίες αναπαραγωγής, μητρότητα, ανατροφή παιδιών, φροντίδα οίκου), υπήρξε κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα επί μακρόν εδραιωμένη και αναπαραγόμενη στη γλώσσα, στις αναπαραστάσεις στις τέχνες, την ποίηση, την λογοτεχνία, τη θρησκεία, τους μύθους. Την πολιτισμική φύση της γυναικείας καταπίεσης ανέδειξε η προσέγγιση του κοινωνικού φύλου (gender κατά τον όρο της Gisela Bock), η οποία και σηματοδότησε κατά τη δεκαετία του 1980 μια νέα εννοιολόγηση του φύλου ως ιστορικής και πολιτισμικής κατασκευής.

Το δεύτερο κύμα του φεμινισμού κατά τις δεκαετίες 1960 και 1970 (στη χώρα μας με κάποια καθυστέρηση μετά την πτώση της δικτατορίας το 1974 και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980), συνδέθηκε με τους αγώνες των γυναικών για ισονομία και ισότιμη πρόσβαση στους κοινωνικούς και πολιτικούς θεσμούς, όσο και με τη ριζοσπαστική αναζήτηση μιας νέας γυναικείας ταυτότητας και κουλτούρας. Η στροφή προς την κουλτούρα αποτέλεσε μια σημαντική ιστορική φάση του γυναικείου κινήματος, όπου αναζητήθηκαν οι ρίζες της γυναικείας καταπίεσης με τη γένεση των πατριαρχικών προκαταλήψεων στο ασυνείδητο ανδρών και γυναικών. Τα εργαλεία της ψυχανάλυσης και της σημειολογίας κατέστησαν ικανές τις γυναίκες να αποκωδικοποιήσουν την πατριαρχική κουλτούρα, όπως εκφράστηκε στις κυρίαρχες πολιτισμικές αναπαραστάσεις και -κυρίως- στον κινηματογράφο. Το θεωρητικό ενδιαφέρον συνδυάστηκε με τον ριζοσπαστισμό του κινήματος για την απελευθέρωση των γυναικών, με σημείο σύγκλισης την ιδέα της χειραφέτησης των γυναικών από τον ρόλο του σεξουαλικού αντικειμένου.

Χαρακτηριστική και θεμελιακή ως προς το συγκεκριμένο θέμα, ήταν η συνεισφορά της φεμινίστριας θεωρητικού του κινηματογράφου Laura Mulvey. Σε άρθρο της που δημοσιεύθηκε το 1975, η Mulvey διατυπώνει τη θεμελιώδη υπόθεση ότι ο κλασικός κινηματογράφος αντανακλά, αποκαλύπτει ή εκμεταλλεύεται την κοινωνικά καθιερωμένη ερμηνεία της διαφοράς του φύλου, η οποία ελέγχει εικόνες, ερωτικούς τρόπους κοιτάγματος και θέαμα. Στο πλαίσιο των ασυνείδητων τρόπων με τους οποίους η πατριαρχική κοινωνία έχει δομήσει τη φιλική φόρμα και τους φιλικούς κώδικες, η γυναίκα κατασκευάζεται στον κλασικό κινη-

ματογράφο του Χόλλυγουντ ως «βλεπόμενο αντικείμενο» (“to be looked at”). Η Mulvey πρότεινε την καταστροφή της απόλαυσης που παράγεται από τις πατριαρχικές αναπαραστάσεις του κλασσικού κινηματογράφου και τη διερεύνηση της διαμόρφωσης μιας νέας εναλλακτικής αντιπατριαρχικής κουλτούρας και αισθητικής.

Με δεδομένο ότι, όπως έδειξε και η έρευνα της Lesley Abdela για το ΚΕΘΙ το 2005, η εσωτερίκευση των έμφυλων στερεοτύπων, προκαταλήψεων και συμπεριφορών αποτελεί βασικό αποτρεπτικό παράγοντα για την ενασχόληση των γυναικών με την πολιτική, η κατανόηση των μηχανισμών και των τρόπων μέσω των οποίων οι στερεοτυπικές κατασκευές του φύλου εγγράφονται στο ασυνείδητο, είναι μεγάλης σημασίας για την υπέρβαση του συγκεκριμένου περιοριστικού παράγοντα και την ενθάρρυνση της πολιτικής συμμετοχής των γυναικών. Με αυτήν την έννοια η κριτική φεμινιστική Θεωρία Κινηματογράφου αποτελεί ένα χρήσιμο και σημαντικό υπόδειγμα για όλες τις κοινωνικές αναπαραστάσεις του φύλου σε όλα τα πεδία της σύγχρονης ζωής. Η διαχρονική σημασία και επικαιρότητά της έχει αποδειχθεί και πάλι σήμερα με τη διάχυση της παγκόσμιας σεξουαλικής εικόνας της γυναίκας-αντικειμένου σε όλα τα Μέσα της παγκόσμιας πολιτιστικής βιομηχανίας (τηλεόραση, διαδίκτυο, ψηφιακές τεχνολογίες κ.λπ.).

Η συμβολική επιβάρυνση μιας ιδεώδους προσδοκώμενης θηλυκότητας συνοδεύει τις γυναίκες κάθε φορά που επιχειρούν να συμμετάσχουν σε ένα πεδίο εξουσίας. Η πρόσβαση στην εξουσία τοποθετεί τις γυναίκες σε μία κατάσταση διπλού δεσμού (double bind): Κινούνται μεταξύ ανδροπρέπειας και μη προσαρμοσμένων Άλλων (αφού κάθε πολιτική συμπεριφορά ορίζεται με βάση το ανδρικό πρότυπο ή ως απόκλισή του).

Το καθεστώς των έμφυλων διακρίσεων διαπερνούσε και την ίδια την έρευνα της Επικοινωνίας. Όπως χαρακτηριστικά έχει ειπωθεί από την ερευνήτρια των Μέσων Van Zoanen, πριν εμφανιστεί το γυναικείο κίνημα, όλα αυτά τα στερεότυπα των σεξουαλικών ρόλων στις αναπαραστάσεις έμοιαζαν με κάτι φυσικό και δεδομένο. Οι κινητοποιήσεις που απέβλεπαν στον έλεγχο του περιεχομένου του επικοινωνιακού μηνύματος, έθεταν ζητήματα σύνθεσης της διευθυντικής ομάδας του Μέσου, προβολής των φεμινιστικών ιδεών, διευκόλυνσης των εργαζόμενων γυναικών δημοσιογράφων, κ.λπ. Η διάκριση των φεμινιστικών προσεγγίσεων στα Μέσα αναφέρεται σε τρία είδη φεμινιστικού λόγου, αντίστοιχα των κυριότερων ιδεολογικών ρευμάτων: Φιλελεύθερο, Ριζοσπαστικό και Σοσιαλιστικό. Προτάσεις όπως: χρήση μη σεξιστικής γλώσσας, διδασκαλία επαγγελματικής δεοντολογίας στις Σχολές Δημοσιογραφίας, ενημέρωση δημοσιογράφων και παρουσιαστών για τα στερεότυπα και τις επιδράσεις τους, αντιστοιχούν στην Φιλελεύθερη Προσέγγιση.

Η ανάδειξη των ζητημάτων έμφυλης βίας, κακοποίηση, πορνογραφία, παράνομη διακίνηση και σεξουαλική εκμετάλλευση (trafficking) γυναικών, αλλά και η δημιουργία και ανάπτυξη Μέσων Επικοινωνίας των ίδιων των γυναικών στο πλαίσιο μιας αντίληψης αυτονομίας, με συλλογική ευθύνη και εθελοντική εργασία, ήταν στο κέντρο των ενδιαφερόντων του Ριζοσπαστικού Φεμινισμού.

Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι και στην Ελλάδα είχαμε μία αξιόλογη παραγωγή φεμινιστικών εντύπων και περιοδικών συνδεδεμένων με την ανάπτυξη του γυναικείου κινήματος κυρίως στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1980. Περιοδικά όπως η «Σκούπα για το Γυναικείο Ζήτημα», προσπάθειες όπως η Εκδοτική Ομάδα Γυναικών, και αργότερα το περιοδικό «Δίνη», σηματοδοτούν εγχειρήματα έκφρασης και άρθρωσης συγκροτημένου γυναικείου λόγου, των οποίων την ευθύνη ανέλαβαν ομάδες γυναικών ως πολιτικά υποκείμενα.

Θα πρέπει εξάλλου να υπογραμμίσουμε το ενδιαφέρον του Σοσιαλιστικού Φεμινισμού για την ιστορική θεώρηση του γεγονότος ότι ο καπιταλισμός εκμεταλλεύθηκε την ασθενέστερη και υποδεέστερη κοινωνική θέση των γυναικών στην εργασία και την οικογένεια (απλήρωτη οικιακή εργασία στο σπίτι, φθινό εργατικό δυναμικό στην παραγωγή). Η διεκδίκηση θετικών διακρίσεων προτάθηκε ως μεταβατικό μέσο άρσης των ιστορικών ανισοτήτων οι οποίες έχουν διαμορφωθεί εις βάρος των γυναικών εξαιτίας ακριβώς της πολλαπλής επιβάρυνσής τους από τον έμφυλο καταμερισμό εργασίας .

Στις σύγχρονες συνθήκες παγκοσμιοποίησης είναι περισσότερο αναγκαία από ποτέ μία σύνθετη θεώρηση, η οποία θα λαμβάνει υπ' όψη της τόσο υλικές, όσο και πολιτισμικές συνθήκες. Η πολιτιστική διαχείριση των Νέων Τεχνολογιών της εικόνας έχει ορίσει μία νέα πραγματικότητα. Τα Μέσα και οι πολιτισμικές βιομηχανίες, όπως: η μουσική, η μόδα και η διαφήμιση, συνδέονται μεταξύ τους κατά τρόπο τέτοιο, ώστε οι σύγχρονες πολιτιστικές τάσεις να ενσωματώνονται άμεσα και ενιαία στους τομείς της παραγωγής και της κατανάλωσης, εξασφαλίζοντας τη μέγιστη κάλυψη των πηγών κέρδους. Στο πλαίσιο αυτό, όπως παρατηρούν οι Σαρικάκη και Τσαλίκη, η πολιτιστική διαχείριση των Νέων Τεχνολογιών της εικόνας οδηγεί αφενός μεν στην επιβολή ενός παγκοσμιοποιημένου πανοπτικού, και αφετέρου στη διάχυση της παγκόσμιας σεξουαλικής εικόνας. Όπως επισημαίνεται στις σχετικές μελέτες, το λαϊκό φαντασιακό στις χώρες της Δύσης κατακλύζεται από εικόνες της βιομηχανίας του σεξ, με αποτέλεσμα να έχει επέλθει κορεσμός μιας σειράς εικόνων και άμβλυση των ορίων απέναντι σε επιθετικές εικόνες σεξουαλικότητας στην καθημερινή κουλτούρα, στις εφημερίδες, στη διαφήμιση, στις εκπομπές και στη μόδα.

Το κατά πόσον είναι συνδεδεμένα σαν συγκοινωνούντα δοχεία, η υπερσεξουαλικοποιημένη εικόνα των δικτύων και άλλες μορφές της κοινωνικής ζωής, αποτυπώνεται σε πρόσφατη έρευνα (Fawcett Society, 2009). Ένα μεγάλο φάσμα τομέων από την «ποπ κουλτούρα» έως τους χώρους εργασίας και την πολιτική, αναπαράγουν και διαχέουν εικόνες του γυναικείου σώματος υπό το πατριαρχικό βλέμμα αντικειμενικοποίησης, το οποίο λειτουργεί ως σύγχρονο πανοπτικό.

Η δημιουργία και προβολή πολιτισμικών προϊόντων τα οποία προάγουν την αξία της έμφυλης ισότητας αποτελεί -μαζί με την Παιδεία- κρίσιμη δυνατότητα για τη διάχυση προοδευτικής κουλτούρας σε όλον τον πληθυσμό σχετικά με τα ζητήματα αυτά.

Η αξιοποίηση του ευρωπαϊκού κεκτημένου στον χώρο της νομοθεσίας της ισότητας (Οδηγίες, Ψηφίσματα, Αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου) είναι μία σημαντική παράμετρος συμπλήρωσης και διόρθωσης των εθνικών πολιτικών. Τα παραδείγματα που παρατίθενται σε αυτό το εγχειρίδιο (Ψήφισμα Α2-95/87 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Έκθεση της Αρχής Ισότητας της Κυπριακής Δημοκρατίας) παρέχουν ένα σοβαρό και έγκυρο πλαίσιο δεοντολογίας, σχετικά με την εφαρμογή των αρχών της έμφυλης ισότητας στον χώρο των Μέσων Ενημέρωσης.

Αντιμέτωπες με τα έμφυλα στερεότυπα, τις προκαταλήψεις, τις πολιτισμικές συμπεριφορές και τις θεσμικές διαδικασίες στους χώρους των κομμάτων και των παραδοσιακών Μέσων Ενημέρωσης αφενός, και τα νέα επικοινωνιακά περιβάλλοντα της παγκοσμιοποίησης αφετέρου, οι γυναίκες που συμμετέχουν ενεργά στην πολιτική διαδικασία είναι διπλά υπονομευμένες από επικοινωνιακή άποψη. Εγκλωβισμένες στο δίλημμα της «ανδροπρέπειας» ιδιαίτερα γυναικεία χαρακτηριστικά (σεξουαλικότητα, μητρότητα, ιδιωτική ζωή) θα πρέπει να παρουσιάσουν και να αναδείξουν τις πολιτικές ικανότητές τους σε ένα εχθρικό επικοινωνιακό περιβάλλον μιας «μεσοποιημένης πολιτικής», αντιμετωπίζοντας με επιτυχία τα εμπόδια και τις προκλήσεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αβδελά, Έ. (2002), *Δια λόγους τιμής. Βία, συναισθήματα και αξίες στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη.
- Abdela, L. (2005), *Επικοινωνιακές δεξιότητες για τις γυναίκες στην πολιτική. Ισότιμη συμμετοχή στα Κέντρα Λήψης Αποφάσεων. Γυναίκες στην καρδιά της Ευρώπης, Εγχειρίδιο Εκπαιδευτών/-τριών*, μτφρ. Γρ. Λάμπου, Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας.
- Αγκασενσκή, Σ. (2000), *Πολιτική των φύλων*, μτφρ. Μαίρη Φιλιππακοπούλου, Αθήνα: Πόλις.
- Αθανασάτου, Ι. (2013), «Trafficking γυναικών. Η Μαρτυρία της Κινηματογραφικής Εικόνας», στο: Κ. Σαρικάκη, Λ. Τσαλίκη (επιμ.), *Μέσα Επικοινωνίας, Λαϊκή Κουλτούρα και η Βιομηχανία του Σεξ*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σελ. 201-235.
- Αθανασάτου, Ι. (2003/2013), *Φεμινιστικές προσεγγίσεις στην Κινηματογραφική Αφήγηση. Παραδόσεις εαρινού εξαμήνου*, Αθήνα: Τμήμα Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και Διατμηματικό Πρόγραμμα Φύλου και Ισότητας Πανεπιστημίου Αθηνών.
- Αθανασάτου, Ι. (2007), «Ταυτότητες φύλου και αναπαραστάσεις. Από τη συγκρότηση των σημείων της αυτονομίας στη μη διχοτομική ταυτότητα», στο: Γ. Παπαγεωργίου (επιμ.), *Εμφυλιο μετασχηματισμοί/ Gendering Transformations*, Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης, σελ. 126-134.
- Αθανασάτου, Ι. (2001), *Ελληνικός Κινηματογράφος 1950-1967. Λαϊκή Μνήμη και Ιδεολογία*, Αθήνα: Εκδόσεις Finatex & Γραφείο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ενίσχυση της Οπτικοακουστικής παραγωγής.
- Αθανασάτου, Ι. (1995), Η επανεμφάνιση φεμινιστικών διεκδικήσεων στη μεταδικτατορική Ελλάδα και η άσκηση πολιτικών του κράτους. Μεταξύ παράδοσης και εκσυγχρονισμού, στο: Κ. Σπανού (επιμ.), *Κοινωνικές διεκδικήσεις και κρατικές πολιτικές*, Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 295-307.
- Αθανασάτου, Ι. (1987), «Ένα αδίκημα εκσυγχρονίζεται», στο: Δίνη, *Αφιέρωμα Βία Βιασμοί*, 2, σελ. 23-26.
- Αθανασίου, Α. (επιμ.) (2006), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, μτφρ. Π. Μαρκέτου, Μ. Μηλιώρη, Αι. Τσεκένης, Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος.
- Ang, I. & Hermes, J. (2001), «Φύλο και/στην κατανάλωση των Μέσων», στο: J. Curran & M. Gurvitch (επιμ.), *ΜΜΕ και Κοινωνία*, μτφρ. Δημήτρης Κίικιζας, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, σελ. 455-485.
- Βαρίκα, Ε. (1985), «Les femmes grecques face a la modernization institutionelle. Un feminisme difficile», *Les Tempes Modernes*, 41.
- Βαρίκα, Ε. & Σκλαβενίτη, Κ. (1981), *Η Εξέγερση αρχίζει από παλιά. Σελίδες από τα πρώτα βήματα του Γυναικείου Κινήματος*, Εκδοτική Ομάδα Γυναικών, Αθήνα.
- Barthes, R. (1979), *Μυθολογίες*, επιμ. Γ. Κρητικός, μτφρ. Κ. Χατζηδήμου, Ι. Ράλλη, Αθήνα: Εκδόσεις Ράππα.
- Barthes, R. (1988), *Εικόνα μουσική Κείμενο*, πρόλογος Γ. Βέλτσος, μτφρ. Γ. Σπανός, Αθήνα: Πλέθρον.
- Barrett, M. (1994), "Feminism's turn to culture", *Woman. A Cultural Review*, 1.
- Βερβενιώτη, Τ. (1994), *Η Γυναίκα της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*, Αθήνα: Οδυσσεάς.
- Berger, J. (1989), *Η Εικόνα και το Βλέμμα*, Αθήνα: Οδυσσεάς.
- Blumler, J. & Kavanagh, D. (1999) "The Third Age of Political Communication. Influences and Features", *Political Communication*, 16, 3, pp. 209-230.

- Bock, G. (1993), «Πέρα από τις διχοτομίες. Προοπτικές στην ιστορία των γυναικών», *Δίμη-Φεμινιστικό Περιοδικό*, 6, σελ. 55-83.
- Bourdieu, P. (2007), *Η ανδρική κυριαρχία*, μτφρ. Ε. Γιαννοπούλου, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Bourdieu, P. (1999), *Η ανδρική κυριαρχία*, Αθήνα: Στάχυ Αθήνα.
- Brandley, H. (2003), «Μεταβαλλόμενες κοινωνικές δομές. Τάξη και Φύλο», στο S. Hall, B. Gieben, (επιμ.), *Η διαμόρφωση της νεωτερικότητας*, μτφρ. Θ. Τσακίρης, Αθήνα: Σαββάλας.
- Brownmiller, S. (1975), *Against our will. Men, Women and the Rape*.
- Brunsdon, C. (1981), "Crossroads: Notes on Soap Opera", *Screen*, 22, pp. 32-37.
- Βώβου, Ι. (2009), «Από την προσωποποίηση της πληροφορίας στη διαφοροποίησης λόγω φύλου- Υπάρχει ένα γυναικείο δημοσιογραφικό ήθος τηλεοπτικής παρουσίας;» στο: Μ. Ψύλλα (επιμέλεια- εισαγωγή), *Δημόσιος χώρος και φύλο*, Αθήνα: Τυπωθήτω- Γ. Δαρδανός, σελ. 249-274.
- Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων (2010), *Εθνικό πρόγραμμα για την ουσιαστική ισότητα των φύλων 2010-2013*, Αθήνα.
- Creedon, P. (ed.) (1989), *Women in Mass Communication. Challenging gender values*, London: Sage.
- Curran, J. & Gurevitch, M. (2001), *MME και Κοινωνία*, μτφρ. Δ. Κίκιζας, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Davis, K. Dickey, J. & Stratford, T. (eds.) (1998), *Out of Focus. Writing in Women and the Media*, London: The Women's Press.
- De Beauvoir, S. (1984), *The Second Sex*, Penguin: London
- Δίμη Φεμινιστικό Περιοδικό (1987), *Αφιέρωμα. Βία-βιασμοί*, 2, Έκδοση συντακτικής ομάδας, σελ. 4-55.
- Δουζίνας, Κ. (2005), *Νόμος και Αισθητική. Λογοτεχνία Τέχνη, Δίκαιο*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης.
- Δουλκέρη, Τ. (1994), *Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και Ισότητα των δύο φύλων*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Dworkin, A. (1982), *Our Blood: Prophecies and Discourses on Sexual Politics*, London: Women's Press.
- Hall, S. (1980), "Encoding/decoding" in: S. Hall, D. Hobson, A. Lowe & P. Willis (eds.), *Culture, Media, Language*, London: Hutchinson, pp. 128-138.
- Hartman, H. (1976), Patriarchy, capitalism and job segregation by sex, *Signs*, 1.3.
- Hole, J. & Levine, E. (1972), *Rebirth of Feminism*, New York: Quadrangle.
- Freud, S. (1977), "Quelques consequences psychiques de la difference anatomique entre les sexes" in: *La vie sexuelle*, Paris, PUF.
- Ιγγλέση, Χ. (1990), *Πρόσωπα γυναικών, προσωπεία της συνείδησης. Συγκρότηση της γυναικείας ταυτότητας στην Ελληνική κοινωνία*, Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσεάς.
- Ιγγλέση, Χ., Αβδελά, Ε. (1990), «Φεμινιστικές προσεγγίσεις στην Ιστορία της Τέχνης», στο: *Δίμη. Φεμινιστικό Περιοδικό*, 5, Έκδοση συντακτικής ομάδας, σελ. 74-77.
- Καϊτατζή-Γουίτλοκ, Σ. (2012), *Επικοινωνία: Θεωρία στην Πράξη*, Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη.
- Kaplan, A. (1983), *Women and film. Both sides of the camera*, New York and London: Methuen.
- Kaplan, A. (ed.) (2000), *Feminism and Film*, Oxford University Press.
- Katz, R.S. & Mair, P. (1995), "Changing Models of party organization and party democracy: The emergence of the cartel party", *Party Politics*, 1.
- Κουντούρη, Φ. (2010), «Η επικοινωνιακή διάσταση της πολιτικής. Η διαμόρφωση του κομματικού σκηνικού υπό τη κυριαρχία των ΜΜΕ στον δημόσιο χώρο», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 35, σελ. 57-88.
- Κούντρια, Α. (2013), «Σύγχρονες Barbie. Η αναπαράσταση του γυναικείου σώματος στη διαδικτυακή πορνογραφία», στο: Κ. Σαρκάκη & Λ. Τσαλίκη (επιμ.), *Μέσα Επικοινωνίας, Λαϊκή Κουλτούρα και η Βιομηχανία του Σεξ*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Κωνσταντινίδου, Χ. (2007), «Το Κοινωνικό φύλο στο Περιοδικό «Εψιλον» της Κυριακάτικης Ελευθεροτυπίας», στο: Γ. Παπαγεωργίου (επιμ.), *Έμφυλοι Μετασχηματισμοί/ Gendering Transformations*, Πανεπιστήμιο Κρήτης.

- McCabe, J. (2009), *Κινηματογράφος και Φεμινισμός*, επιμ. Ι. Αθανασάτου, μτφρ. Ει. Πυρπίτσου, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκι.
- Meyer, T. & Hinchman, L. (2008), *Από τη δημοκρατία των κομμάτων στη δημοκρατία των ΜΜΕ*, Αθήνα: Πολύτροπον.
- Michorooulou, A. (1994) "Skoupa" Magazine. A broom that swept Feminist Theory in Greece, 1979-1981, ανέκδοτη πτυχιακή εργασία ΜΑ στις Γυναικείες Σπουδές, Πανεπιστήμιο του York, Ηνωμένο Βασίλειο.
- Monzini P. (2006), *Εμπόριο γυναικών. Πορνεία, μαστροπεία και εκμετάλλευση*, μτφρ. Φ. Ζερβού, Αθήνα: Εκδόσεις Μελάρι.
- Mulvey, L. (2005), *Οπτικές και άλλες απολαύσεις*, μτφρ. Μ. Κουλεντιανού, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Nochlin, L. (1990), «Γυναίκες, Τέχνη και Εξουσία», *Δίμη Φεμινιστικό Περιοδικό*, 5, σελ. 78-93 (μτφρ. Ά. Φραγκουδάκη).
- Nochlin, L. (1973), "Why have there been no great Women Artists?", in: T. Hess & E. Baker (eds), *Art and Sexual Politics*, New York.
- Oakley, A. (1972), *Sex, Gender and Society*.
- Ortner, Sh. (1974), "Is female to Male as Nature is to Culture?" in: M. Zimbalist Rosaldo & L. Lamphere, (eds.), *Woman, Culture and Society*, Stanford University Press, pp. 67-87.
- Παϊδούση, Χρ (2003), «Ο φεμινιστικός λόγος στο διαδίκτυο. Ορατότητα και περιεχόμενο» στο: Ρ. Παναγιωτοπούλου (επιμ.), *Η ψηφιακή πρόκληση ΜΜΕ και Δημοκρατία*, Αθήνα: Τμήμα Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας, σελ. 561-568.
- Παντελίδου Μαλούτα, Μ. (2002), *Το Φύλο της Δημοκρατίας. Ιδιότητα του πολίτη και έμφυλα υποκείμενα*, Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλα.
- Παντελίδου Μαλούτα, Μ. (2007), «Κρατικός φεμινισμός, πολιτικές για την έμφυλη ισότητα και κοινωνικές αντιλήψεις», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 29, σελ. 5-39.
- Παπαθανασόπουλος, Στ. (2000), «Τα Σύγχρονα Μέσα και η Πολιτική Επικοινωνία», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 16, σελ. 11-33.
- Παπαταξιάρχης, Ε., Παραδέλλης, Θ. (επιμ.) (1998), *Ταυτότητες και Φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα. Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια.
- Ρηγοπούλου, Π. (2003), *Το Σώμα. Από την Ικεσία στην Απειλή*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Σαδικάκη, Κ. & Τσαλίκη, Λ. (επιμ.) (2012), *Μέσα Επικοινωνίας, Λαϊκή Κουλτούρα και η Βιομηχανία του Σεξ*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Σαδικάκη Κ. & Τσαλίκη, Λ., (2012) «Πορνογραφία, Κουλτούρα και Μέσα Επικοινωνίας. Προβληματισμοί γύρω από παλαιά και νέα φαινόμενα», *Ζητήματα Επικοινωνίας*, Αφιέρωμα: «Μέσα επικοινωνίας, Πορνογραφία και Παγκοσμιοποίηση», 11, Αθήνα: Τμήμα Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης Πανεπιστημίου Αθηνών, σελ. 10-26.
- Σαδικάκη, Κ. (2012), «Πορνοοπτικο Ψηφιακές Μεταμορφώσεις και η διακυβέρνηση της πορνογραφίας», στο: Κ. Σαδικάκη & Λ. Τσαλίκη (επιμ.), *Μέσα Επικοινωνίας, Λαϊκή Κουλτούρα και η Βιομηχανία του Σεξ*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σελ. 375-398.
- Σπουρδαλάκης, Μ. (2003), «Το κομματικό φαινόμενο εξέλιξη και συγκυρία», στο Δ. Τσάτσος, Ξ. Κοντιάδης (επιμ.), *Το μέλλον των πολιτικών κομμάτων*, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Sreberny, A. & Van Zoonen, L. (2000) (επιμ.), *Gender, Politics and Communication*, New York: Hampton Press.
- Suleiman, R.S. (επίμ.) (2008), *Το γυναικείο σώμα στον δυτικό πολιτισμό. Σύγχρονες προσεγγίσεις*, μτφρ. Έ. Βογιατζάκη, Αθήνα: Σαββάλας.
- Ross, K. & Sreberny, A. (2000), "Women in the House: Media Representation of British Politicians", in: A. Sreberny & L. Van Zoonen, (eds.) *Gender Politics and Communication*, Creskill: Hampton Press, pp. 79-99.
- Van Zoonen, L. (1994), *Feminist Media Studies*, Sage, Thousand Oaks.

- Van Zoonen, L. (2001), «Φεμινιστικές θεωρήσεις των Μέσων», στο: J. Curran & M. Gurevitch, *MME και Κοινωνία*, μτφρ. Δ. Κίκιζας, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, σελ. 53-83.
- Van Zoonen, L. (2001), "Broken Hearts, Broken Dreams? Politicians and their families in Popular Culture", in: A. Sreberny & L. Van Zoonen (eds.), *Gender, Politics and Communication*, New York: Hampton Press, pp. 101-118.
- Ψηφιακό Κέντρο Εκπαιδευτικών Μελετών (2007), *Πρακτικά Συνεδρίου «Εμφυλιο Μετασχηματισμοί»* στο πλαίσιο του Έργου «Προπτυχιακά Προγράμματα Σπουδών για Θέματα Φύλου και Ισότητας», Ρέθυμνο, σελ. 135-151.
- Ψαρρά, Α. (1979), «Θηλυκό μυαλό στα προβλήματα του Δήμου. Γυναίκες και δημοτικές εκλογές», *Σκούπα*, 1, σελ. 74-79.
- Ψύλλα, Μ. (επιμ.) (2009), *Δημόσιος χώρος και φύλο*, Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός.
- Woolf, V. (2005), *Ένα δικό της δωμάτιο*, μτφρ. Μίνα Δαλαμάγκα., Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας.

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΓΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ΙΣΟΤΗΤΑΣ (ΚΕΘΙ)

Χαρ. Τρικούπη 51 & Βαλτετσίου, 106 81 Αθήνα

Τηλ.: 210 3898000, Fax: 210 3898058

E-mail: kethi@kethi.gr, kethi@gynaikes-politiki.gr

www.kethi.gr, www.gynaikes-politiki.gr

ISBN: 978-960-6737-32-9

Ε.Σ.
**ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ
ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ**
ΜΕΛΕΤΕΣ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ
ΙΣΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ

